B 3370

BÖLCSÉSZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

PANNÓNIAI ÓKERESZTÉNY SÍRÉPÍTMÉNYEK ÉS FELIRATOK

Készitette:Horváth Andrea

Témavezető:Dr Soproni Sándor

Szeged 1996

Tartalomjegyzék:

Bevezetés 4-7.old.

A sírépítmények lelőhely szerintí leírása, értékelése

Aquíncum 7-11.old.

Kővágószőlős 12-14.old.

Tricciana-Ságvár 14-16.old.

Diós 16-17.old.

Ulcisia Castra 17-18.old.

Alsóhetény-Iovia 18-25.old.

Sárisáp 25-26.old.

Sirmium 26-31.old.

Sopianae(Cella trichoira, cella septrichora, építmények, I-XVIII.,mauzóleum) 31-67.old.

A sopianaei temető datálási kérdései 67-70.old.

Fenékpuszta-Halászrét 71-74.old.

Kérédses lelőhelyek 74-78.old.

A sírépítményekkel kapcsolatos építészeti, technikai, megfigyelések 78-94.old.

Temetkezések az építményen belül 94-98.old.

A sírépítmények csoportosítása 98-105.old.

A sírépítmények és a körülöttük fekvő temetők viszonya. (a temetők, és a lakott hely kapcsolata,a temetőkmérete, a sírok tájolása, osztályozása) 106-118.old.

A feliratok elemzése, értékelése

A feliratok száma, megoszlása 118-120old.

Ókeresztény jelképek a feliratokon 121-123.old.

A feliratokon előforduló nevek 123-125.old.

A feliratok formulái 125-127.old.

A feliratok nyelvezete 127-129.old.

Technikai kérdések 129-133.old.

Függelék

Bibliográfia 134-140.old.

A feliratok katalógusa 140-145.old.

Az előforduló nevek katalógusa 145-149.old.

Ábrák 150-184.old.

Bevezetés

A pannóniai ókeresztténység történetével és régészeti leletanyagával már régóta és sokan foglalkoztak a magyar kutatók közül.

A régészeti kutatások kezdetét tulajdonképpen az 1780-ban Pécsett megtalált sírkamrák feltárása jelentette. S mivel innen fokozatosan újabb és újabb leletek kerültek a felszínre, a kutatás sokáig erre a helyre koncentrált. Való igaz, hogy Fülep Ferenc munkásságának jóvoltából a mai napig erről a lelőhelyről jelentek meg a legnagyobb számban publikációk.

A múlt század végén meginduló kutatások nyomán egyre több leletanyag került napvilágra.1868-ból származik a kővágószőlősi mauzóleumról az első híradás és a diósi maradványokról Rómer Flóris közlése,valamint a Sirmiumban 1878-ban útépités kapcsán előkerült leletek feltárására már 1882-83-ban sor kerül.Az egyes lelőhelyek előkerülése esetleges, a kutatások nem tervszerűek.Az építkezések, mezőgazdasági munkák kapcsán véletlenszerűen feltárt leletanyagot rendszertelenül publikálták.Csaknem folyamatos munkálatok Pécsett folytak,itt azonban a terület beépítettsége,a korábbi rongálások, a talajvíz, és a leletek viszonylagos mélyen fekvése okozott gondot.(Egyébként itt is egyes talajmunkálatokhoz kötött a feltárások folyamata,mint pl.:az 1922-es vízmentesítés, vagy az 1927-es csatornaásás)

A provincia többi részében a rendszeres kutatások a század huszas éveitől kezdve indultak meg, és elsősorban Nagy Lajos, Radnóti Aladár,Möller István, Szőnyi

Ottó,Gosztonyi Gyula nevéhez fűződtek,és töretlenül folytatódtak a harmincas években is.(pl: Szentendrén, Aquincumban a Raktár utcában,Sárisápon) Kiesett ugyanakkor a magyar kutatatás látószögéből a Dráva-Száva köze.(Az innen előkerült anyaghoz a mai napig nehéz közel férkőzni.)

Ennek az időszaknak az anyagát két fontos publikáció foglalta össze.A régészeti leletanyagot a Szent István király halálának 900. évfordulójára (1938-ban) megjelentetett emlékkönyv Nagy Lajos által írt Pannonia Sacra című fejezete foglalata össze, mely kisebb nagyobb korrekcióval a mai napig is jól használható.Az egyháztörténet e korai időszakát Nagy Tibor irta meg 1939-ben,a Dissertaciones Pannoniae sorozat II/2. kötetetében.Mivel azonban ez csak magyar nyelven jelent meg, a külföldi kutatás nemigen használta fel ezt az egyébként alapvető munkát.

A kutatások a következő húsz évben szinte teljesen szüneteltek.A hatvanas évek végén a hetvenes évek elején újrainduló feltárások eredményei azonban ekkortól folyamatosan megjelennek a régészeti szakfolyóiratokban.Mind a kutatási,mind a publikációs módszerek,sokat változtak,(más tudományágak bevonása jelentett,ill. jelent nagy segítséget),így az adatok sokszempontú értékelése talán egzaktabb értékelést tesz lehetővé.

Sor került egyrészt a régi ásatások hitelesítésére, mint Kővágószőlősön,Szentendrén,vagy Sirmiumban,(ez utóbbi helyen 1960-ban hazai,1971-ben francia kutatók közreműködésével) másrészt teljesen új lelőhelyek tervszerű feltárására.Alsóhetényben,Aquincumban a Berend utcában,a Bécsi úton[1] vagy Sopianaeban,ahol Fülep Ferenc tevékenysége nyomán az ókeresztény temető nagy része vált ismertté.(Erről a az életműről a legteljesebb képet az Acta Archeologica sorozat XL.kötetetében 1984-ben megjelent nagyszabású pulikáció adja)Kutatóink egy része a régi ásatások anyagát közölte kiegészítve saját eredményeivel.(Burger Alice a ságvári, Maróti Éva és Topál Judit a szentendrei, Sági Károly a Fenékpuszta Halászréti

[1]Ezeken a leleőhelyeken Burger Alice,Soproni Sándor,Tóth Endre,Wellner István, Topál Judit,végeztek kutatásokat

temetőét) Az egyetlen új lelőhely, Alsóhetény feltárása még nem fejeződött be, s az erről felhasznált adatok nem teljesek.A dolgozatomba való bekerülését is csak az tette lehetővé, hogy a feltáró Tóth Endre rendkivül gyorsan publikált az eddigi eredményekről egy népszerűsitő cikket és egy viszonylag bő terjedelmű előzetes jelentést.

Természetetsen ezeket a feltárásokat is determinálja az, hogy az adott lelőhely mennyire beépített,s ez egyrészt gátat is szab a kutatásoknak.Örvendetes viszont, hogy a műemlékvédelem segítségével néhány sírépítmény a nagyközönség számára is látogatható.(Kővágószőlős, Pécs,Aquincum)

A pannóniai feliratos anyag a RIU kötetek megjelenésével egyre hozzáférhetőbbé vált, ami megkönnyitette a leletek összegyűjtését.Hiány maradt azonban a Dráva-Száva közének teljes anyagáról szóló közlés,itt további kutatásokra lenne szükség,hogy az összes előkerült felirat birtokában lehessen elvégezni az elemzéseket.

A pannóniai ókeresztény kisleleteket B.Thomas Edit gyűjtötte össze, a sírépületeket Tóth Endre,s mint már említettem a pécsi temetők teljes anyagát Fülep Ferenc,ezen kívül történeti jellegű kutatások is folytak a témára vonatkozóan.(Gáspár Dorottya,Tóth Endre,Mócsy András nevéhez fűződnek) A dolgozatom megírását mégis az indokolta, hogy a pannóniai sírépítményeket és a hozzájuk kapcsolódó feliratanyagot még nem elemezték a kutatók,illetve egyes régi ásatások adatai korrekcióra szorulnak, vagy csupán az újabb kutataások fényében másképp értelmezhetők.

A dolgozatban tehát célul tűztem ki, az összes Pannónia határán belül található (s nem csak a mai Magyarország területére eső) ókeresztény sírépítmény felgyűjtését.Az épületekről a lehető legpontosabb adatok összegyűjtését, a vitatott kérdések tisztázását.Igyekeztem megtalálni az egyes épülettipusok párhuzamait,kerestem a kapcsolatot az épület belsejében és a környékén található temetkezésekkel, próbáltam a ritusra vonatkozó megfigyeléseket tenni.A falfestmények részletes elemzése azonban már szétfeszítette volna a dolgozat kereteit.

A feliratok esetében igyekeztem komplex elemzést adni,a lehető legtöbb szempontból vizsgálva meg az irásos anyagot.A sepulchrális emlékek két legfontosabb csoportját elemezve próbáltam meg közelebb jutni Pannóniában az ókeresztény elterjedéséhez, a közösségek eredetéhez, összetételéhez, rituális szokásaihoz.

Itt szeretnék köszönetet mondani a témát adó, s a munkám befejezését már meg nem élő Soproni Sándornak, s mindazoknak akik a dolgozat megírásában segítségemre voltak tanácsaikkal, kritikájukkal.

A sírépítmények lelőhelyenkénti leírása

Aquincum

Berend u.-ókeresztény sírkápolna

A Berend utca Veder utca sarkán 1960 február-március folyamán lakóház építés közben került elő Wellner István ásatása nyomán. [2]Az egyhelységes, apszisos záródású épületről nem túl sokat tudunk.Hossza kb. 8 méter, szélessége kb. 5,5 méter, apszisa DK-re néz, bejárata pedig É felöl van, pontosabban, az É-i fal Ny-i végénél. Padlózata terrazó, az apszis padlószintje 9 cm-rel van magasabban mint a hajóé Wellner István a Veder utcai oldalon tegulákból összerakott sírt talált,(nyújtott váz, mellette terra sigillata tálban ezüstözött fibula)Póczy Klára pedig a Berend utca 10-12 sz. alatt bukkant IV. sz.-i kősírládákra és téglasírokra.[3] (Póczy1964,59.)Ezen a helyen az általa II. századinak meghatározott falmaradványokon kívűl in situ helyzetű oltárkő, az egyik sírból pedig gladiátor ábrázolásos vésett üvegpohár került elő,amit ő a 300-as évek körülre datál.A IV. sz.-i sírokat beletemetkezésnek határozza meg.

---

[2]Wellner 1964, 303.
[3]Póczy 1964, 59.

Aquincum

Bécsi út-ókeresztény sírkamra

1985-ben Topál Judit ásatásán került elő a sírkamra a Bécsi út 203-as számú ház előtt, illetve az úttest alatt végzett feltárás során.A 14. sírkőlap [4] illetve téglasírként van meghatározva, mellékletek közül pedig azt emeli ki Topál Judit, hogy üvegleletekben gazdagok a temetkezések. Maga a sírkamra[5] az úttest alatt volt, (méreteit nem közli az ásató) kőlapokból épített, belső oldalán festett (két madár és olajág között Krisztus monogram)

Aquincum

Gázgyár-ókeresztény temetőkápolna

A gázgyári temetőt már a múlt század 70-es éveitől kezdve jelezték sírkőleletek, összefüggő temetőrész feltárására azonban csak 1909-1913 között került sor.[6] A temető K-i részében, közel a Dunához egy épület maradványait is felmérték.Hossza:11m.+2m.(hajó+apszis)Szélessége:6,6m keletelése: K-Ny-i, apszisa K-i irányban fekszik, bejárata:az apszissal szemben, Ny-on lehetett.[7] A bejárattól 2 m-re, az É-i és D-i falon, az épület belsejébe egy-egy pillér nyúlik be, talán a kis előcsarnok (narthex) elválasztására szolgált. D-i fala DNy-i irányban 8 m-rel meghosszabbítva halad tovább, vele párhuzamosan, tőle 2 m-re egy másik fal húzódik.

---

[4] Topál Judit ásatási jelentése Rég. Füz Ser1.NR 39 1986,38.
[5] Sok amásodlagosan felhasznált feliratos emlék.
[6] Bud.Tört. 1942,769-770.,Nagy 1940, 253.
[7] Keletelése kis eltéréssel K-Ny-i irányú (Bud.Tört. 1942, 769.)

Az apszis belsejében, ennek közepén kőhasáb (oltár, alap) található. A temetőkápolna körüli sírok legnagyobb része kőlapokból összeállított[8], és csak igen kevés a téglasír, az egyszerű csontvázas, földbeásott, melléklet nélküli sírokat meg sem figyelték. Tájolásuk legnagyobbrészt É- D-i, kevés a Ny-K-i. A leletanyaguk igen szegényes, egy-két számszeríjas fibulán és kerámiatöredéken kívül nem került be semmi az aquincumi múzeumba.

Aquincum

Kiscelli utca-ötkarélyos temetőkápolna

Parrag Györgyi Kiscelli utcai ásatásán (a Fényes Adolf utca - Kálvin utca közötti szakaszon,a Kálvin utcához közel eső részen) került elő az apszisos kiképzésű falmaradvány,amelynek teljes feltárását a már meglévő házalapok akadályozták.[9] A falak segítségével azonban rekonstruálható volt az épület alaprajza.

A hatszögű központi térhez öt karély kapcsolódott, a bejárat K-en volt.A Ny-K-i főfalat 650 cm hosszban bontották ki, ennek a falnak szélessége 120 cm. A karélyok belső átmérője 380 cm, a legnagyobb szélessége 500 cm, a falszélesség 80 cm.A falak habarcsba rakott mészkőből,a padlózat: sóderes réteggel leöntött habarcsos anyagból készült, és a karélyokban lehetett megfigyelni (Az ÉNy-i karélyban három helyen nagy kövekből összeállított kőrakás)

Temetkezések:

I. karély /Ény-i/

1.sir Ny-K-i tájolású hossza 150, szélessége 30 cm

---

[8] A kôlapok egy része az aranyhegyi patak menti temetôbôl származik, másodlagos felhasználású (Bud. Tört. 1942, 769)

[9] Parragi 1976, 177-179.

2.sír É-D-i tájolású, 150 cm hosszú

II. karély /É-i/

3.sír Ny-K-i tájolású , a váz hossza 170, szélessége 40 cm, kezeit a medencén összekulcsolták

4.sír Ény-Dk-i tájolású, rossz megtartású váz, a habarcsos padlóra helyezve.

5.sír Ny-K-i tájolású váz, hossza 156 cm, szélessége a medencénél 33 cm,

karjai a medencére behajlítva.

Leletanyagként a 3. sírban a mellen vasdarab, a 4. sírban két csontfésű a fejnél, kezén két különböző kővel díszített aranygyűrű, a nyaknál két gyöngy került elő.(fekete alapon sárga ráfolyatott díszű)

Az épület belső díszítései:

a.) stukkók: ajtópárkány része, festett féloszlop, gyakori a léctagok és csavart vonal alkalmazása

b.) festett vakolatdarabok: fehér alapon zöld virág, fekete alapon zöld sás, fehér alapon sárga és fekete csíkkal határolt darabok, és pompei vörössel festett töredékek.

Az épület korát az ásató a III.. század végére teszi, a IV. században újrafestik, és a stukkók alapján feltételezhetően, még az V. század elején fennállhatott.[10]

Aquincum

Raktár utca-cella trichora

[10]A kiscelli utca 10. szám alatt ugyancsak Parragi Györgyi ásatásán egy villa maradványait tárták fel, az ő feltételezései szerint egyazon mester dolgozott a két épületen, és a karélyos kápolna akkor készülhetett, amikor a villát megújították.

Az ásatások 1927-1930-ban folytak a Raktár utcában, és a II. századtól a IV. századig lakott településrészt tártak fel.[11] Az észlelt 5 réteg közül a legfelsőben kerültek elő a háromkarélyos épület falai,[12] és úgy tűnik ez a legutolsó épület egyedül állt, a korábban készültek ekkorra már mind a föld alatt voltak.

Hossza és szélessége egyaránt 9 m, az apszisok külső átmérője 4,5 m irányítása Ny-K-i, bejárata K-en volt. Alapozása kis és nagy kövekkel váltakozva készült, két-három sor képezte az alsó, szárazon rakott alapot (az előcsarnok D-i falának alapjába már habarcsot is raktak) felmenő falai habarcsba rakott kőből készültek,vastagságuk a bejárati fal után ítélve 0.6 m.Leletanyag a cella környékéről, feltöltésből származott,mégpedig egy zöldmázas dörzstál töredék, egy pohár szája, kisbronz, ill. egy II. Constantinus érem, a cella D-i apszisától K-re futó égésrétegből érmek.(IV. századiak egy kivételével, amely Carus egy érme)

Az építését a IV. század folyamán tették,(addig a terület lakott volt) talán a század 60-as éveire már elkészült[13] (terminus post quem a II.Constantinus érem) használatának ideje azonban nem meghatározható.Az épületben nem bukkantak sírokra, viszont körülötte, s főként a Raktár utca É-i részén későrómai temetőt tártak fel.[14] Nagy Lajos szerint a sírok formái, és temetési rítusuk azonnal elárulták későrómai, keresztény jellegét a temetőnek. [15]

---

[11] Nagy 1931.

[12] Ez az oka, hogy az épület igen rossz megtartásban maradt meg, fôleg a felmenô falak rongálódtak nagy mértékben.

[13] FIG.SAB bélyeges téglák kerültek elô a cella környékén, ezeket a Valentinianusi limesépítkezések idejére teszünk.(Nagy.1931,45-48.)

[14] Bud.Tört.1942,765.

[15] Nagy Lajos tudósítása szerint: "nagyobb kiterjedésű temetôrészlet került elô" háztetôszerűen lefedett téglasírok, kôlapokból összeállított sírok, fakoporsó, mésszel való leöntés egyaránt elôfordult. Ami azonban számunkra a legérdekesebb, hogy apró, négyszögletes, vagy félkörrel záródó kis sírkápolnákról is említést tesz Nagy Lajos. A leletanyagból pedig kiemel egy gyűrűt, amelynek üveg kôvére Krisztus monogram volt vésve, s egy ugyanilyen díszítéssel ellátott a gyagmécsest is. (Bud.Tört.1942,772.

Kővágószőlős

Ókeresztény mauzóleum

Az első híradások a lelőhelyről 1869-ből származnak amikor is:"római catacombát" fedeztek föl, melynek talaját emberi és állati alakokat ábrázoló színes mozaik képek borították, közepét pedig kőkoporsó foglalta el. A fölfedező kapzsi népség azonban szétdúlá és összetörte az egészet, még az üreg tégláit is kiszedvén."[16] Nagy Lajos is említi röviden a boltozott sírkamrát, melynek falait festmények borították, de azt is közli, hogy a "feltaláláskor a boltozat beomlott."[17] 1977-78-ban azonban sor került a szakszerű feltárásra Burger Alice vezetésével.[18]

A mauzóleum szervesen összetartozott a tőle É-ra 16 m távolságra fekvő villaépülettel. Maga a mauzóleum az alsó festett sírkamrából, és a felső kápolnából áll. Mindkettő É-D-i tengelyű, falaik részben egymásra épültek. A sírkamra részei a folyosó, narthex, és maga a kamra, míg a kápolna téglalap alakú ívesen záródó hajójához D-en, rögtön a bejáratnál jobbról és balról egy-egy apszis kapcsolódik.

A sírkamra méretei:

a.) folyosó: 165 cm oldalú négyzet alakú, falai 40, ill. 45 cm vastagok

b.) előcsarnok(narthex): rövidebbik falával (160 cm hosszú) a folyosóhoz csatlakozik, hosszabbik fala pedig 270 cm hosszú.

c.) festett sírkamra: K-i és Ny-i hosszabbík falaí 480 cm hosszúak, szélességük 100 cm, rövídebb É-í fala 310 cm hosszú, és 80 cm széles, a narthex és a sírkamra között lévő, beugró falszakaszok szélessége (ez párhuzamos az É-í zárófallal) 90 cm. A kamra lefedése mínden valószínűség szerínt dongaboltozat volt, padlózata rózsaszín terrazó. Festetlen folyosójából ajtón keresztül lehetett bejutní az előcsarnokba, amelynek falaít geometrikus festett díszítés borította.(téglalapokban élére

[16] Századok 1869,II. 69.
[17] Pan.Sac.42.
[18] Burger 1985-86,165-180.

állított rombuszokban kettős körben tömör vörös korongok, a téglalapok és a rombuszok közöttí sarkokban kís índadíszek [19]

A sírkamra ís festett volt, rózsaszínű háttérre, hosszú keskeny mezőket alakítottak kí függőleges, 18 cm széles fekete osztósávokkal. A fekete sávokban világoskék, domború techníkával festett vírágokat, bemélyített függőleges osztóvonalat, és erre felfűzött szabályos köröket találunk. Az osztósávok közöttí mezőkben sarus lábú, fehér leples emberí alakokat ábrázolt a festő, az É-í falon ezen kívül egy levélfűzér- medaíllonban kís madár képe látható, mellette a falba mélyített kís fülke. A sírkamra és az előcsarnok eltérő stílusú festményeít a falak alján 20 cm szélességben körbefutó sárga-fekete-vörös hullámvonal kötí össze, azt bízonyítva, hogy a díszítmények egyídőben készültek.[20]

temetkezések:

1.kőszarkofág, mely téglaalapzatra épült, K-Ny-i tájolású, rablott, szétrombolt[21]a lábazat 230 cm hosszú, 122 cm széles, és 37 cm magas

2.téglasír, szorosan a szarkofág mellé építve, hossza 240-210 cm, szélessége 25-65 cm(az adatok a külső, íll. belső szélességet és hosszúságot jelentik) Ny-i végén "fejpárna"[22]

A leletek ólom és vastöredékek, kerámia (fül, oldaltöredékek) üvegpalack és pohár töredékei voltak.

A felső kápolna teljes hossza 12 m, szélessége 3,5 m A főapszist kívülről öt, a hajó falát 1-1, az oldalapszíst színtén 1-1 támpíllér erősítí. A píllérek 80-60 cm-re nyúlnak kí a falból.A főapszís legnagyobb belső szélessége 3,8 m, míg az oldalapszísoké 2,3 m.[23]a falak szélessége 80-100 cm, falazási technikája "opus spicatum",és ugyanezen techníkával készült az alsó festett sírkamra falazata is.

---

[19]Burger 1985-86, 168-170.
[20]Burger 1985-86, 169-171.
[21]Burger 1985-85, 171-172.
[22]Burger 1985-86,176.Y-Y metszet
[23]Burger 1985-86, 173-174, 176.

Sajnálatos módon az É-i apszísban történt dúlás miatt nem maradt meg a kápolna legfontosabb része, (mensa, cancellí) és temetkezés nyomaira sem bukkantak. Néhány kerámia és falfestménytöredéken kívül a legfontosabb leleteknek az érmek bizonyultak. Constantíus II. érme alapján datálható a mauzóleum építése, a legkésőbbi, Valens ezüst alapján pedíg a használatra következtethetünk.[24]

Az ásató a mauzóleum és sírkamra építését 352-54-re helyezí, az eltemetett magasrangú papi személyben pedig Paulus ariánus püspököt feltételezi.Ezt a feltételezést azonban nem támasztja alá semmiféle bizonyíték.Nagy Tíbor a püspök tevékenységi körét valahol Mursa környékén,vonzáskörzetében látja valószínűnek, esetleg, mivel illetékessége átterjedhet Valériára is, Sopianaeban tartja elképzelhetőnek.[25] A sírkamra nem rendeltetésszerű használatára utalnak azok a kerámialeletek, amelyeket a folyosón, ílletve annak betöltésében találtak állatcsontokkal, és tüzelőtérre utaló nyomokkal együtt.[26]

Tricciana-Ságvár

ókeresztény sírkápolna

Radnóti Aladár az első ásatója a Tömlöchegyen, annak lankás délkeleti lejtőjén elhúzódó későrómai temetőnek,[27] míg vele egyidőben 1937-ben a község belterületén Paulovics István fogott hozzá a későrómai erőd feltárásához.

A sírkápolna a temető D-i szélén volt, a sírok legyező alakban vették körül. A hajó hossza 9,75 m, szélessége 5,75 m.Az apszisok a hosszanti oldalhoz szimmetríkusan kapcsolódnak, sugara mindkettőnek 3,4 m.A hajó É-D-i tájolású, az apszisok erre

[24]Burger 1985-86, 176., 178.
[25]Nagy 1939, 209-210.
[26]Burger 1985-86, 168.Egyébként a pécsi mauzóleumban ugyanez megfigyelhető.
[27]Radnóti 1939,152-164., Tóth 1975, 183-189.

merőlegesek, a bejárat valószínűleg D felől volt,ugyanís a felmenő falak csak részben maradtak meg, és az alapozás ís néhol hiányos.

Falazása öntött, melyet néhol kiegyenlítő téglaréteg szakít meg,szélessége az alapnál 95 cm, a felmenő falaknál pedíg átlagban 75 cm.Padlózat csak helyenként fígyelhető meg,mely alul vastag téglazúzalék, felette durván megőrölt terazzó.A hajó és az apszisok csatlakozásánál pillérszerűen benyúló falrészek alapján Radnóti feltételezi, hogy a hajó nem volt boltozva, hanem nyeregtetővel fedték le, az apszisok pedig kúpos tetejűek lehettek.

Temetkezések:1A hajó közepén (az épület K-Ny-í tengelyétől kissé É-ra) a padlózat alatt félig beásva állt a nyeregtetős homokkő szarkofág

2.A Ny-i karélyban téglából falazott, nagy s szarkofágfedős sírt találtak mélyen a padlózat alatt. (szintén kirabolt temetkezés)

3.A K-i karélyban (a D-i felében) vörös homokkőlapokból és téglákból összeállított temetkezést találtak.

A sírkápolna belsejéből leletanyagról nem esik említés.

Tricciana (Ságvár)

II.és III.Temetőkápolna

Az ásatások során további "cellák" kerültek elő. Megfigyelni csupán az alapozás utolsó sor kövét sikerült, ílletve a két cella közepén és küszöbeik alatt lévő temetkezéseket.(téglasírok íll. fakoporsós temetkezések) Fontos adatokkal Burger Alíce szolgál számunkra.[28]

II. számú sírkápolna [29]

[28]Burger 1966, 99-234.
[29]Burger 1966, 154-155

Az építmény É-D-i tájolású, apszisa É-on, bejárata, és egyenes zárófala pedíg D-en van. A cella hossza 675 cm, szélessége a D-i falnál 550 cm. A falvastagság 50 cm, a belső méretei pedig 575 cm x 341 cm. Az apszis belső sugara 250 cm. A bejárat 140 cm széles.(a D-í zárófal igen rossz állapotban maradt meg, a K-i része pedig csaknem teljesen elpusztult).Falazata homokkővel vegyes, bontásból származó tégla, padlózata, küszöbköve hiányzik.

Az apszisban egy sírra bukkantak, ezt azonban csak a fotók alapján lehet rekonstruální, a váz tájolásáról nincs adatunk.

III. számú sírkápolna

Az adatok nem ismeretesek, csupán fénykép készült az épületről. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a II. számmal jelzett sírkápolnánál kisebb, formája viszont ugyanolyan. (egy apszísból álló, egyenes zárófalú építmény)

Diós /Kisdiós/

Temetőkápolna

Az épületről először Rómer Flóris tudósít,[30] sajnálatos módon azonban csak a leírása maradt meg, az alaprajzról készült vázlata azonban nem, ezért a Nagy Lajos által rekonstruált alaprajzot használtam.[31]

---

[30]Rómer 1868, 185.

[31] Nagy 1931,B.30. Itt szerepel az, hogy Gerecze: Magyarország műemlékei II. kötetének 1005. lapján szól a diósi maradványokról, s hogy Nagy Lajos a Rómer jegyzôkönyvekben utánanézett egy esetleges alaprajznak /Rómer jegyzôkönyv XXXVI. csomag/ de azt nem találta. Jómagam ugyanezt megtettem, átlapozva az összes jegyzôkönyvet /az Országos Műemléki Felügyelet könyvtárában/ az alaprajz nyomára azonban nem bukkantam.

A cella hossza13,9 m, szélessége 12 m,az előcsarnok hossza 6,16 m, apszisáról a következőt tudjuk: "a cellának közepén apszisszerű kiugrása van, amelynek hossza 5,06 m"

Valószínűleg É-D-i tengelyű az épület, az apszis néz D-felé, és bejáratról ugyan nem esik említés , de feltételezhetően az apszissal szembeni É-i oldalon lehetett.

Temetkezésekről 1868-ban kapjuk az első tudósítást (téglából és terméskőből összerakott sír) melynek tájolását is megadja Rómer, (É- D-i) majd közli, hogy: "Ezen tájon minduntalan találnak római sírokat, az árkolások alkalmával, de ezek mind szétromboltatnak".

A leletanyagról annyit említ Rómer, hogy került elő, de nem közli ezeket. Steiner pápai uradalmi építésztől várta ugyanis a "kegyelet-tárgyak" rajzát, a fedőkőnek másodlagosan felhasznált feliratos emlék leírásával együtt.

Nagy Lajos a temetőt későrómainak határozva meg, az építményt ókeresztény temetőkápolnának tartja, és korát a IV. század második felére, az V.század elejére teszi.[32]

Ulcisia castra/Dunakanyar körút/

Ókeresztény temetőkápolna

Az épületet 1929-ben Nagy Lajos tárta fel,[33] 1965-ben azonban újra előkerült a későrómai temető további feltárásakor.(Ezeket az ásatásokat akkor Soproni Sándor végezte.[34])A katonai tábortól D-re elterülő temető legkésőbbi sírjai veszik körül az épületet.

[32]Pann.Sac 127.
[33]Pann. Sac.130.
[34]Soproni 1987, 45.

Az épület hossztengelye K-Ny-í irányú, és megegyezík ezzel a tájolással a környező síroké is.

A sírkápolna két részből áll.Ny-i ,(3,8m hosszú és 2m széles) kisebb, és K-í (5,55 m hosszú és 5,2 m széles)nagyobb helyíségből.

A falak szélessége 80-85 cm, a kísebb helység falát belül rózsaszín terrazzóvakolat fedte. A feltárások alkalmával bejáratra utaló nyomokat nem találtak.(a falak alacsonyan maradtak meg talán a K-í oldalon volt)

A nagyobbík helyíség külsejének díszes voltát igazolják azok a párkánytöredékek, amelyek 1965-ben kerültek a szentendrei múzeumba, ílletve az az áttört leveles díszű oszlopfő, amelyet az 1928-as ásatáson találtak.[35]

A nagyobbík helyíségben nem került elő sír, a kísebbík "alsó része egy sírt alkotott", írta Nagy Lajos, amelyet azonban már felbontva talált meg.

A temetőkápolna közvetlen közelében ígen változatosan épített sírok, és egyszerű földsírok is előkerültek. Ígen sok bolygatott állapotban volt, és ez az egyík oka a gyér mellékletanyagnak is.[36]

A temetőt a IV. század másodík felében használták, így a sírkápolna korát is erre az időszakra kell tennünk.

Alsóhetény

Ókeresztény mauzóleum I.

A lelőhely már XVIII. századí kéziratos térképről ismert volt a kutatók számára. Az erőd régészeti kutatása 1969-71 között zajlott Soproní Sándor vezetésével. 1981 és

[35]Kiss 1987, 31 és Taf. 50. 1,2, 3, 4.

[36] Maróti-Topál 1980. 95-177. Ez a publikáció közli a Nagy Lajos által feltárt 19 sír leírását, (a sírrajzok és a leletek nagy része elveszett, vagy azonosíthatatlan)a Soproni Sándor valamint Tettamanti Sarolta és Holport Ágnes által végzett leletmentések anyagát. (1975-77 között ők fôleg a sírkápolnától É-ra fekvô területen ástak.)

1986 között az erőd belsejében, és az erődtől D-re elterülő temetőben folytak kutatások Tóth Endre vezetésével.[37] Ez a IV. századi temető ölelte körül a mauzóleumot.[38] A feltárt sírok közül 34 csontvázas, 12 hamvasztásos volt, 11 sír pedig a mauzóleum belsejéből került elő.

Maga a mauzóleum építészetileg három részből áll,(ezek azonban egy időben, azonos koncepció alapján készültek)Egy perisztíliumos zárt udvarból, és a hozzáépített két traktusú mauzóleumból.

Tájolása ÉNy-DK-i, bejárata az ÉNy-i oldalon volt.Az épületrészek ÉNy felől haladva a következők:Udvar, melynek hossza 17 m, szélessége az apszisok nélkül 15,5 m.Az ÉK-i és DNy-i fala előtt húzódik a pillérsor,(esetleg a bejárati résznél is) s ugyanezen falakat bővítették két-két azonos méretű apszissal. Az udvar ÉK-i falához kívülről csatlakozó négyszögletes építményrész későbbi toldás.[39] A falak építési módjáról és anyagáról megjegyzést nem találtam, minden valószínűség szerint a mauzóleuméval egyezik meg.

A sírépítmény ezen részében 14 sírban 17 temetkezést találtak. Ezek nagy része épített téglasír, és előkerült három szarkofág is. (Az 53. sír szarkofágja akroteriónos fedőlapú volt)A sírokat háztetőszerűen felállított téglák fedték. Az elhunytakat textilbe burkolták, ezek közül a szövetmaradványok közül viszonylag sokat sikerült megmenteni. Az 53. sír két vázát vászonba és selyembe csavarták. Innen került elő az a selyem textília, amelynek alsó 10 cm-es részén applikált díszítés volt, s részben aranyszálat használtak fel készítésekor. (hasonló szövet Víminaciumból ismert)Egy másik szövetet kék csíkkal festettek, s kétféle damasztszövéssel készült darabok is előkerültek. Az egyéb leletanyag viszonylag kevés. Egy sírból került elő orsóalakú illatszeres üvegedény, egy másikból pedig lencse alakú üveggyöngyökből és

[37]Tóth 1988,22-61, Tóth 1989, 31-39.,Tóth 1990, 24-25.

[38] A felszíni megfigyelések alapján legalább öt, esetleg hat-hét további építmény várható a temetô területén.(Tóth 1988, 36., Tóth 1990, 37.)

[39] Talán egyidôben történt az udvar átépítése, amikor is homlokzatát ÉNY-i irányban kibôvítették, az udvar és az épület kapcsolódásánál egyes falakat lebontottak, és az ÉK-i kapcsolódásnál a vastag falú négyszögletes toldalékot elkészítették. Ebben a helyiségben nem találtak temetkezést.

aranygömböcskékből álló lánc,ismét máshonnan egy sír fedőtéglájának belső oldaláról kocsihajtót ábrázoló karcolat.

Maga a mauzóleum egy bejárati részből (kétapszísos négyszögletes központi terű traktus) és egy hatszögletes három apszissal és két négyszögletes alaprajzú toldalékkal ellátott teremből áll.A 6 m széles, 9 m hosszú négyszögletes helyiség K-i és Ny-i oldalához csatlakozik a két apszis, átmérőjük csaknem 9 m, azaz a terem hosszával azonos. Az ÉK-i oldalon két sarokpíllér között nyílt a bejárat, amelyet egy küszöbkőnek használt, faragott oldalával lefelé fordított sírkő lenyomata jelez. (A habarcs megőrizte a léckeretes feliratos mező és a félköríves fülkében kifaragott portré lenyomatát)

Az alapfalak opus incertum technikával kőből készültek, az apszisok felmenő falai téglából. Padlója terrazzó, melyet a beletemetkezések miatt kétszer megújították.A terrazzó felett 10-15 cm vastag rétegben apró falfestménytöredékek kerültek elő. (Kék alapon sárga, vörös virágok és csillagok voltak kivehetők ezeken.) Minden valószínűség szerint tehát a helyiséget vakolták és kifestették.A padlózat DK-ről ÉNY-ra haladva egyre rosszabb minőségű, az É-i apszis fala mellett pedig 25 cm szélességben 10 cm-el mélyebben volt mint az apszis belsejében. A magasabb terrazó lejtősen kapcsolódik a mélyebben lévőhöz, és színe világosabb. A felmagasított rész belsejében 108 cm széles,ives záródású, 7 cm mély medenceszerű mélyedést alakítottak ki, ennek belsejét fehéres-szürke malterral ki is kenték.(itt került elő néhány kormos fadarab is)A traktus terrazzója három négyszögletes foltban hiányzott.Ezek temetkezésre utaltak.

Temetkezések:[40]

13. sz. sír: Az ÉK-i apszis terrazzójának áttörése után bukkantak a sírra, amelynek készítésekor az eredeti padlót áttörték, majd megújították. (a felső terrazzóból II. Constantius érme került elő) A felső terrazzó alatt 50 cm-el került elő a sír kettős nyeregtetős lefedése. A felső nyeregtetőt nagyméretű, belső oldalain lecsapott élű

[40] A sírok tájolásáról külön nem ejt szót az ásató, csupán az épületen kívüli sírok esetében. Ezek többsége Ny-K-i tájolású, s mivel a rituális eltérések említésekor a tájolásbeli különbséget nem említ a szerzô, talán nem tévedek, ha az épület belsejében fekvô sírokat Ény-Dk-i tájolásúnak tartom. /Tóth 1988, 38-39./

téglákból készítették, az illesztéseknél vékony malterréteggel vonták be, az alsó tetőt teljes felületén ugyanílyen malter borította. A sír oldalaít vízszíntesen rakott téglából készítették, alját ugyancsak téglával kirakták. A felnőtt vázát melléklet nélkül helyezték a sírba.

14. sz. sír: Közvetlenül az előző sír mellett, a padlótól 100 cm mélységben került elő a sírláda nyeregteteje.Belső szélessége 48 cm, hosszúsága 166 cm. Ez volt az apszis első temetkezése. (a 13.sz. sír felső téglasora átnyúlik a 14. sz. sírra) A fiatalkorú elhunyt melléklete egy ezüst gombfejes kis tű volt, a sír téglapadlóján a váz körül kékeslila elszíneződést figyeltek meg, melyet a halottat borító lepel maradványának tart az ásató. (nagyobb textíldarab nem maradt meg megmenthető állapotban)

36. sz. sír: A négyzetes helyiségben az előbbiektől D-re haladva a padlószint alatt 25 cm-el került elő a sírt alkotó homokkő szarkofág, melynek teteje háztetőszerűen kiképzett, sarkain negyedgömb-akroterionokkal díszített.A szarkofágban felnőtt váz feküdt, melléklet nélkül, de törzsrészén igen sok textílmaradványt találtak.

37. sz.sír: Az előbbitől É-ra a már feltárt apszis felöli részen bukkantak rá, az érintetlen terrazzópadló alatt 42 cm-re, a sírt alkotó homokkő szarkofágra (anyaga megegyezik az előző sír szarkofágjának puha homokkő anyagával) Teteje szintén hasonló kiképzésű volt, mint a 36. sír szarkofágjáé. A sírban felnőtt váz feküdt, feje alá földkupacot tettek, a törzsrészéről sikerült kisebb nagyobb textílmaradványokat megmenteí. (egyéb melléklete nem volt)

41-42.sz. ikersírok: A járószint alatt 90 cm-re bukkantak a sírokra. Külső mérete 256 x 202 cm, háztetőszerűen kialakított tetejük téglából készült, melyeknek felső széleit lépcsősen képezték ki, és mindkét sír kívül is vakolva volt. (Az egész építmény külső vakolása rózsaszín terrazzóból készült és fényesre csiszolták.)A 42. sz. sír nyeregtetejének tégláíról a vakolatot leverték, csak a sír Ny-i felénél maradt meg a fugáknál a vakolat nyoma. A sír teljesen üres volt, téglapadlóját finom föld borította 1-2 cm vastagságban.A 41. sz. sírt érintetlenül találták meg, a jó

megtartású váz törzsrészén textílmaradványokat sikerült megmenteni. Mindkét sír falai vízszintesen rakott téglából készültek, gondos munkával.

40. sz. sír: A kőlapokból gondosan összeállított sírt 105 cm mélységben a padló alatt találták meg. Lefedését két vízszintesen elhelyezett téglalap alakú kőlappal oldották meg. A kőlapokat habarccsal rögzítették egymáshoz. A kőláda sarkait vaskapcsokkal fogták össze.(A fedőlapok egyike másodlagosan felhasznált)A sírban két felnőtt váza feküdt, a törzsrészen itt is sok textílmaradványt találtak.(a sír alját két kőlap alkotta)

39. sz. sír: Az előző sírtól D-re helyezkedik el az apszisban a nagyméretű, téglából épített sír. (külső mérete 180 x 230 cm) A nyeregtetős lefedést négy pár nagyméretű, oldalain csapolt élű tégla alkotta. A téglákat 2,5 cm vékony zöldesszürke palalapra állították. A sír szélére való állítást az akadályozta, hogy a sírt igen szélesre készítették és a távolság áthidalására a téglák nyeregtetőszerű elhelyezésével nem volt lehetőség. (A sír oldalait belül négy símára csiszolt gránitlap alkotta, melyeket egymáshoz, és az oldalakhoz vasszegekkel rögzítettek.) A sírláda alja márványlap és zöldesszürke palalap volt. A sírban két fiatal váza feküdt, az É-i váz feje alatt "párna" volt, és mindkettö törzsrészén sok textílmaradvány került elő.(a D-i elhunyt vázán selyemmaradványokat, az É-in aranyszálból készült fonalmaradványokat találtak.) A sírban mumifikálásra utalt az É-i halott mellkasi részén megfigyelt fűrészporhoz hasonló anyag, és a D-i temetkezésnél megállapítható gyantás olajos leöntés. A mauzóleum temetkezéseinek előzetes vizsgálata alapján az eltemetettek mindegyikét férfinak határozza meg az ásató, s feltételezi, hogy előkelőek lehettek.A temetkezések mindegyikében az elhunytak kéztartása egységes.A jobb alsó kar a medencén, a bal alsó kar a test mellett kinyújtva helyezkedett el.

Az építmény másik traktusa egy hatszög alaprajzú központi térből, és az ehhez kapcsolódó bővítményekből áll. A toldalékok felváltva apszisok, illetve négyszögletes alaprajzú kis helyiségek.

A hatszögletes tér oldalainak belső hossza 475 cm,a toldalékok méreteiről nem találtam adatokat. A főapszis kicsit nagyobb átmérőjű, mint az oldalapszisok.

Az alapfalak kőből készültek, opus incertum technikával, az apszisok felmenő falai pedig téglából. A főapszis alapozása váltakozva kő és tégla.Az ÉNy-i és DK-i helyiségek összeépítésénél a falakat kiszedték, és a padlózat is megsemmisült.Az öntött padlót márványlapok és mozaik borította,[41] s minden valószínűség szerint azért pusztult el, mert ennek a traktusnak a padlója 30-40 cm-el magasabban volt mint a Ny-i helyiségé. (ezt a következtetést támogatja az a tény, hogy az ÉK-i kis apszis nyílásában egy téglasír került elő, amelynek pereme az É-i traktus járószintjénél csak 10 cm-el volt mélyebben, ami még vízszíntes lefedésnél is kb 30-40 cm-es mélységet jelent a padlószínttől.)A két helyiségrész közötti szintkülönbséget 3-4 lépcsőfokkal hidalták át.A D-i apszis fala mozaikkal lehetett kirakva, innen ugyanis egy kis falmozaiktöredék került elő,[42] a középső apszis előtt pedig egy nagyobb és egy kisebb pillért tártak fel.

Az É-i kis apszis nyílásában viszonylag magasan került elő a rablott, téglából és kőből falazott sír, melyet már kifosztott állapotban talált meg az ásató. A központi,hatszögletű térben temetkezést nem tártak fel.

Az építmény rekonstrukcióját a következőképpen képzelí el Tóth Endre: A bejárati rész négyszögletes tere síkmennyezetű lehetett, és apszisai is, mert ezek vékony fala nem engedi meg azt a következtetést, hogy boltozva lett volna. A hatszögletű tér szintén síkmennyezetes lehetett, a toldalék helyiségek közül a négyszögletes alaprajzúak szintén ílyen lefedést kaphattak , a kis apszisok pedig negyedkupolások lehettek. Az épület legmagasabb része talán a hatszögletű tér volt.[43] A felszíni megfigyelések során zöld és barna mázas tegula töredékek is előkerültek. Mázas tetőfedő cserepek eddig

---

[41] Tóth Endre a padlóborításánál csak a színes márványlapokat említi, mozaikot nem.(Tóth1989,37-38.)

[42] A központi térben találták azokat a zöld, sárga és kék üvegdarabokat, amelyek a falmozaikot alkották.(Tóth 1989,37-38.)Ugyancsak a központi tér díszítéséhez tartozhattak azok az apró arany falfestmény töredékek, amelyek az ÉK-i apszis bejáratánál talált kifosztott téglasír törmelékbôl kerültek elô.(Rég Füz. 1988.35 .)

[43] Rekonstrukciós megjegyzést nem találtam az udvarra vonatkozóan, az alaprajz alapján /kétoldalt húzódó pillérsor/ periasztiliumosnak határozta meg Tóth Endre. Az apszisok lefedése hasonlóan a bejárati rész apszisához, /amelyekhez átmérôjük és falvastagságuk is hasonló/ síkmennyezetes lehetett.

csak a pécsi cella septrichora 1939-es ásatásából származnak, ezeket még nem közölték. Színük és jellegük a későrómai mázas kerámiával egyezik meg.

Az épület 360 körül épült, két építési periódust lehet elkülöníteni.[44] A datálást a 13. sz. sír kiásásakor áttört padló helyreállítása után elkészített terrazzópadlóban talált II. Constantius veret segíti. (355-361) Ez határozza meg az építmény létrehozásának legkorábbi dátumát. A mauzóleum és a belső erőd építését is igyekszik egymással kapcsolatba hozni Tóth Endre.A 40. sír kőlapjai ugyanis talán az erőd 2. építési periódusa előtt készülhettek, mert akkor állt rendelkezésre kellő mennyiségű faragott, vagy elnagyoltan megmunkált kőanyag.A sírok az eltemetés szempontjából két csoportra bonthatók.(Amennyiben igaz az, hogy a 40 sz. sír kőlapjai 375 előttiek azaz az erőd 2. építési periódusa előttről származnak.)a 12., 39., 40. és 36. sz. sírok halottai 375 előtt kerültek végső nyughelyükre, majd a terrazzópadló megújítása után a 13., 37., 41., 42. sz. sírok és a 39. sz. sír második halottjának eltemetése következett. A mauzóleum használatának végét az V. sz. első évtízedeire tehetjük, talán ekkor emelték ki a 42. sz. sír halottját, és vitték magukkal a menekülő lakosok. (Ezt másik két temetkezés esetében is megfigyelték.)

A mauzóleum körül további, főképp hamvasztásos és Ny-K-i tájolású csontvázas, sírokról van tudomásunk. A tégla és földsírok leletanyaga gazdagabb mint a mauzóleum belsejében feltárt temetkezéseké.

Üveg és kerámialeletek, ékszerek (gyöngyök, csatok, fibulák,aranyfülbevaló) volt a mellékletek nagy része. Ugyaninnen (Heténypuszta szerepel mint lelőhely,de ennél pontosabb adattal nem rendelkezünk) került a Magyar Nemzeti Múzeumba vásárlás útján egy aranyozott bronz fibula (A hosszú, szögletes fibulatest felső harmadán kör alakú kiszélesedő részben Krisztus monogram látható.),s egy 15 cm magas bronz, akanthusz levelekkel díszített oszlopfő is.(Az előbbit liturgikus öltözékhez, utóbbit pedig oltárlaphoz tartozónak véli Tóth Endre)

---

[44]Tóth 1988, 52., Tóth 1989, 24., Tóth 1990, 38-39.

A mauzóleumtól K-re feküdt az az ikersír (26. sír), melyet szépiaszínnel kifestettek. Oldalain lécből álló kerítésminta, rövidebb végein életfa motívum látható. Az ikersír É-i felében váz nem volt, volt viszont egy hálósan vésett kétfülü üvegkorsó és egy Probus érme.

Összegzésképpen annyi megállapítható volt, hogy a csontvázas sírok az épület felé sűrűsödtek, s egy kivételével valamennyi sírládát teleszórták földdel.[45] A mauzóleum közelében fekvő négyszögletes alaprajzú helyiségben temetkezés nem került elő. Használatára vonatkozóan azonban támpontot ad egy bronz lámpa és lámpafüggesztő lánc,melyek alapján a halotti szertartás, és a temetésben szükséges kellékek tárolóhelyéül szolgálhatott.[46]

Sárisáp

temetőkápolna

A sírkápolnát Balogh Albin kezdte feltárni 1926-ban.1927-ben szűkszavú publikációt tett közzé róla,[47] és Nagy Lajos is megemlíti. [48]Az ásató 1934-ben leírja az épületet,[49] de alaprajzot csak 1979-ben közölnek róla.[50]

Tájolása K-Ny-i, bejárata K-en, apszisa Ny-on volt.

Szélessége 5,15 m, hosszúsága 11,25 m,[51] a hajót keresztirányban egy fal, egy kis előcsarnokra, és egy belső térre osztja,apszisa szabályos, féköralakú.Falazata minden valószínűség szerint habarcsba rakott kőből volt,[52] padlózata terrazzó, mely az

---

[45] A mauzóleum és az udvar temetkezéseitôl meglehetôsen eltérôek a temmetô sírjai, ezért a temetkezési szokásokat és jellegzetességeket Tóth Endre külön nem foglalta össze. /Tóth 1988. 38./

[46]Tóth 1989, 38.

[47]Balogh 1927, 201.

[48] Pann. Sac. 127., Nagy 1931 B,31.

[49] Balogh 1934,50-52.

[50] Rég. Top. 5. 308-309.

[51] Az adatok külsô méretet jelölnek. A topográfiai kötetben a hosszúságadat 18 m-nek van megadva. Az alaprajz és a mellette látható méretarány azonban 11, 25 m-t mutat.

[52] Ezt látszik bizonyítani a terepbejárások során a felszínen elôkerült nagy mennyiségű habarcsos kôtörmelék.

épület bejárati részénél, és az apszis környékén erősen megrongálódott. Falait belülről vakolták és festették. (Növényi motívumok, piros, kék, sárga, zöld színű minták láthatók rajtuk, néhányra utólagos állatalakokat karcoltak. Egy szarvas alakja jól kivehető.)

A cellát valószínűleg sík, fából készült tető fedte, a padlón ugyanis tetőtörmeléket alig találtak. Annál is inkább valószínű ez, mert a padlót vastag hamuréteg borította, s ebből az ásató tűzvészre következtet.

Az apszisban, annak teljes hosszát elfoglaló, a padlóból alig kiemelkedő, cserepekből készített sírhelyet figyeltek meg. Teteje boltozott, belseje festett volt. (sötétszürke és fekete színekkel) A sírban nem találtak egyetlenegy csontot sem. A kápolna körül nem kerültek elő római sírok.

Falfestménytöredékek, üvegkarika és edénytöredékek, vaskés, két edény(az egyik késő-római szürke füleskorsó), az apszisból pedig finom márványdarabok kerültek elő.

A falfestménytöredékek és az alaprajz alapján a IV.századra keltezhető az épület.[53]

Sirmium - ÉNY-i temető

Syneros basilika

A temetőt és a hozzá kapcsolódó temetői épületet 1882-83-ban tárta fel Arnold Hytrek. Sajnos az ásatási módszereknek köszönhetően a feltárásról csak az ő adatai és térképe áll rendelkezésünkre, s ami megnehezíti még az értékelést, hogy a későbbi

[53] Rég. Top. 5. 308-309.

feltárások sem jártak eredménnyel, a hitelesítésnél.1969-70-ben Oschenschlager és V. Popovic próbálkozott a kérdést tisztázni. [54]

Az ÉNy-DK-i tájolású, egyhajós épület bejárata DK-en, apszisa pedig az ÉNY-i oldalon volt.A hosszúsága 30,3 m, szélessége 19,3 m. Az AB fal hossza 5,6 m, szélessége 93 cm, és 73 cm magasságban maradt meg. A BC fal maradványa a D-i sarokban 229 cm hosszú, aljánál 157 cm széles, tetejénél 133 cm. (magassága 73 cm)Ennek a falnak É-felé haladva egy másik maradványát is mérték, szélességi adata megegyezett az előző szakaszéval,166 cm hosszúságban került elő, magassága 84 cm. Ezek a mai (Hytrek "korí") felszíntől számított 160 cm-es mélységben kerültek elő. Ezek alapfalak voltak, ásató ugyanís az épület padlószintjét a felszíntől számítottan 25 cm mélységben adja meg. A BC faltól É-ra 10 m-re került elő az NO fal, amely nem teljesen párhuzamos a főfallal. Ennek hossza 4 m, szélessége 43 cm, magassága 102,5 cm. Már az ásató is úgy vélekedett, hogy ez a fal nem tartozott az építményhez. Az épület D-i és Ny-i oldalán további falmaradványok kerültek elő, egy részüket teljesen kiszedték,(az épülettől 6,5 ill. 5,2 m távolságban) az épülethez tartozása nem látszik igazoltnak.

A megmaradt falak téglából épültek, erősen falazottak, a jól égetett téglákat habarcsba rakták.

Az épület belsejében és körülötte is számos temetkezést tártak fel. A sírok számáról teljesen pontos adatunk nincsen. Az 50 sír egy része sérült, és nem került bele ebbe a számba a teljesen szétrombolt sírok adata sem. A sírok típológáját Hytrek állította össze[55] ezt később erősen kritizálták, aminek elsősorban az volt az alapja, hogy a formai jegyek alapján szétválasztott sírok egy részénél tett csak rétegtani megfigyeléseket,s a datálási problémákat teljesen mellőzte.Nem szólt a szarkofágokról sem.(a sírok néhol három szintben feküdtek egymás alatt)

[54]Hytrek 1894,1-11.,Milosevic 1971,3-8.Hoffiler 1939 517-526, Boskovic-Duval-Gros-Popovic:1973,625-626.

[55] Hytrek1894,1-11

Hytrek 7 típust különböztetett meg a sír építési anyaga és formája szerint. Utalt a megépítettség gondosságára is.Röviden az egyes típusok jellemzői a következők:

1:Homlokzati falai háromszög alakúak, tetejét két rétegben fedi tégla, alja szintén ezzel az anyaggal burkolt,habarcsot használtak kötőanyagul.

2:Oldalfalai ívesen befelé dőlnek,sisakszerú tető jellemzi.Az ilyen típusú sírok belső fala is vakolt volt.

3:Kupolás lefedésü téglasírok, ahol a falazat kettős tégla,ezen sírok alsó része a földben, felső része a felszin fölött volt.Külső oldalának habarcsa agyagos, a belsőjéé pedig meszes, s ez a típus kettős sírként is előfordul, vagy szarkofághoz hozzáépítve.

4:Részben sisak alakú, részben boltozatos lefedéssel ellátott téglasírok, amelyek Hytrek szerint a legjobban megépitettek.A tető egyik részét (a sisak alakút)"mozgathatóra" készitették, innen helyezték az elhunytat a sirba.

5:Ide tartoznak a négyszögletes alaprajzú, vizszintes lefedésü téglasirok, amelyek a legmélyebben helyezkedtek el, Hytrek szerint ezek lehettek a legrégebbiek,és K-en igen ismert ez a forma.

6:Kettős sir, melynek ives a lefedése, oldalfala és alja nem téglából készült, viszont belül habarccsal kikent.Hytreket ez a sirforma a régi sirhalomban lévő sirokra emlékeztette.Pannóniai tipusnak is nevezi, s megemlit, hogy Sirmiumban régebben is találtak ilyeneket.

7:A tipust kis mauzóleumnak titulálja Hytrek, erősen falazott jó téglából készült,boltives lefedéssel,vöröses habarccsal megerősitve.(a mauzóleum elnevezést a méretek nem támogatják 183x94x67cm)

A sok bizonytalanság ellenére a temető használatának kezdetét a IV. sz. elejére teszik, teljesen kiterjedt használatát a század közepére, de minden valószinűség szerint a következő századokban is temetkezhettek ide. 1875-ben itt találták azt a feliratos emléket, amelynek alapján a temetőt Syneros temetőnek nevezték el. Az innen folyamatosan a későbbiekben is előkerült feliratok egyértelműen bizonyitják a temető keresztény voltát.

Sirmium K-i temető

basilika (Szent Ireneus)

1976-ban ellenőrző feltárásokat végezve a K-i temetőben bukkantak arra a feliratra, [56]melynek alapján az egyapszisos épületet Ireneus bazilikának tartják. [57]

A K-i tájolású épület méreteiről annyit tudunk, hogy 32 x 15 m ngyságú, apszisa és vestibuluma volt a térkép alapján. Az épület igen romos állapotú, belső beosztásáról nem derült ki semmi.(forrásunk egy vagy több hajósnak feltételezi)

A környéken levő temetkezések száma kb. 100, tipológiailag igen közel állnak a Syneros temetőbeli sirok tipusaihoz.Az előkerült leletek (feliratos táblák, érmek) alapján az épületet a IV. század közepére, második felére keltezik.

Sirmium K-i temető

egyéb épületek

A temető területén a térképek alapján további épületek láthatók. Ezekről csupán a Hytrek féle térkép alapján van tudomásunk, leirás ezekről nem született. [58]

---

[56] Duval 1973,83-84.
[57] Duval 1973, 6.sz. ábra
[58] Hytrek 1894,T.II. térkép

Az V., VI., VII. és VIII. számmal jelzett falak nem alkotnak épületet, tájolási irányuk azonban mintha arra mutatna, hogy valamiképp összefüggésben állnak a temetővel. (nem vágnak át sirokat sem)

Zárt épületet (talán sirépületet) feltételezhetünk a III.és a IV. számmal jelzett téglalap alaprajzú viszonylag kisméretű helyiségekben.[59] A IV. számmal jelzett megközelitőleg K-Ny-i irányban ketté van osztva, kb. az É-i egyharmadánál. Esetleg egy sirt feltételezhetünk ebben a kis elfalazott részben. A végleges válaszok azonban nem adhatók meg az épületek mibenlétére vonatkozólag.

Sirmium K-i temető

cella trichora

A város másik nagy keresztény temetője Sirmium határától kb. 1 km-re található. A szakirodalomban "Rumai úti" temetőként bevonult területről azonban igen kevés megbizható adattal rendelkezünk. Már 1878-ban amikor itt útépités folyt, s részben elpusztitották az itt található épületeket és a sirok egy részét is. 1882-83-ban Hytrek feltárásokat végzett a temető területén, részletesen azonban nem publikálták az eredményeket. [60]Készült ugyan egy térkép, amelynek alapján Brunsmidt és Jung is igazolni akarták Hytrek ásatási eredményeit, nem sok sikerrel.[61]

A cella trichora nagyjából Ny-K-i tájolású, bejárata Ny-on volt. (Mivel a tájolás kissé eltér a Ny-K-i tengelytől, a bejárat ÉNy-i irányba esik.)Méreteiről csupán annyi adatunk van, hogy 19 x 17 m nagyságú. A karélyok viszonylag nagy átmérője miatt a

[59] Duval a leírásban több kis mauzóleumra utal (Duval 1973,84.)
[60] Milosevic 1971, 7.,Hoffiler 1939, 522-524.
[61] I.Jung: aki Brunsmidt munkatársaként egy új térképet is felvett (Hoffiller: 1939 524.3. ábra) a temetôrôl, ez különbözik a Hytrek által felvett térképtôl, és ebbôl a temetôi kápolna sokkal nagyobb méreteire lehet/ne? következtetni. /Hoffiller:1939. 522-523.

szélességi adat lehet a 19 méter.A térkép ábrázolása szerint a bejárat egy keskeny előtérbe nyilik, s csak innen lehet a belső térbe jutni.Maga a központi rész négyszög alaprajzú, a karélyok nem foglalják el az oldalfalak teljes szélességét.

Az épület belsejéből temetkezésre utaló nyomot nem mutat a fennmaradt térkép, és a publikációkból sem derül ki erre vonatkozóan semmi. Az épület közelében azonban szép számmal kerültek elő sirok.[62] (A temetkezések tájolása csak annyiban derül ki a térképről, hogy maguk a sirok milyen tengelyűek.Ez alapján mondható el, hogy az É-D-i tájolás a gyakoribb, és kisebb számban vannak a K-Ny-i tájolású temetkezések.)A Hytrek által felvett térképen az épület K-i apszisától egy fal indul D-i irányban (attól kissé Ny-ra eltéréssel) és összeköti a cella trichorát egy másik épülettel. Ez az összekötő fal azonban a későbbi ábrázolásokon nem szerepel.Ugyancsak kérdéses, hogy kinek is emelték ezt az épületet.A helyi hagyomány szerint szent Demetriusnak volt szentelve, de ezt semmi nem látszik bizonyitani.Ezt a hagyományt még azzal is megtoldották, hogy a cellától D-re talált kis szentélyt pedig szent Anasztáziuszénak tartották.Ennek bizonyitékai ugyancsak hiányoznak.[63]

A sirépület datálására semmiféle adatunk sincs, és nem ismerjük a környező sirok anyagát sem. (ez a hiány a későbbi ásatásokról szóló tudósitásokból sem pótolható)

Sopianae

I. cella trichora

Az épitmény 1922-ben Möller István és Szőnyi Ottó tárták fel, mert a vizmentesitési munkálatok miatt lehetővé vált a székesegyház és a püspöki palota

[62] Hytrek 1894 (T.II. térkép) alapján a sírok száma 62

[63] Boskovic-Duval-Gros-Popovic 1973,627-628.,Duval 1973,84.

közötti kis tér kutatása.[64] A cella Ny-i oldalát a püspöki palota épitésekor bontották le (néhány faltöredék kivételével) K-i és DK-i falait középkori épitkezések rongálták meg.

1955 júniusában Fülep Ferencnek lehetősége nyilt arra, hogy hitelesitő feltárásokatvégezzen az épületben. Ekkor néhány ponton módositotta a korábbi ásatások idején kialakult alaprajzot, és az előcsarnok méreteit.[65]

A cella É-D-i tájolású megközelitőleg. A téglalap alakú középtérhez Ny., K. és É-i irányban apszis kapcsolódik, bejárata D-i irányból nyilik, egy kis előcsarnokon keresztül.

A középtér 520 cm hosszú és 460 cm széles , a hosszabbik fala É-D-i irányú, az É-i karély átmérője 460 cm, mélysége (a középér falsikjától mérve) 380 cm,az oldalkarélyok átmérője 390 cm, mélysége 310 cm.Az előcsarnok: 430 cm széles, hossza 283 cm (ez utóbbi az É-D-i fal)

A cella karélyait kivülről 4-4 támpillérrel erősitették meg, ezek arányosan helyezkednek el, s az 1955-ös kutatások szerint az előcsarnok É-D-i irányú falát további 2-2 pillér támsztotta. A pillérek a karélyoknál kb: 80x 80 cm alapterületűek, az előcsarnoknál valamivel kisebbek: 62-69 cm-re ugranak ki a fal sikjából.

A falazat terméskő, melybe kiegyenlitő téglasorokat iktattak be (a tégla mérete: 45 x 32 x 6-7 cm) A falak vastagsága átlagosan 1 m, az alapfal 1,3 m és 1,3 m magasságig állnak.

A cellában az előcsarnok padlója a kevésbé gondosan épitett, "ez vékony rétegben meszelt földanyag",[66] mig az épület többi részében 15 cm vastag, téglatörmelékes mészhabarccsal leöntött tufás mészkőrétegből áll.

Az előcsarnok és a középtér között kb.1 m széles, 45 cm magasságig terméskővel befalazott ajtó nyilt.

A K-i karély padlóját 26 cm magasságú lépcső választja el a középtértől. (a lépcső négy nagyobb kőből áll)

---

[64] Szőnyi 1923-26
[65] Fülep 1984 51-53.
[66] Gosztonyi 1943, 16.

A cella falai vakolva és festve voltak. A római kori vakolat kemény, jó minőségű és geometrikus fekete-vörös festéssel diszitett.A második festés vakolata gyengébb minőségű, törekkel kevert, ezt függönyábrázolásos minta disziti. (a redőket sárgás-vöröses és zöld sávokkal jelezték, közét fekete lándzsa alakú levelekkel és pettyekkel körülvett körök töltik ki)

Az előcsarnok padlója alatt 44 cm mélyen egy kőlapokból épitett sir került elő, melynek hossza: 185 cm, mélysége 30 cm, a sir a K-i vége felé összeszűkül, legnagyobb szélessége 60 cm .A második sirt Fülep Ferenc tárta fel [67], az első sir Ny-i falától 12 cm-re Ny-ra, teljes hosszúságát lemérni nem tudta, csupán 90 cm hosszan.Szélessége megegyezik az első sirral, s ugyanúgy kőlapokból állitották össze (a kőlapok szélessége 9-12-14 cm, és sir valószinűleg rövidebb volt mint az I. számmal jelzett, ha az előcsarnok szimmetrikus épitését feltételezzük.)Tájolása Ny-K-i, mert a sir K-i végében kerültek elő a medencecsont és lábszárcsont töredékei.

A cella leletei a következőek voltak: kerámiatöredékek, freskótöredékek, Kinizsi gyűrű, érem (XV. századi)

A cella épitését a IV. századra, annak második felére teszik az ásatók. Ezzel egyidőben festették ki először, és ekkor temették el a két sir halottait is. A második festés, az ajtó befalazása jóval később, talán a X. században történt. A két sir halottját Fülep jelentős személyiségnek ,talán mártirnak tartja.(Fülep 1959, 415.)

Sopianae - Cella septrichora

Az épitmény feltárása 1938 tavaszán kezdődött, [68] eredményeiről Török Gyula és Gosztonyi Gyula számolt be.[69]

---

[67] Fülep 1959, 399-415

[68] 1938-ban és 1939-ben Gosztonyi Gyula vezetésével , Horváth Tibor részvételével, 1940-ben Török Gyula és Gosztonyi Gyula vezetésével zajlottak az ásatások

[69] Gosztonyi 1940, 56-60.,Gosztonyi 1943, 6., 10-14.,Török 1942, 207.Fülep 1984, 57-59.

A feltárások rendkivüli körülmények között folytak, hiszen az épület padlószintje 6 m mélyen az utca alatt húzódik,a Ny-i zárórészt pedig csak a várplébánia pincéjében lehetett megfigyelni.A cella nyolcszög alakú, K-Ny-i tájolású középrészből és hozzá csatlakozó hét karélyból áll, bejárata Ny-on volt.

A középtér hossza: 16,75 m (az épület teljes külső hossza 22,8 m),szélessége: 9,4 m (teljes szélessége: 17,35 m)a nyolcszög oldalhosszúságai a Ny-i oldalon 5,6 m másutt 5,7 m

A karélyok méretei nem azonosak. A K-i átmérője 4,9 m, mélysége 3,6 m, az É-i és D-i oldalakon elhelyezkedőké pedig 3,9 m(átmérő),és 2,85 m(mélység)

A padlózat kemény, betonszerű réteg, amely leginkább a DK-i karélyban megfigyelhető meg jól, illetve a falak mellett és néhol a középrészen is.

Az épület falazatának vastagsága átlagosan 1,1-1,25 m (a belső körvonal szabályos, a külső oldalon szabálytalanabb a falazat, az eltérések ebből adódnak),az alapfal öntött falazat, kivül terméskő burkolattal, belül különböző nagyságú kődarabokból mészhabarcsba rakva,a felmenő fal kőből épült részei hasonló szerkezetűek, de benne 1-1 m távolságban két sorban kiegyenlitő téglaréteg húzódik, a fal teljes vastagságában (az első téglaréteg az "alapfenéktől" 1,15 m-re található).A falak az É-i oldalon maradtak meg magasabban, a legnagyobb mért magasság kb. 4,2 m.

A bejárat minden valószinűség szerint Ny-on volt, itt a falak az első kiegyenlitő téglarétegig voltak meg, az ajtó D-i falcsokját is talán sikerült is megtalálni. A vizsgálatot az nehezitette, hogy a várplébánia pincéjének fala ráépült.Az épület földfeletti falait nem találták meg, igy sem boltozásra, sem a lefedés más módjára nincs adatunk.Vakolásnak szintén nincs nyoma, a belső falakon (felmenő falak) hézagolás nyomai látszanak. (főleg a D-i oldalon megfigyelhető)

Az épületben rómaikori leletekről nem esik emlités. A falakat tégla és terméskőtörmelék töltötte ki, tetején mészréteg húzódott. E felett 25-30 cm vastag szines vakolattörmeléket,tégladarabokat, égésnyomokat mutató betöltés volt. Ez lehetett

a rómaikori réteg,felette közép és újkori vegyes törmelék volt egészen a legújabbkori talaj humuszrétegéig.

Említést kell még tenni azokról az állványlyukakról, amelyek az első és második kiegyenlitő téglaréteg között voltak elszórtan (téglakeret veszi körül, mélységük 40-50 cm, szélességük és hosszúságuk egyaránt 110-15 cm között van).

A cellában temetkezésekre nem bukkantak, közelében azonban több sirt is sikerült feltárni, illetve sirépitmények is kerültek elő.[70]

Az épület datálásával kapcsolatban Gosztonyi csupán annyit mond,hogy római kori,amit egyébként a rétegtani megfigyelések is alátámasztanak.[71]Kapcsolata a többi ókeresztény épitménnyel, az épitési technika és a cella tájolása megengedi azt a feltevést, hogy a temetővel egykorúnak tartsuk. (IV. sz. vége) Használati idejére nincs támpontunk. (A rétegtani megfigyelések csupán annyit engednek meg, hogy a középkorban már elusztult).

Sopianae

I. festett sirkamra sirkápolnával

A sirépitményt 1780-ban fedezték fel, s ettől kezdve rendkivül sokan irtak róla, illetve készitettek rekonstrukciót.[72] 1939-ben restaurációs munkákat végeztek az épületben, s ekkor egyes kérdésekre sikerült is választ kapni.[73]

A sirkamra egy előcsarnokból, magából a temetkezési kamrából, és egy félkörives falfülkéből állt. A felette azonos tájolással (É-D-i) és alaprajzzal épült sirkápolna támpilléres falú, melyeket a XIX. sz. második felében az első vizmentesitési munkáknál lebontottak.

---

70 Török 1942, 207-211., Fülep 1977, 16.Fülep 1984,

71 Gosztonyi 1943, 12.

72 Gosztonyi 1943, 16-22., Fülep 1984,36-41.

73 Mint például arra, hogy hogy az előcsarnok is festett volt-e, hiszen ekkor került elő a kandeláber lábazata és törzse, és a falsarkokban is felfedezhető volt a dekoratív festés nyoma . (Gosztonyi 1943, 18.)

A sirkamra előcsarnoka szabálytalan alaprajzú. (É-i oldala ugyanis nem merőleges a Ny-i és K-i oldalfalakra) Igy a falak méretei a következők:É-i 200-205 cm, K-i: 115-120 cm,Ny-i 105-125 cm D-i: 173-190 cm (Az első méret a falak padkánál , a második a boltozat inditásánál, tehát kb:75 cm magasságban mért adata.) A K-i oldalfala elé padkát készitettek, mely 37-39 cm magasságú és 31-36 cm szélességű.

Lefedése dongaboltozatos,melynek záradékmagassága 200 cm, ebből egy 68 cm átmérőjű szellőzőnyilás vezet fel a térfelszinre.

Falazatának vastagsága átlagosan 50 cm körül van, anyaga mecseki mészkő, a padka és a boltozat téglából készült.

A sirkamra belső része szintén kissé szabálytalan alaprajzú. K-i és Ny-i fala 304-305 cm hosszú, mig az É-i és D-i fala 276-283 cm között van. A boltozat inditása itt is 75 cm magasságban kezdődik, és a kamra teljes magassága 204-220 cm. É-i falánál egy 75 cm magas 15-18 cm előreugrású padka húzódik, melyet 40 x 15 x 5 cm átmérőjű téglából épitettek. A padka felett az É-i falba egy falnyilást készitettek. (43 cm magas 36 cm széles) amely egy ives záródású falüregbe nyilik.(A falüreg és a kamra közötti fal vastagsága 40 cm) Az üreg hossza 200 cm, mélysége 35 cm, a padkától mérve alsó szintje 33 cm magasságban van.

Az előcsarnok bejárati ajtaja 90 cm széles,109 cm magas, az előcsarnok és a kamra közötti ajtó 54 cm széles, 145 cm magas,[74] mindkettő ives záródású.

A sirkamrába egy folyosón keresztül lehetett bejutni, ezt látszik bizonyitani egy falcsonk az ajtón kivül, a bal oldalon, illetve a sirkápolna oszlopos előterének négyszögletes alapozású tömbjei közül a középsőnél felfedezhető falcsatlakozás.

Az maga sirkamra és az előcsarnok is festve volt,(1939-ben egy candekáber lábazata és törzse került elő a DK-i sarokban.)

A sirkamra É-i falának festményei:

A kis falba mélyedő üreg minden oldalát keret veszi körül (12 cm szélességben barna, sárga és piros csikokból, illetve sávból áll).A keret felfelé egy 8 cm széles, 8,2

[74] A küszöbje 18 cm magas

cm hosszú sávja kivezet magából a keretből, és összeköti ezt a nyilás fölött levő medaillonnal. A Krisztus monogramot tartalmazó medaillon 38 cm átmérőjű, kerete 3,5 cm széles. A betűszárak között hat zöld virág látható. A nyilás bal oldalán Pál, a jobbon Péter áll, mindketten jobb kezükkel a monogramra mutatnak. Tunikát és palliumot viselnek, Péter kezével a leomló szövetet, Pál pedig egy irattekercset tart. Körben rózsák és liliomok, a fal ivét követő, ivesen lecsüngő szalagdisz, és erről lelógó kis szines szalagok alkotják a hátteret. A képet többszörös széles sávokból álló keret veszi körül. (barna, sárga és piros)

A D-i fal festményei:

Az ajtó és a fal ivét követő, sok sávból és csikból álló keret az ajtónyilás mellett is folytatódik (nagyjából ennek félmagasságáig) szinei megegyeznek az É-i fal keretének szineivel. A keretbe az ajtófal fölötti részétől jobbra és balra lefutó akantuszágokat festettek.

A K-i fal festményei:

(É-ról indulva)1. A 73 x 70 cm nagyságú keretben a Bűnbeesés jelenete látható igen rossz állapotban. A képen csupán Éva feje, a fa egy része kivehető. (Éva testéből még a kéz is látszik)

2. A középső kép témája az erős rongálódás miatt vita tárgya volt. Szőnyi Ottó szerint a sötét szinekkel kontúrozott láb Dánielé lenne, igy a kép őt ábrázolná az oroszlánok között.

3. A D-i (75 x 59 cm) kép Jónást ábrázolja, amint a tengerbe dobják, illetve felbukkanását.

A Ny-i fal festményei:

(É-ról haladva) 1. Noé története elevenedik meg az első festményben, amint a dobozszerű, szögletes bárkában állva jobbját tartja az olajágat vivő galamb felé.

2. Talán a sirkamra leghiresebb festménye a következő kép, melyen Mária a gyermek Jézust tartja jobb kezében.Mindkettejüknek a feje látszik jól a képen. Mária jobbraforduló fején fehér, vállára leomló kendőt visel, haja hosszú.

3. A D-i festmény szintén erősen megrongálódott, igy a rajta látható három férfi kiléte bizonytalan. Mégis a legvalószinűbbnek az a nézet látszik, hogy a három napkeleti bölcset ábrázolta a festő.(A képeket a már ismert többszörös keret veszi körül)

A sirkamra mennyezetének képe:

Az elválasztó széles vörös sáv, a barna, sárga és vörös csik ugyanazt a szerepet játssza itt is mint az oldalfalakon. Három mezőre osztja a plafont. Két (65 ill. 60 cm széles) sávban akanthuszlevelek futnak, a középső nagyjából négyzet alakú részt négy virágcsokor indázó ágai hálózzák be. Ez a középső rész négy sárga, sötétzöld és vörös csikkal keretezett medaillont, benne négy portréval, (háttér kék) a csokrokat tartó edények két oldalán két-két pávát, ill. galambot, és egy központi medaillont tartalma. Ez utóbbi rossz állapotban maradt meg. A vastagon keretezett, babérágakkal körülvett Krisztusmonogram azonban a rongálódás ellenére jól kivehető.

A festmények egységes kompozició alapján, ikonográfiailag is átgondoltan készülhettek, egyidőben.

Az É-i falhoz épitve, a már megszokott Ny-K-i tájolású sirt, vagy szarkofágot emlit az irodalom. Az É-i fal vakolata ugyanis hiányzik egy darabon .[75] A szarkofág talán nem a teljes sirkamra szélességet foglalta el, mert a K-i és Ny-i falnál a sarkokban a vakolat megmaradt.

Az itt nyugvó személy minden bizonnyal magas rangú lehetett (talán püspök vagy diaconus)Ezt a sirkamra központi elhelyezkedése, gondos megépitettsége és diszesen kifestett falai is igazolják.

A sirkápolnára vonatkozó adataink igen gyérek, csupán azt tudjuk, hogy támpilléres szerkezetű volt, és ezek a pillérek a sirkamra félmagasságától indulnak ki. A sirkamra falai alkotják a kápolna falazatát is, tehát méreteik megegyezőek lehettek.

---

[75] A szarkofág létének bizonyítéka lenne az is, hogy a gondosan megkomponélt falfestmények az É-i fal azon részét, ahol a temetkezési helyet az analógiák alapján sejthetjük "kihagyták."

Sopianae

II. festett sirkamra és sirkápolna

Az épület műemléki feltárására és konzerválására 1939 tavaszán került sor, Gosztonyi Gyula vezetésével.[76] Ezt az is indokolta, hogy az 1922-ben végzett vizmentesitési munkák alkalmával megépitett vizelvezető csatorna meghibásodott, s a sirkamra falai átnedvesedtek. A XIX. sz. folyamán a sirkamrához pincét is épitettek, s ezt a kamra beomlásáig valószinűleg használták is.

Bár a sirkamra és a sirkápolna egymás fölé épült, tájolásuk azonos, bejárata mindkettőnek D-en nyilik, falaik között szerkezeti összefüggés nincs. Ennek ellenére összetartozásuk nem vonható kétségbe.

Sirkamra méretei: belső hossza 230 cm, szélessége 245 cm, padlószintje 665 cm-re van a térburkolat alatt. Boltozott, a rekonstruálható záradékmagasság 230 cm. Az É-i falba egy félkörives kis fülke mélyed mélysége 36 cm, szélessége 56,5 cm, magassága 65 cm(nem teljesen középen hanem kissé balra eltolódva) ÉNy-i saroktól 84 cm, az ÉK-től 110 cm A kamra Ny-i falába egy másik, egyenes záródású fülkét is készitettek, az ÉNy-i saroktól 52 cm távolságra, amely 37 cm széles, 30 cm magas, és ugyanilyen mély. A kamra bejárata 72 cm széles, 102 cm magas, félkörives záródású.Falazata mecseki mészkő, boltozata tégla, (30 x 30 x 6,5 cm) a padlózat burkolása ugyanilyen méretű téglákat használtak fel.

A kamrában egy kettős fenékburkolatú sirt találtak, az É-i fal teljes hosszába épitve.Belső hossza 210 cm, szélessége 80-88 cm, magassága 65 cm. Oldalfalai téglából készültek, az oldalburkolat 15 cm, a D-i fal 32 cm széles.Az alsó sirfenék burkolat 30 x 30 x 6,5 cm-es téglákból, az átlyukasztott, felső 60 x 60 x 6,5 cm-es darabokból állt. A két burkolat közötti részen, a felső hat tégla alátámasztására egy sor élére állitott téglát helyeztek. A két burkolat közötti távolság 15 cm. A sirt faragott kőlappal fedték le, ezt

[76]Gosztonyi 1942,196-201.,Fülep 1984,42-46.

Sopianae

II. festett sirkamra és sirkápolna

Az épület műemléki feltárására és konzerválására 1939 tavaszán került sor, Gosztonyi Gyula vezetésével.[76] Ezt az is indokolta, hogy az 1922-ben végzett vizmentesitési munkák alkalmával megépitett vizelvezető csatorna meghibásodott, s a sirkamra falai átnedvesedtek. A XIX. sz. folyamán a sirkamrához pincét is épitettek, s ezt a kamra beomlásáig valószinűleg használták is.

Bár a sirkamra és a sirkápolna egymás fölé épült, tájolásuk azonos, bejárata mindkettőnek D-en nyilik, falaik között szerkezeti összefüggés nincs. Ennek ellenére összetartozásuk nem vonható kétségbe.

Sirkamra méretei: belső hossza 230 cm, szélessége 245 cm, padlószintje 665 cm-re van a térburkolat alatt. Boltozott, a rekonstruálható záradékmagasság 230 cm. Az É-i falba egy félkörives kis fülke mélyed mélysége 36 cm, szélessége 56,5 cm, magassága 65 cm(nem teljesen középen hanem kissé balra eltolódva) ÉNy-i saroktól 84 cm, az ÉK-től 110 cm A kamra Ny-i falába egy másik, egyenes záródású fülkét is készitettek, az ÉNy-i saroktól 52 cm távolságra, amely 37 cm széles, 30 cm magas, és ugyanilyen mély. A kamra bejárata 72 cm széles, 102 cm magas, félkörives záródású.Falazata mecseki mészkő, boltozata tégla, (30 x 30 x 6,5 cm) a padlózat burkolása ugyanilyen méretű téglákat használtak fel.

A kamrában egy kettős fenékburkolatú sirt találtak, az É-i fal teljes hosszába épitve.Belső hossza 210 cm, szélessége 80-88 cm, magassága 65 cm. Oldalfalai téglából készültek, az oldalburkolat 15 cm, a D-i fal 32 cm széles.Az alsó sirfenék burkolat 30 x 30 x 6,5 cm-es téglákból, az átlyukasztott, felső 60 x 60 x 6,5 cm-es darabokból állt. A két burkolat közötti részen, a felső hat tégla alátámasztására egy sor élére állitott téglát helyeztek. A két burkolat közötti távolság 15 cm. A sirt faragott kőlappal fedték le, ezt

[76]Gosztonyi 1942,196-201.,Fülep 1984,42-46.

három darabban találták meg. A tájolása Ny-K-i, a Ny-on kialakitott fejpárna tanúsága szerint. A temetkezőhelyet a kamra kifestése után, rendkivül gondosan készitették el.

Falfestmények:A fehér alapon barnásvörös, vörös, sárgásvörös, zöld, fekete szinek felhasználásával készült diszitések geometrikus mintákat, az É-i fal fülkéjében egy kancsót és poharat ábrázolnak. A sirhely fölött két keretezett mezőben márványozott diszités, a fülke ive felett keretbe foglalt növényi indák és levelek láthatók. A D-i oldalon az ajtó ive fölött kétoldalt többszörös keretbe foglalt korongban apró, elszórt levélminta, az ajtó két oldalán hegyükre állitott rombuszok hálója, bennük hegyükkel egymás felé forduló, illetve függőlegesen álló nyilhegy motivumok. A sirkamra Ny-i és K-i oldalfalán közvetlenül a bejárat mellett részben a D-i fal ábrái ismétlődnek. (rombuszok nyilakkal) A szarkofág felett a Ny-i falon téglalap keretben koncentrikus háromszögek, a Ny-i falon többszörös kis ivekkel keretezett téglalap ábrái láthatók. A boltozat szintén geometrikus diszitésű volt, az apró töredékekből azonban nem lehetett a mintázatot rekonstruálni.

A sirkápolna padlózata a tér szintjétől számitva 426 cm mélységben van, alakja négyszögletes, É-D-i falait 3-3 támpillérrel megerősitették.A méreteket részben rekonstrukciós adatokból ismerjük, mert a sirkápolna falai részben elpusztultak /az É-i rész jobban megmaradt mint a D- falak. (É-i falának 311 cm, a D-i nek 310 cm, a K-i nek 415 cm, a Ny-i nak.437cm a hosszúsága)A falak vastagsága 70-72 cm, tehát a külső méretek ennek megfelelően módosulnak.Az 1964-es ásatás alkalmával[77] megtalált bejárat szélessége 70 cm, rekonstruálható magassága 90-92 cm. A boltozatos ajtónyilás nem a szimmetriatengelyben helyezkedik el, hanem attól eltolódva kissé balra.A DK-i saroktól 135 cm-re, a DNy-tól 105 cm-re van a nyilása. A támpillérek előreugrása 40-65 cm, szélességük 70 cm. A sirkápolna padlózata megsemmisült, burkolva minden valószinűség szerint nem volt, mert ennek nyomát a sirkamra betöltésében nem találták meg. Falazata mészkő, néhol megfigyelhető az "opus spicatum" szerű falazás. Vakolata megsemmisült, és festés nyomai sem kerültek elő.

[77]Fülep-Fetter 1969-70,91-104.

Sopianae

III. sirkamra

A sirkamrát 1913-ban Szőnyi Ottó és Möller István tárták fel. Szőnyi Ottó szerint a sirkamráról már tudtak akkor,amikor az I. sz. sirkamrához vezető folyosót épitették.[78]A sirkamra téglalap alakú, É-D-i tájolású, bejárata D-en volt.

Hosszúsága 388 cm, szélessége 312 cm, bejáratának szélessége 95 cm, küszöbe 10 cm-el magasabban volt a padlónál. É-i falába félköralakú fülke mélyed, mely 62 cm széles, és 42 cm mély. Mivel a sirkamra erősen rongálódott, a boltozat záradékmagasságát nem lehetett megállapitani.Alapfalai 95 cm magasan maradtak meg, anyaguk mészkő, a boltozat téglából készült. (a sirkamra É-Ny-i sarkában néhány tégla eredeti helyén maradt meg) Padlózata döngölt föld, előcsarnokról nem tesznek emlitést. Falai vakoltak, de nem festettek.

A kápolna É-i végében, a kis fülke alatt, K-Ny-i tájolású kőszarkofág állt. (hosszúsága 220 cm, szélessége 100 cm, magassága 66 cm, falvastagsága 10 cm) Fedelének töredékeit, és néhány darabot az ezt diszitő akroterionból szintén megtalálták a sirkamrában. Az egyik fedéltöredék méretei is ismertek, hossza 24 cm, szélessége 70 cm, 7 cm széles sarok volt a tetején, s egyébként a szarkofág diszitetlen volt.

Sopianae

IV. sirkamra

[78]Fülep 1984, 46., Gosztonyi 1943, 26.Nála mint második festetlen sírkamra szerepel.

Az I. festett sirkamrától Ny-ra fekszik, 1913-ban Szőnyi Ottó és Möller István fedezték fel. É-D-i tájolású, bejárata D-en volt.[79]

Hossza 247-253 cm között van, szélessége az É-i részen 207 cm, D-en 198 cm. Lefedése dongaboltozat, amelynek záradékmagassága 183 cm, a bajáratnál, az É-i részen pedig 193 cm.Bejárata félkörives ajtónyilású, amely 65-68 cm széles, 125 cm magas.

A sirkamra fala mészkőből készült, dongaboltozata és az ajtó lefedése téglából. A falak vastagsága 45 cm. Az épitmény Ny-i falán sirrablással kapcsolatos faláttörés nyomai látszanak.

Termetkezések:I.Az É-i falhoz hozzáépitett É-D-i tájolású szarkofág a fal teljes hosszát elfoglalja, mig szélessége 70 cm, falának magassága a sirkamra padlójától 37 cm, vastagsága pedig 31 cm. Háztetőszerűen lehetett lefedve tetőfedő téglával.

II. Az I. sir D-i fala alkotja a II. sir É-i falát, belső szélessége 53 cm, hosszúsága a sirkamra méretével egyezik meg. D-i fala 38-39 cm széles, magassága pedig 53 cm.

A sirkamra felett három téglasirt tártak fel Szőnyi és Möller.[80]

Sopianae

V. sirkamra

A sirkamrát ugyancsak 1913-ban fedezték fel, Szőnyi Ottó és Möller István. [81]Az I. festett sirkamrától K-re ahhoz igen közel bukkantak rá.

Feltárására 1941-ben egy vizmentesités során került sor, amikor is Gosztonyi Gyula kutatóárkot húzott a falszakasz megvizsgálására.Annyit sikerült megtudni, hogy

[79] Fülep 1984,49-50 ,Gosztonyi 1943,26-27.
[80] Nála 1. festetlen sírkamraként szerepel.
[81] Fülep 1984, 50. Gosztonyi 1943, 30-31.Itt hetedik festetlen sírkamra néven szerepel

a falszakasz valóban egy sirkamrához tartozik, mely É-D-i tájolású, ivesen záródó része É-on, mig bejárata (talán) D-en lehetett.

Két támpillért és a padlószintet is megfigyelték. (A padlószint 70 cm-el volt magasabban mint az I. sirkamráé.)Boltozata 1 m magasan indul. A falak belső oldalán festés nyomait nem találták.

Sopianae

VI. sirkamra

1922-ben a székesegyház vizmentesitési munkái során kutatóárkot húztak Szőnyi Ottó és Möller István vezetésével a templom előtti tér Ny-i oldalán.[82] Ekkor került elő a VI. sirkamra, sajnos egy középkori épitkezés már jelentős kárt tett benne, hiszen É-i falát teljesen elpusztitotta. Az épitmény a tér közepén álló emlékoszloptól 5 méterre, a térszinttől számitva igen nagy mélységben helyezkedik el. [83](ez a padlószintre vonatkozik)

A sirépitmény belső szélessége 240 cm, mérhető hosszúsága (É-D-i irányú falak) 115 cm. A sirkamra bejárata D-en volt, az ajtó nem félkörives lezárású, hanem egy vizszintesen elhelyezett kőlap adja a lefedést .(hossza 106 cm, vastagsága 23 cm) Ebből természetesen következik a sirkamra É-D-i tájolása.A feltárás idején 62 cm

[82] Fülep 1984, 50-51., Szőnyi 1923, 26., Gosztonyi 1943, 28.Itt harmadik festetlen sírkanraként szerepel

[83] A sírkamra padlószintjének mélységét, amelyet a székesegyház elôtti térszinttôl számítanak különbözôképpen jegyezték fel. Gosztonyi és Szônyi 4 m-es mélységet említ, míg Fülep 502 cm-t.

magasságban befalazva találták meg az ajtónyilást.(124 cm magas, 65 cm széles)A sirkamra padlószintje a küszöbtől számitva 42 cm-el volt lejjebb.

A sirkamra falai mészkőből készültek, dongaboltozata téglából. (a boltozat záradékmagassága 220 cm, vastagasága 30 cm) Az épitménynek csupán a D-i fala volt belülről vakolva, a többin ilyen nyomokat nem találtak.

A sirkamrában két É-D-i tájolású, falazott kősirt találtak, ezek a bejárattól jobbra, illetve balra helyezkedtek el. A sirkamrától mészkőből épitett fal választja el őket.

I. sir (Ny-i) Belső szélessége 46 cm, magassága 48 cm. A sir födéltéglával volt lefedve, melyekből hármat eredeti helyén, egyet pedig az ajtónyilásban találtak meg.(a téglák mérete 57 x 57 x 8 cm) A sirgödörben a ledöngölt agyagos földön egy medence és egy lábszárcsontot találtak.

II. sir (K-i) A sir É-i végénél két tetőfedő téglára akadtak, melyek közül az egyik eredeti helyén volt. Valószinüleg ennek a sirnak a kirablásakor kerülhetett az a kis koponya a sirkápolna padlójának földjébe, amelyet a K-i faltól 78 cm-re, a D-i faltól pedig 62 cm távolságban találtak meg.

A sirkamrával kapcsolatban azonban felvetődik a kérdés,hogy talán állt felette sirkápolna, s az festett volt.Szőnyi Ottó ugyanis arról tudósit, hogy az obeliszktől K-re 5 m távolságra egy támpilléres épület hatalmas falmaradványainak Ny-i sarkánál bukkant a sirkamrára. Ugyanakkor azt is leirja, hogy a székesegyház D-i homlokzata előtti térrészen falfestmény töredékeket találtak.A hely pontosabb megjelölésének hiján nem lehet eldönteni,hogy ez a lelet kapcsolódhat-e a VI. számú sirkamrához.Mivel az általa feltárt árokból másik sirkamrára vonatkozó adatot nem ismerünk igy talán elképzelhető, hogy ehhez a sirkamrához tartoztak. (rózsaszin, vörös vakolaton, melynek vastagsága 1-4 cm, vörös, kék, zöld, sárga és fekete falfestménytöredék, mintázata: sávok, pettyek, keresztalak,ruharedő) Ha azonban feltevésünk téves és ez a leletcsoport nem a VI. sirkamrához tartozik, akkor fel kell tételeznünk a Szőnyi által megadott helyen egy másik festett épitményt.

Sopianae

VII. sirkamra és sirkápolna

A cella trichorától ÉNy-ra elhelyezkedő épitményt Fülep Ferenc tárta fel 1958-ban.[84]A lelőkörülmények nem voltak túl szerencsések, hiszen a sirkamra falait erősen megrongálódott állapotban találták meg. (későközépkori falak vágták át, ill. rombolták a sirkamra D-i traktusát[85].Maga a sirkamra É-D-i tájolású (kissé eltér ugyan ettől),bejáratának helye bizonytalan. A sirkápolna annyiban tér el alaprajzában, hogy K-felé, falai "L" alakban továbbnyúlnak.(minden valószinűség szerint a bejárati rész falai ezek)

A sirkamra belső hossza 380 cm, szélessége 180 cm. (külső méretek: hossz 445 cm, szélesség 265 cm)A falak vastagsága eltérő, É-i fala 50 cm, K-i és Ny-i pedig 40-45 cm.Falazata a már jól ismert mecseki mészkőből épült, alapozása a padlószint alatt (ez 348 cm mélységben volt a mai járószinttől) 10 cm mélységben nyúlt le. A padló öntött habarcs, csak az ÉNy-i sarokban maradt meg, ill. foltokban másutt is.[86]

Lefedése az É-i oldalon boltozatos, mig a D-i részen sikmennyezetet feltételezhetünk. A K-i és Ny-i fal É-i részén ugyanis egymással szemben két-két 35 ill. 36-38 cm széles mélyedés látható, melyeket az ásató boltfészkeknek, ill. heveder inditásának határozott meg. (A mélyedések padlószinttől mért magassága 164 cm) A hevederek tehát eredetileg a római járószint fölé is emelkedtek. (Ez a tény egyébként a sirkápolna létezését is támogatná) A sirkamra D-i részében a D-i hevederek mellett induló, vizszintesen futó 25-30 cm széles mélyedés utal a lefedésre, a padlótól mért magassága ugyanis 230 cm. Itt tehát egy kőlapokkal vagy gerendákkal lefedett

---

[84]Fülep 1962,23-46.,Fülep 1984,53-55.

[85] A leletanyag két részre osztható, egy IX. -X. századi és egy XI-XII. századi csoportra, a falak ennél jóval régebbiek. (Fülep 1962,34-44.)

[86] 3. A sírkamra alját erősen ledöngölt sárga homok képezte(Fülep F.:1962, 25.)

sikmennyezetet feltételezhetünk. Az É-i rész lefedése a hevedereken átfektetett kőlapok miatt egy lépcsőfokkal magasabb lehetett.[87]

A sirkamra betöltésében igen vegyes leletanyag került elő. Elsősorban állatcsontok, /ló, marha, juh/ tégladarabok, habarcs, hamu, fasténdarabok, edénytöredékek.[88]A betöltésben nagymennyiségű sárgásfehér vakolattöredék is előkerült, amely külső felülete sima,igy a sirkamránk festetlen voltára utal.A cubiculumban temetkezést nem találtak, az ásató azt feltételezi, hogy egy vagy két sir állhatott benne, az É-i falhoz épitve.(sajnos sem a vakolat sem az igen laza szerkezetű padló nem ad felvilágositást) Római kori leletek a sirkamra alján előkerült téglák, üvegtöredékek, és egy kisméretű bronzveret. Az előkerült anyag arra utal, hogy a sirkamrát kirabolták, s valószinűleg a mennyezet beomlása után szemétgödörnek használták. (A két esemény közötti esetleg lakóhelyül is szolgálhatott)

A sirkamra bejáratára vonatkozóan kétségek merülhetnek fel,hiszen pont a D-i oldal nagyfokú károsodása miatt nehéz egyértelmű választ adni. Fülep Ferenc lehetségesnek tartja, hogy a kamrába a kápolna padlójába vágott nyiláson át lehetett lejutni. (talán valamiféle könnyűszerkezetű lépcsőn)A másik variáció az lehet, hogy a bejárat az elpusztult D-i oldalon volt.

A kápolna:

Alaprajza részben teljesen megegyezett a sirkamráéval, (külső méret: 445 x 265 cm) de K-i oldalán L alakban további két párhuzamosan futó falat találtak. Ebből a 3/a-val jelzett tartozott a kápolnához, ennek alapozási mélysége 135 cm mélyen volt. Sajnálatos módon ennek D-i párja a középkori épitkezése alkalmával megsemmisült.(Minden valószinűség szerint a kápona D-i falának folytatása lehetett.)

A 3/a fal (és a vele párhuzamos elpusztult fal) a sirkápolna narthexe lett volna Fülep Ferenc szerint, azt viszont lehetetlennek tartja, hogy a sirkamrába innen lehetett volna lejutni.

---

[87] Fülep 1962,27.,31-32.
[88] Fülep 1962, 34-44.

A sirkamra felmenő falai adják meg a kápolna felmenő falait, amelyek a római járószint felett 40-50 cm magasságban is megmaradtak. A 3/a fal egyenletes, jó rakású, felső kősora opus spicatum formában épitett, szélessége 56 cm. Hosszúsága 275 cm, K-i végén egy másik vele kapcsolatban nem levő fal csatlakozik hozzá. Minden valószinűség szerint a 3/a fal hosszúsága adja meg a kis előcsarnok hosszúságát. [89]

A sirkamrában feltárt leletanyagon kivül egyetlen fontos leletről kell emlitést tenni. A 3/a fal alatt római téglasir került elő. A 125 cm magas, peremes és simaszélű téglákból épült gyermeksir tájolása K-Ny-i[90], a fal épitésekor rongálódott meg. Melléklet hiján korát közelebbről meghatározni nem lehetett.

Sopianae

VIII. sirkamra és sirkápolna

1940 október-december és 1941 március-április és május-június között végzett feltárásokat a cella septrichorától K-re Török Gyula és Radnóti Aladár. Ezeknek a kutatásoknak az eredményeképpen került elő a VIII.és IX. számú sirkamra.[91]

A sirkamra feldúlt állapotban, erősen megrongálódva maradt ránk.Tájolása É-D-i, bejárata D-en volt

Hosszúsága (É-D-i rányú fal) 590 cm, szélessége 420 cm /külső méretek/. A falak átlagos vastagsága 60 cm. A dongaboltozat záradékmagassága 230 cm, vastagsága

---

[89] A narthex belső szélességét minden valószínűség szerint kiszerkeszthetjük, és ez a méret nagyjából a 3/b fal K-i szélességével egyezik meg, tehát 110 cm körül lehet.

[90] Fülep Ferenc szerint a keresztény szokásokkal ellentétes tájolás pogány temetkezésre utal (Fülep 1984. 55.).

[91] Fülep 1984,59-60.Török 1942, 203-208.,Gosztonyi 1943,30.Ő "hatodik festetlen sírkamra és sírkápolna" néven tartja számon

30 cm, inditása a sirkamra padlójától 90 cm magasságban van. Bejárata 1 m széles, téglaboltivű, a boltiv 30 cm széles és 60 cm hosszú.

Falazata mészkőből készült, a boltozat és az ajtó boltive téglából. A K-i és Ny-i fala csak 90 cm magasságban van kőből, hiszen innen indul a boltozat. A Ny-i fal egy szakasza 15 cm-rel emelkedik ki a boltozat legmagasabb része felett, illetve az alapfal függőlegesen tovább megy felfelé a dongaboltozat ives hajlásánál más helyeken is. Ez látszik bizonyitani többek között a sirkápolna létét. A kamrában több helyen megfigyelhető a habarcsos vakolat. (2 cm vastagságban)[92] A boltozat vállmagasságában megfigyeltek négy állványlyukat is, valamint az É-i falhoz épitett 20 cm széles téglából épitett padkát.

A sirkamrába három sirt épitettek eredetileg.

I. A sirkamra É-i falához, annak teljes hosszához épitették 73 cm szélességben, alját téglával burkolták. Lefedése tetőcserepekkel történt, ennek nyomai a sirkamra K-i és Ny-i falának habarcsában látszanak. A temetkezés Ny-K-i tájolású volt, mert a sirban fejpárnára bukkantak a Ny-i oldalon, ez 5 cm-re emelkedik ki.

II. Ezt a sirt a III. sir épitésekor rombolták le, méretei az első temetkezéssel csaknem azonosak.

III. Szélessége a 30 cm-es választófallal együtt 100 cm, hosszúsága 247 cm. /A sirkamra K-i falától tehát 50 cm-es távolság választja el. Ezt a megröviditett sirt kőlapokkal fedték le, töredékeiket és egy nagyobb darabot (115 x 70 x 20 cm) a sir alján találták meg.

Sopianae

[92] A vakolaton festés nyomait nem fedezték fel, viszont a sírkamrák betöltésében, ill. környékükön falfestmény töredékek kerültek elô. /sötétkék, vörös darabok/ (Fülep 1984 60.)

IX. sirkamra és sirkápolna

Akárcsak a VIII. sirkamrát, ezt is 1940-ben találta meg Török Gyula és Radnóti Aladár.[93]

A VIII. számú sirkamrától ÉNy-ra 230 cm távolságra helyezkedik el az É-D-i tájolású, feldúlt és megrongálódott épitmény.

Alaprajza téglalap, D-i bejáratához kis folyosó vezet, É-i oldalához pedig egy sirt épitettek.

Külső hossz 535 cm, szélesség 435 cm, a kis előfolyosó hosszúsága 130 cm, szélessége 260 cm. A sirkamrához épitett sir alja 180 cm-el magasabban van mint a sirkamráé. Hosszúsága a sirkamra szélességével egyezik meg, tehát 435 cm, szélessége pedig 140 cm. A rekonstruálható záradékmagasság 235 cm. [94]

Mivel a sirkamra erősen megrongálódott, rajta egy újkori fal is keresztülhalad, a sirkápolna létére csupán következtetni lehet a boltozat feletti ráfalazásokból. Alaprajza és méretei tisztázatlanok.(A legvalószinűbbnek látszik az, hogy egyenes záródású, a sirkamrával megegyező méretű lehetett).

Falazata: Habarcsba rakott mészkő, boltozata tégla (30 cm vastagságú a boltozat). A bejárati folyosó 70 cm, a sirkamra K-i és Ny-i fala 60 cm, É-i és D-i fala 50 cm széles. A bejárati ajtó 70 cm széles, boltives, melynek 30 cm széles, 70 cm hosszú alapozását sikerült feltárni.

A sirkamra É-i falához épitett sirhely 60 cm-es kőfallal készült.A kamra belsejében az É-i falnál, a padlótól 120 cm magasságban egy kis félkörives fülke foglal helyet(35 cm mély, 65 cm széles).

---

[93] Fülep 1984, 59-61., Török 1942,208-211.,Gosztonyi 1943, 29-30.Itt 5.festetlen sírkápolnaként szerepel

[94] A felméréseken résztvevô Gosztonyi Gyula műemléki megbízott a méreteket másképpen adja meg. A külsô méretei: 530 x 440 cm, a belsô 415 x 310, a folyosó fala 120 cm hosszú és 130 cm széles, a sír belsô mérete 31 x 75 cm, fenékszintje a sírkamra padozata felett 160 cm-rel kezdôdik. Egyébként Gosztonyi adja meg a rekonstruálható záradékmagasságot is 235 cm-ben.

A sirkamra alja téglával burkolt, amelynek néhány darabját in situ sikerült feltárni. Török Gyula közlése szerint a padlózat két rétetű volt,[95] a rétegek között 10 cm távolsággal. A sirkamra falai vakoltak, de festetlenek voltak.

A sirkamrához hozzáépitett sirból leletanyag nem került elő,(a sir padlója keményre döngölt agyag)és a kamra belsejéből sem ismerünk temetkezéseket. Ennek oka részben a nagyméretű közép- és újkori rombolás.

A kamra padlójába 2 m-re bemélyitve hulladékgödröt találtak. A gödör leletanyaga késő középkori és törökkori kerámiából és érmekből állt.A két pontosan meghatározható veret I. Ferdinánd 1551-ben és I. Lipót 1667-ben vert ezüstje a hulladékgödör hosszú használatára utal.A sirkamra belsejének földjében szintén törökkori kerámia került elő nagy számban. A VIII. és IX. sirkamra feletti földben néhol 80 cm vastagságban is, legmélyebben a VIII. sirkamra mennyezetének szintjében festett falvakolattörmelék réteg,[96] római téglák, tetőfedőcserepek kerültek elő. Emlitésre méltó még két állatfejes konzoltöredék.

Sopianae

X.sirkamra és sirkápolna

A sirkamra először 1841-ben került elő egy épitkezés kapcsán majd 1927-ben ismét rábukkantak az erősen megrongálódott épitményre.Ekkor csatornázási munkák folytak itt.[97]A sirkamra rekonstruálására igen kevés adat áll rendelkezésre, de az ma

---

[95] Török 1942,208.

[96] "A falvakolat darabok a pécsi ókeresztény sírkamrákban elôforduló színeket mutatják"(.Török1942, 209-210). Ez a vakolatréteg talán a kamrák fölött álló kápolnához tartozott.(Nagy 1987-88.,224.)

[97]Fülep 1984,61-63.Gosztonyi 1943, 29. Pann. Sac.40.

már bizonyosnak látszik, hogy nem fürdőépülethez tartozott az 1841-ben előkerült mozaikrészlet.[98]

A sirkamra téglalap alakú lehetett, és minden valószinűség szerint festve volt.

Méretei: K-i fala 280 cm, Ny-i fala 210 cm hosszú volt, [99] dongaboltozatának záradékmagassága 200 cm magasságban lehetett.[100]

Tájolása É-D-i, bejárata D-en volt (az ajtónyilás szélessége 95 cm).

Falazata mészkőből, a dongaboltozat és az ajtó boltive téglából készült. Falai vakoltak és festettek, néhány töredékből Nagy Lajos figurativ festésre is következtetett. Padlózata az akkori felszintől (1927) 270 cm-re lehetett, s igy a mozaik minden kétséget kizáróan ehhez az épitményhez tartozott (ennek a felszintől mért mélysége az 1841-es adatok szerint 280 cm) A mozaik szőnyegmintázatú, keresztek és négyzetek hálója alkotja felületét, piros, sárga és barna szinekben.

A sirkamrában egy diszitetlen szarkofág ill. fedőlapjának töredékei kerültek elő 270 cm-es mélységben. A szarkofág mészkőből készült,sarkain akroterionokkal, de szélei sérült állapotban maradtak meg (valószinűleg az 1927-es felfedezéskor tört össze).A szarkofágban koponyacsontok, lábszárcsontok és karcsontok kerültek elő.

A szarkofágból egy Diocletianus veret ismert(ez egyébként a terminus post quem is a sirkápolna épitése szempontjából) Fejes Gyula egy téglakonzolt is emlit, ennek alapján feltételezhető a sirkápolna léte, hiszen épitészetileg csak a kápolna részeként képzelhető el a fejekkel diszitett konzoltöredék. A szarkofág mellett kerámiatöredékek is előkerültek. A mozaikpadló a párhuzamok alapján (Salona) antiochiai illetve É-afrikai mintakönyvek alapján készülhetett, maga a geometrikus stilus ugyan a provinciában már az I-II. században megtalálható volt, a készülésének idejét azonban a sirkápolnában talált érem alapján jóval későbbre helyezhetjük. [101]

---

[98] Fülep 1984,62.

[99] Az árok futása miatt nem lehet a sírkamra többi részét felkutatni, így feltételezhetô, hogy ez a fal hosszúságában megegyezett a vele párhuzamosan futó K-i fallal.

[100] Nagy Lajos: ugyan csak "azt írja" magassága majdnem 2 m (Nagy Pannónia Sacra 40.)

[101] Nagy Tibor(Nagy 1987-88., 225.) azonban kétségbe vonta Fülep Ferenc megállapításainak egy részét. Véleménye szerint ugyanis a mozaikpadló a Káptalan u. 6. sz. ház alapozásakor került elô, a szarkofág pedig a Káptalan u. 6. sz. ház elôtt húzódó úttest alatt, majd attól Ny-ra egy félköríves falrész

Sopianae

XI. sirkamra

A szakirodalomban XI. sz. sirkamraként számontartott épületről szinte semmi értékelhetőt nem tudunk.[102] A hiradás 1770-ből származik és a Jezsuita Collégium alapozásakor,talán 1716-ban, megtalált, belülről festett sirkamráról szól, amelyben emberi és lófejet, valamint más csontokat leltek.[103]

Szőnyi Ottó a sirkamrát népvándorláskorinak tartja (talán a lócsontok miatt), mig más vélemény szerint összefüggésben áll az épület az ókeresztény temetővel. Nagy Lajos itt a székesegyház körüli temető sirkamráira utal, bár az összefüggés a nagy távolság miatt kétségesnek tartható.

Sopianae

XII. sirkamra

---

után következett a sírkamra fala /K, Ny-i fal és a bejárati rész/, úgy véli, hogy a három különbözô lelôhely nem azonosítható egymással. A mozaikpadló 4. sz. végi, 5. sz. eleji datálása tehát nem alkalmas a sírkamra datálására.Nagy Tibor feltételezése az, hogy a mozaikpadló egy másik sírkamrához tartozhatott, a X. sírkamra pedig síma padozatú lehetett és ebben állt a szarkofág.

[102] Fülep 1984,64. Pann. Sac. 39.Gosztonyi 1943, 31-32.Itt "festetlen sírkamra a gimnázium helyén" néven szerepel.

[103]. Szerdahelyi G.: Celebrium Hungariae urbium et oppidorum Chorographia 1770. Cassoviae "Dum vero pro fundamento Collegii Iesuitarum quod modo assurgit..."... in cryptam fossessores incidere picturis intrinsecus variegetam..."... caput humanum et simul et equinum cum aliis ossibus..."

1927-ben csatornázás alkalmával 225 cm mélységben akadt Dr. Fejes György a "sirkamrára".Valójában azonban két egymáshoz épitett K-Ny-i tájolású,téglaboltozatos sirról beszélhetünk, melyek közül az egyiket kifestették. Ennek belmérete 198 x 60 x 80 cm.A falak mindkét esetben téglatörmelékből és terméskőből épültek és belülről vakolva voltak.A festetlen sirról nincs közelebbi információnk.

A szakirodalomban Gosztonyi Gyula állatalakos festésről, Nagy Lajos vonalas diszről és mértani beosztásról beszél. [104]

Sopianae

XIII. sirkápolna

/István tér 12. Geisler E. u. 14./

Az 1968-69-es ásatások alkalmával került elő a sirkápolna.[105]Az egyapszisos épület tengelye megközelitően É-D-i, bejárata D-en volt.

A kápolna hosszúsága 760 cm, szélessége 580-600 cm.A kápolna belsejében párhuzamosan ivelődve az apszissal egy sekély alapozású, D-i részén egyenesen záródó fal került elő. A kápolna apszisának és az ivelt belső falnak a távolsága változó. Ny-i oldalon 55-66 cm, a K-i oldalon 80 cm. (13., 14. és 18. sz. fal) A belső ivelt falak magassága egyenletesen 26 cm. Ezen falak által körbezárt részen a padlószintből 22 cm-re kiemelkedő kőalapozás került elő, mely D-i egyenes oldalával a 14. falhoz csatlakozik, É-i oldala pedig ivelten zárul. A kápolna belsejében további sekély alapozású kőfalak is előkerültek. Ezek a belső osztófalak (15., 16. és 17. sz.), a kápolna D-i részén igen rossz állapotban maradtak meg. A 17. sz. falnak a D-i zárófaltól mért távolsága 140 cm, a 15. sz. falé 220-240 cm, a 16. sz. falnak a Ny-i kápolnafaltól mért

---

[104] Fülep 1984, 67., Gosztonyi 1943 32-34.(Festett sírláda a Széchenyi tér É-i részén cím alatt szerepel ill. sírláda uott. néven.), Pann.Sac 40.

[105] Fülep 1984,99-106.,Fülep 1975,33-35.

távolsága 280 cm.A falak rossz állapota miatt szélességi adatot csak a 15. sz. és a 16. sz. falnál tudtak mérni (ez 40 ill. 50 cm).

Az épület bejárata nem pontosan a szimmetriatengelyben fekszik, hanem attól kissé Ny-i irányba eltolódott. (A DK-i saroktól 96 cm távolságra kezdődik, itt két tégla in situ előkerült a kápolna padlóján) A bejárat szélessége azonban nem állapitható meg, mert a 12. sz. fal ezen a részén erősen megrongálódott.

A kápolna falai habarcsba rakott mészkőből készültek, az alapok néhol opus spicatum-mal (ez néhol még 210 cm mélyen is megfigyelhető) A kápolna padlószintje a megfigyelések szerint É-i irányba haladva emelkedik, a 15. sz. fal É-i oldalán két járószintet is megfigyelt az ásató. A két járószint között 20 cm különbség van.Az apszisban néhány eredeti helyén fekvő tégla is jelezte a padlószintet, ugyanigy a bejáratnál is két tégla feküdt eredeti helyén.Az épület falai részben vakoltak voltak, ez azonban az erős rongálódás miatt nem mindenütt állapitható meg. A belső apszis az É-i részén, a K-i kápolnafalon, a 15. sz. fal É-i, a 16.sz. fal Ny-i, a 17. sz. fal D-i részén figyeltek még meg vakolatnyomokat.

A kápolnában négy helyen bukkantak sirokra, egy kivételével (40.sz.) többszörösen temetkeztek ezekbe. Mindegyik Ny-K-i tájolású, ettől csak kis mértékben térnek el.

A 4. sz. sir kőből és téglából épült, hossza 190-195 cm, szélessége 54 cm, 30 cm-re mélyed a kápolna a sir padlójába. Belseje vakolt, alját öt nagyméretű tégla képezi, Ny-i végén levő téglát ferdén, párnaszerűen helyezték el. A temetkezés lefedése egyrészt vizszintesen elhelyezett peremes téglákkal, ill. ezek tetejére háztetőszerűen felállitott 6 pár"csapolt" téglával történt. Három vázhoz tartozó csontokat tudtak azonositani itt. Kettő női és egy férfivázat helyeztek a sirba, valószinűleg nem egyidőben. Egy kis üvegpaszta gyöngy két töredéke és egy bronz bulla volt a melléklet.

40.sz. sir: Hosszúsága 85 cm, szélessége 40 cm, a sir alja 62 cm-re mélyed a kápolna padlójába. Az eredeti mélysége 38 cm alja téglából készült (három nagyméretű tégla volt az eredeti helyén)

43.sz. sir: Hosszúsága 250 cm (belső hossza 195 cm), szélessége 62 cm, mélysége 44 cm. fala vakolt, alja 5 nagyméretű (38 x 50 cm-es)téglából készült, a tetejét alkotó 5 pár (67 x 58 x 8 cm-es) téglát a sir peremét alkotó 6 cm széles párkányra támasztották. A sirban két nő és egy férfi váza volt, a mellékletek pedig kis illatszeres üvegedény, világoszöld kisméretű üvegedény, orsó alakú olajos edény. Az antropológiai vizsgálatok segitségével itt is megállapitható volt, hogy az "a" és "b" váz eltemetése között kb. 30 év eltelt, mig a "c" vázat egyidőben helyezték sirba a "b" vázzal (ezenkivül az "a" és "b" váz között genetikai kapcsolatot is kimutatott a vizsgálat).

45.sz. sir: A kápolna közepén lévő belső kis apszisban található igen rossz állapotban, főleg a K-i része maradt meg. Falazata vegyes, alját öt tégla alkotta. Belül rózsaszines vakolattal látták el, Ny-i végében 10 cm vastag fejpárna. Tetejét háztetőszerűen állitott, vastag habarccsal boritott téglák alkották. Az aljának téglái közül K-ről csak második tégla,és a harmadik tégla fele van meg. Két nő és két férfi váza feküdt a sirban, mellékleteik pedig a következők voltak:üvegtöredékek, bronz fülbevaló, egy bronz kigyófejes karkötő, egy vas karkötő, egy kör átmetszetű karkötő és Julianus érem.

A sirkápolnáról rekonstrukció is készült. E szerint a belső kis apszis ülőpadként szolgált volna, amely a középütt elhelyezett oltár körül emelkedett. A temetkezéseket az átépitések előtt szüntették volna meg, s ezután már csak kápolnaként funkcionált volna

Sopianae

XIV. sirkápolna

/István tér 12. Geisler E. u. 114./

A temető feltárása során került elő igen rongált állapotban,ugyanis a területen egy gótikus kápolna és annak keritőfala helyezkedik el. Adataink ezért igen gyérek az épitményről.[106]

É-D-i (6.sz. fal) 210 cm mélyen került elő, ennek D-i végénél 242 cm mélységben a küszöböt is feltárták.A bejárat tehát a Ny-i oldalon nyilt.A 6. sz. fal É-i vége K-i irányban megtörik (7.sz.fal).A falak által bezárt területen a küszöbbel megegyező mélységben a padlószintet is kimutatták. A falazás vegyes, a 6. sz. fal alsó részén kevés habarcsot használtak, a két alsó sort "opus spicatummal" rakták, majd egy sor vastag vakolatba rakott kő következett, végül két sor vizszintesen fektetett tégla. A 7. sz. fal É-i részénél az alap 60 cm, maga a fal 45 cm széles. Itt figyelték meg a külső római járószintet is,amelyet keskeny fehér csik jelzett.A sirok a kápolna padlójába mélyedhettek.

Sopianae

XV. sirkápolna

/Geisler E. u. 14. - István tér 12./

Ugyancsak az 1968-69-es ásatások során tárták fel az egyszerű egyapszisos épületet, mely K-Ny-i tájolású, bejárata K-en lehetett.

Méretei: A teljes hosszúságot az ásató nem közli, az öszesitő térképről azonban hozzávetőleges adatot tudhatunk. Nagyjából egyező a szélessége és hosszúsága és ez kb. 4 m.

Egyenes K-i zárófala 50 cm széles kőfal, az apszis fala pedig 35-50 cm között változik. Az igen nagyfokú rongálódás ellenére terrazzópadlójának egy része, és néhány különböző méretű tégla a padlózaton megmaradt.K-i felében egy keskeny félkör alakú kőrakás húzódik.Ez a belső rész pár cm-el mélyebben van, és ez is terrazzóval boritott.

[106] Fülep, 1984,92.

A kápolna belsejében egy Ny-K-i tájolású sir feküdt a padlózat alatt. A sir alja sima föld, falai egymásra váltakozva keresztben illetve hosszában rakott téglákból készültek oly módon, hogy a két hosszanti fal fesztávolsága fokozatosan csökkent.A falat négy téglával fejezték be, a sirt légmentesen habarccsal lezárták.Külső hossza 27 cm, szélessége 180 cm (belül 226 x 75 cm), belső magassága 80 cm. A váz feje Ny-on feküdt teljesen a gödör falánál, minden valószinűség szerint az elhunytat deszkakoporsóba helyezték (a sir K-i és Ny-i falánál szögek kerültek elő).Mellékletként üvegtöredékeket, üvegkorsót, orsó alakú illatszeres üveget, üvegedény talptöredékét találták meg.(15 db szeg)

A kápolna rekonstrukcióját az ásató úgy képzeli el, hogy a kivül belül vakolt épületen félgömb alakú tetőzet volt, apszisában egy korlát húzódott, és itt lehetett a "mensa" is.[107]

A falakat akkor emelték, amikor a temetkezés már lezajlott (a sir nincs építészeti kapcsolatban a kápolnával).

Sopianae

XVI. sirkamra

/Geisler E. u. 8. sz. 4. sir/

1958-ban, 1959-ben és 1961-ben végeztek feltárásokat a Geisler E. u. 8. sz. alatt a Megyei Könyvtár udvarán Fülep Ferenc és Sz. Burger Alice.[108]

Az udvar DNy-i sarkában került elő a nagyméretű téglalap alaprajzú sirkamra. Tájolása csak kissé tér el az É-D-i iránytól, bejárata D-en volt.

Méretei: hosszúsága 804 cm, szélessége az É-i végénél 400 cm, D-i részénél 410 cm (a méretek a belső adatokat jelentik) A bejárat szélessége 76 cm, a küszöbkő eredeti

---

[107] A kápolna elé oszlopcsarnokot illetve lépcsôt is rekonstruál az ásató.(Fülep 1984. 107.)
[108] Fülep 1969, 6-10.Fülep 1984, 79-81.

helyén maradt meg, megfigyelhető volt rajta a két félköralakúra készitett kis vályú, az ajtó keretének becsapolási helye. A küszöb magassága a sirkamra aljától 120 cm, tehát a sirkamrába lépcsőkön lehetett lejutni (kb. 3-4 lépcsőn).A sirkamra alját a mai felszintől 215-230 cm mélyen találták meg. D-i felében a padló teljesen elpusztult,az É-i oldalon azonban a vastag habarcsréteg és benne a nagyméretű téglák lenyomata is megfigyelhető volt. Az ÉK-i sarok közelében néhány tégladarab "in situ" került elő. Az épitmény K-i falán a boltinditás két téglája az eredeti helyén volt, és segitségükkel a boltozat záradékmagasságát 320 cm körül lehetett rekonstruálni.

A falak mészkőből készültek, kiegyenlitő téglasorokkal. Nem egyforma azonban mindenütt az épitési technika. A falak aljuktól kb. 100 cm-es magasságig kevésbé gondosan épitették, a külső oldalon előfordul, hogy a köveket csak a földbe rakták. A felső rész falazása sokkal gondosabb, itt bő habarccsal rakták a köveket, kiegyenlitő téglasorokat is közbeiktatva. A falak vastagsága 65-85 cm között váltakozik és mai magasságuk 219 cm (É-i fal) illetve 183 cm(Ny-i fal) bár a későbbi csatornaépitésekkel igen sűrűn megrongálták. Az épitmény É-i falába két kör alakú, 8 cm átmérőjű szellőzőnyilást készitettek (118 ill. 110 cm magasságban a sirkamra padlójától). Az épitmény falait, amelyek már az aljuktól befelé hajlanak durva felületű, fehéres, rózsaszines vakolattal vonták be.Az ásatók megfigyelték a római járószint és az épület viszonyát és arra a következtetésre jutottak,hogy a sirkamra félig a földbe volt süllyesztve.A szellőzőnyilások alatt kb. 10 cm-re sikerült a római járószint kavicsrétegét megfigyelni, s ugyan csak ezt a réteget találták meg a küszöb külső oldalán az ajtónyilás aljától 20-30 cm-rel mélyebben.

A sirkamrában 14 sir helyét figyelték meg.Ezek sorban a K-i és Ny-i fal mentén (azokra merőlegesen) középütt 32-35 cm széles folyosót hagyva helyezkednek el.

A Ny-i fal sirjai:

"a" sir: a sirkamra É-i falához épitették hozzá. Szélessége cm [109], magassága 50 cm, falvastagsága 26-28 cm, fedélvastagsága a sir fölött húzódó fehéres csik alapján (8 cm széles) 7 cm lehetett.

"b" sir: szélessége 50 cm, magassága 52 cm, falának szélessége 30 cm, alja a padlószinttől 12 cm-el magasabban volt.

"c" sir: szélessége 62 cm, magassága 58 cm, falszélessége 32 cm, alja 5 cm-el fekszik magasabban a padlószintnél.

"d" sir: szélessége 42-48 cm, magassága 40-42 cm, alja 18 cm-el magasabb a sirkamra padlójánál, fedelének helye domborúan rajzolódik ki, vastagsága 10-12 cm lehetett. Falszélessége 38 cm.

"e" sir: alja 28 cm-el magasabb, szélessége 50 cm, magassága 36 cm, falvastagsága 36 cm, fedélvastagsága 10 cm.

"f" sir: teteje ferdén volt befedve, szélessége 65 cm, magassága 65-70 cm, falvastagsága 15 cm, fedélvastagsága 10 cm.

"h" sir: magassága 65 cm, fedélvastagsága 10 cm, falvastagság 25 cm /szélessége nem mérhető az erős rongálódás miatt/.

"i" sir: alja a padlószintnél 6 cm-el magasabban volt, magassága 85 cm, szélessége 52 cm, fedélvastagsága 8 cm, falszélessége 18 cm. A sir ferdén volt lefedve.

"j" sir: a sirkamra aljánál 10 cm-el magasabban volt a sir alja, szélessége 55 cm, magassága 48 cm, fedélvastagsága 18 cm, falvastagsága 10 cm.

A K-i fal mentén fekvő sirok:

"A" sir: a sirkamra aljának magasságával egyezik meg az alja, szélessége 40 cm, magassága 52 cm, fedélvastagsága 12 cm, falvastagsága 20 ill. 34 cm. (az É-i falhoz hozzáépitettek)

---

[109] A sírok szélességi adatai belsô szélességet jelentenek.

"B" sir: fala alul szélesebb (D-i fal) 30 cm, felül keskenyebb 25 cm. Ebből adódóan a sir alul 28 cm széles, felül 38 cm.Alja a padlószintnél 6 cm-el magasabban fekszik,fedélvastagsága 12 cm: magassága 44 cm.

"C" sir: a padlószintnél 12 cm-el magasabb az alja, falvastagsága 40 cm, fedélvastagság 14 cm. A sir szélessége 28 cm, magassága 38 illetve 45 cm.

"D" sir: alja 2-3 cm-el magasabban fekszik, falvastagság 40 cm, fedélvastagság 12 cm. A sir magassága 52 cm, szélessége alul 60, felül 70 cm.

Lehetséges, hogy még egy sir lehetett ehhez a falhoz épitve,a vakolat rossz állapota miatt azonban nem tudunk róla közelebbit.A sirok alját nagy téglákkal rakták ki a habarcsban talált lenyomatok szerint.

Leletanyag: igen szegényes, csupán egy világosbarna kerámiatöredékből, /a sirkamra betöltéséből/ egy üvegedény oldaltöredékeiből a padlószintről, egy Gallienus éremből szintén a sirkamra betöltéséből állt.

Sopianae

XVII. sirkamra

/Geisler Eta u. 8. sz. 25. sz. sirkamra/

Az 1968-as ásatásokon a Megyei Könyvtár kertjének ÉK-i részében bukkantak rá kb. 4 m-es mélységben.[110]A Ny-K-i tengelyű épitmény négyszögletes alaprajzú, erősen megrongálódott állapotban maradt meg, D-i falának egy része, és Ny-i fala volt feltárható(A D-i falat egészen az aljáig elpusztitotta egy középkori beásás).

Hosszúsága 241 cm,(ez az É-i ill. D-i fal mentén mérhető belső hosszúság) szélessége 191 cm.Lefedése boltozatos volt,ezt a Ny-i fal tetejének ives záródása jelzi.[111]

---

[110] Fülep 1969,16-17.,Fülep 1984 82,85.

[111] Ugyancsak erre utal a kis fülkék boltozatos felsô átfedése, itt a boltív indítása jól látható.(Fülep 1969,18.)

A Ny-i fal belső oldalán két félkörives fülke mélyed a falba, közöttük kiugró kis pillér látható. A fülkék nem egyformák, az É-ra eső mélysége és szélessége is kisebb.

Jó meszes habarcsba rakott kőből épült falainak kivülről teljesen egyenletlenül rakottak kövei, ez okozza, hogy a falvastagság annyira eltérő (É-i: 35, D-i: 32-38 cm, K-i nem mérhető, Ny-i: É-on 50 cm, D-en: 70 cm). A fülkék aljának magasságában téglapárkányt figyeltek meg, amelynek nyomait az É-i és D-i falon is követni lehet egy darabig. A sirkamra falait belül jó minőségű, rózsaszines vakolattal vonták be.

A fülkék alatti falrészen egy 25 cm széles falcsatlakozás varratait figyelték meg, amely minden valószinűség szerint egy Ny-K-i tájolású sir D-i falához tartozott. A sir alja magasabban volt a sirkamra padlójánál (Ny-i végénél a párkány alatt 35 cm-rel látható, K-felé enyhén lejt), és a megfigyelések szerint a sirkamra É-i falához teljesen hozzáépitették.A sirkamrában leletanyag nem került elő. Feldúlása után D-i falához egy sirt épitettek, részben a római épitőanyagok felhasználásával. A sirkamra falaival nincsenek egybeépitve a sir falai, attól egyébként teljesen elütnek.A sirkamra bejáratának helye nem volt megállapitható, de a tájolás és a többi sirkamra analógiája alapján a kis fülkékkel szemközti falon, azaz a K-i oldalon lehetett.A sirkamrát minden valószinűség szerint teljes egészében a földbe mélyitették.

Sopianae

XVIII.sirkamra

/Geisler E. u. 8. sz. 28. sir/

A sirkamra ugyancsak az 1958-as ásatások alkalmával került elő[112] a könyvtárudvar K-i részében az újkori bolygatások miatt igen rossz állapotban.

Az épület É-D-i tájolású volt,D-i valószinüleg bejárati része teljesen elpusztult.

[112] Fülep 1969,18-19.Fülep 1984 85.

Hossza 312 cm (ez a K-i ill. a Ny-i falnál mérhető belső hosszúsági adat) szélessége 172 cm. A falak igen kis magasságban maradtak meg (75-80 cm), és a sirkamra padlójánál nem mélyebb alapozásúak. Az udvar szintjétől mérve a padlózat 110 cm mélységben volt.

A falazat anyaga mészkő, melyet habarcsba raktak. A D-i falból egy 45-50 cm-es csonkot találtak csak meg. A Ny-i és K-i fal vizsgálata alapján Fülep Ferenc azt feltételezi, hogy a sirkamra É-i része korábban egy K-Ny-i tájolású sir volt, melyet beépitettek a később készült sirkamrába. Feltételezését arra alapozta, hogy az ÉK-i és ÉNy-i sarkoktól mérve 123 illetve 113 cm hosszúságban a falak gondosan épitettek, a tőlük D-re eső szakaszon a falazás elnagyolt, kevésbé gondos.

A Ny-i fal később hozzáépitett D-i része jóval szélesebb, a K-i fal pedig kiszélesedik a két tipusú fal csatlakozása előtt 30 cm-ről 54 cm-re.(A K-i fal D-i szakasza viszont jóval keskenyebb,csupán 28-30 cm)Vakolásnak nyomait nem tudták megfigyelni.

A sirkamrában sem temetkezés, sem régészeti leletanyag nem volt.

Sopianae

ókeresztény mauzóleum

(István tér)

1975-76-ban az István tér parkjának átalakitásakor került sor az ásatásokra.[113]A sirkamra és sirkápolna feltárását technikai okok nehezitették, hiszen a felszin alatt igen nagy mélységben került elő az épület, és egy része fölött úttest húzódott.Mindez speciális ásatái körülményeket igényelt. Ugyanezen ok azonban hozzájárult ahhoz, hogy az épület viszonylag épen megmaradt.

---

[113] Igazán részletes publikáció nem jelent meg erről az épitményről,az alkábbi is egy előzetes jelentés.Fülep 1987,31-44.Fülep 1977, 246-257.

A mauzóleum alsó ás felső részének(a továbbiakban sirkamra és sirkápolna) tájolása azonos, K-Ny-i. A bejárat a Ny-i oldalon volt.

A kápolna egyhajós, falait kivül 9 pillérrel látták el.Alatta, de vele nem összeépitve, a szimmetriatengelytől kissé É-ra eltolódva húzódik a sirkamra. Ez áll egy bejárati részből ("C") és egy belső, két pillérrel kettéosztott ("A" és "B") téglalap alaprajzú sirkamra részből.

A sirkamra méretei:

"A" helyiség: hossza 425-430 cm, szélessége 330-340 cm, K-i falának magassága alapján boltozatának záradékmagassága 260 cm lehetett.

"B" helyiség: tulajdonképpen az "A" helyiség Ny-ra történő meghosszabbitása, a helyiségeket két pillér (X és Y) választják el egymástól, ezek 75 ill. 90 cm magasak. A pillérekre téglából épült heveder támaszkodott. A "B" helyiség hossza a pillérekkel együtt 680 cm, szélessége megegyezik az "A" helyiségével, azzal az eltéréssel, hogy Ny-felé haladva falai kissé széttartanak, azaz a sirkamra ezen része kissé szélesedik.

"C" helyiség: A "B" helyiségből egy 80-85 cm széles boltives ajtónyiláson át lehet a "C" helyiségbe jutni. Az ajtó előtt a "B" helyiségben két lépcsőfok(20 ill. 26 cm magas) hidalja át a szintkülönbséget. A helyiség méreteiről nem találtam a forrásaimban adatokat. Annak, hogy az ásató nem közölt pontos méreteket talán az az oka, hogy az É-i falat csaknem teljesen kiszedték, és a Ny-i zárófal is csak igen kis magasságban maradt meg (kb. 30 cm).

A sirkamrák falainak alsó 10-15 cm-es része nem kőből van, hanem csupán a talajba lemélyitették. A 180-200 cm magasságig megmaradt falak habarcsba rakott mészkőből készültek, a boltozat téglából.A "B" helyiséget nem egyidőben épitették az "A"-val, erre a falak irányának néhány fokos eltérése,és a "B" helyiség falainak sárgás, durva felületű habarcsa utal. (Ez eltérő az "A" helyiség belső felületén megfigyelttől).A sirkamra K-i falába, a bejárattal szemben, tehát kissé É-felé eltolódva, egy négyszögletes alapú ivelten záródó kis fülkét mélyitettek.A "C" helyiség Ny-i és D-i

fala teljesen téglából épült (az előbbi 30, utóbbi 80-120 cm magasságban maradt meg), és ugyancsak tégla alkotja a padlózatot is (az ásató nagyméretű habarcsba rakott téglákat emlit).

Az X és Y pillért, valamint az "A" sirkamrarész falait és boltozatát festmények diszitik.A pilléreken márványinkrusztációt utánzó rózsaszines falfestmény látható, amelyet az Y pilléren vörös keretbe foglaltak.A boltozat nagy része beomlott, de DK-i sarkában és az Y pillér feletti boltozatrészen figurális festés nyomai látszanak. (Talán egy felszerszámozott állat fejét sikerült megfigyelni).[114]

Az É-i fal festményei:(Ny-ról K-felé haladva)

1.un.pompeji vörös keretben a bűnbeesés jelenete látható.Középen az almafa a kigyóval, bal oldalon Ádám, jobbról Éva alakja vehető ki, az aránylag jó állapotú festményen.Az alakok 80-86 cm magasak.

2.A vörös csikkal keretezett álló téglalap alakú mezőben márványinkrusztációs diszités látható, középen vörös koronggal.

3.A vörössel keretezett téglalap alakú mezőben álló tunikás férfialak karját oráns tartásban felfelé nyújtja, és mindkét kezében koszorút tart. A koszorúkról piros szalagok csüngnek le. A férfi lábaihoz jobb és baloldalra egy-egy oroszlánt festett a festő. A mezőben tehát Dánielt láthatjuk az oroszlánok vermében,ami egyedülálló fennmaradt ábrázolás Pannóniában. (Dániel alakja 95cm magas)

4.Az utolsó mező számára már csak keskeny sáv maradt, igy a vörös keretű nyújtott téglalapba húsos levelű növény került piros és kék virágokkal.

K-i fal:

A fülke ivét széles festett sávval követte a festő, belsejét búzakalászokkal diszitette, fölé szintén keretbe foglalva Krisztus monogram került. (Erősen rongált állapotban maradt meg.) A monogram mellett girlandok, virágfűzérek, szalagok, a fülke alatt, illetve jobb és bal oldalán levelek, virágok látszanak.A fülkétől balra (É-ra) középmagasságban, felül ivelt, keskeny keretben trónon ülő fehérruhás alak képe vehető

[114] Ezen a helyen a saruba bújtatott lábról beszél Fülep.(Fülep 1977 253.)

ki. Ruhája öble térden nyugszik. A K-i fal D-i részén és a hozzá csatlakoz- D-i fal K-i részén falfestmény nem volt.

D-i fal:

Csak a fal Ny-i felületére festettek egy széles vörös sávval keretezett téglalap alakú mezőt márványinkrusztációval, illetve középen vörös koronggal.

Az "A" helyiségben az É-i falon egy helyen, a D-i falon két helyen figyeltek meg a falakba a kifestés után mélyitett lyukakat.Az É-i falon 100 cm magasan 20 x 20 cm-es nyilás, a D-i falon két egymástól 100 cm-es távolságban téglával körülvett nyilás volt. A sirkamra "A" helyiségének DK-i sarkában állt a 260-266 cm hosszú, 130-132 cm széles fehér márvány szarkofág. Magassága 40-45 cm, oldalfalait leverték, darabjainak egy része a sirkamra padlóján hevert szétszórva. A szarkofág még nem volt teljesen készen, amikor használatba vették (Faragványainak egy része el sem készült, más része elnagyolt, kidolgozatlan).Ny-i végén két meztelen puttó alakot, közöttük egy hosszúkás mezőben leveleket és indákat faragott ki a szobrász. (A bal oldali alak mellett virágos kosár, a jobb oldali kezében szőlőmetsző kés - a tavasz és az ősz szimbólumai a szarkofág K-i végének csak É-i alakját faragták ki, puttó fügekoszorúval-nyár ábrázolása-, a D-i kidolgozatlan maradt).Az előlapra kétoldalt két gyászoló Attist terveztek, de a K-i alak kifaragásához hozzá sem fogtak, a Ny-it pedig csak elkezdték, és hiányzik a középső mezőről a sirfelirat is. Sikerült a márványtöredékekből a tetőt rekonstruálni, mert a sarkokat diszitő maszkos akroterionok közül kettő előkerült. A vizsgálatok segitségével azt is sikerült megállapitani, hogy a márvány noricumi lelőhelyű.Közelebbről egy Dráva völgyi bányából talán vizi úton érkezett Sopianaeba[115]/

2.Szarkofág: Az 1. szarkofággal szemben, az "A" helyiség É-i falánál feküdt. Habarcsból és téglából megépitett 204-212 cm hosszú, és 96 cm széles alapzata maradt

---

[115] Nagy Tibor az Antik Tanulmányok 1987-88/33. számában közölt cikkében /223. old./ nem tartja elegendônek a márványanyag meghatározását ahhoz, hogy a készítôműhelyt is Noricuminak tartsuk. /Példaként hozza fel, hogy a Passio Quattor Coronatorum megemlíti, hogy a sirmiumi kôfaragóműhely még thasosi márványt is tartott raktáron./

csak az eredeti helyén.A szürke mészkőből készült szarkofágból és tetejéből csupán két darabot találtak meg a sirkamrában.

3.Szarkofág: Az 1. szarkofág Ny-i végétől a "B" helyiségbe is átnyúlik a sárga homokkőből készült és épitett talpazatra helyezett szarkofág.Méreteiről adatokat nem sikerült beszereznem.

A szarkofágokból nem került elő leletanyag, a sirkamra padlóján heverő törmelék között azonban 14 csontváz töredékeit találták meg. (Ezek közül 11 férfi, két nő és egy meg nem határozható.Valószinű, hogy az eltemetettek száma ennél több, a publikálás idejében az antropológiai vizsgálatok még folytak.(A sirkamra padlójáról és a szarkofágok közvetlen közeléből 17 db érem került elő. A legkorábbi veret 350 utánról származik, a legkésőbbiek 367-375 közöttiek.(Valens és Gratianus érmei) Ezen kivül két kisebb lelet érdemel emlitést: egy sötétkék-pettyes üvegpohár oldaltöredéke, és a fülkénél egy téglából készitett gyertyatartó, amelynek közepén a gyertya elhelyezésére szolgáló kerek, kormos luk van.[116]

A sirkamra külső hosszúsága (a pillérekkel együtt) 181 m, belső hosszúsága 13,8 m, külső szélessége (ugyancsak a pillérekkel együtt)9,5 m, belső szélessége 4,8 m.Az É-i, D-i és Ny-i egyenes falak pillérei 90-100 cm-re ugranak ki a fal sikjából, szélességük nagyjából egyforma.A K-i apszissal záródó falszakasz három pillére szélesebb a többinél és az apszis ivén nem szimmetrikusan helyezkednek el.A kápolna belsejébe egymással szemközt két-két pillér ugrik be (szélességük: É/3 és D/2 szélessége 100 cm, É/ 4 95 cm, D/ 4 125 cm).

A kápolna falai igen kis magasságban maradtak meg,anyaguk habarcsba rakott terméskő. A falak átlagos vastagsága 100-120 cm. Ettől csak az apszis fala tér el. (A K 1 és K 2 pillér között ugyanis egészen elkeskenyedik, itt 45 cm vastag csupán).A kápolna padlóját az É-i fal mentén sikerült megfigyelni, az ÉNy-i sarokban pedig egy kis töredékét in situ feltárni.Megfigyelhető volt ezen kivül az is, hogy a kápolna padlója

[116] A szarkofág szétrombolásához használt szekerce is elôkerült a mauzóleumból,hogy pontosan honnan, nem derült ki a publikációból(Fülep 1977, 39.)

Ny-i irányba lejt. Az apszisban a padlószintet többször is megújitották, mint ezt a K-i profil vizsgálatából az ásató megállapitotta.

A bejárat várható helye a Ny-i falrész lett volna, itt azonban nyomait nem találták, ezért az a feltételezés,hogy az erősen lepusztult D-i falon lehetett. A Ny-i fal ugyancsak igen rossz állapotú, tetején cölöplyukakat figyeltek meg, magába a falba vályút mélyitettek, előtte pedig három kemencét tártak fel. A kemencék közelében előkerült IX-X. századi kerámia alapján a fal rongálása is erre az időre datálható.

Néhány szót kell még szólni a mauzóleum belső kronológiai kérdéseiről.A sirkamra épitését az ásató legalább két fázisban képzeli el. Először az "A" helyiség épült meg az X és Y pillérekig,itt lehetett a bejárata is,a fehérmárvány szarkofágot "körülépitve" hozták volna létre a sirkamra ezen részét.[117]

A sirkamra kifestése után került helyére a 2. sz. szarkofág (takarja a falfestményt), majd ezután a 3. számú. Ekkor azonban kibővitik a sirkamrát a "B" és "C" helyiséggel.

Ugyanekkor bővitették a kápolnát is (feltételezhető ugyanis,hogy eddig csak É/ 4, D/ 4 pillérekig épült meg, ezek között lehetett ekkor a bejárata).

A két szint között az összeköttetést ekkortól a kápolna DNy-i sarkában kiképzett lejárón oldották meg. (Fülep F. vagy vizszintes kőlappal lefedett nyiláson át képzeli el a lejutást a "C" helyiségbe, vagy pincegádorszerű lejáró segitségével).

A pécsi ókeresztény temető kronológiai kérdései,az ókeresztény épületek datálása

[117] Erre bizonyítékként az alábbi adatok szolgálnak: Az ásatások alkalmával megtalálták azokat a részüket,ahol a szarkofágot leeresztették; a kis fülke alkalmazkodik a szarkofág méreteihez azzal, hogy nem a szimetria tengelyben van, hiszen akkor a szarkofág takarná; a vakolás a szarkofág mögött csak addig van elsímítva, ameddig a mester keze elérte; s végül a festés is hiányzik a szarkofág mögötti - fölötti falrészrôl.

Az I. sirkamra épitésének idejét a IV. század utolsó harmadára teszik a szerzők.[118]A datálást a falfestmények alapján tudták csak megállapitani, mert a sirkamra leleteit nem ismerjük. Ettől az elfogadott álláspontól egyedül Strzygowsky véleménye tér el(Ő az V. sz. közepére teszi, párhuzamba állitva Galla Placidia mauzóleumával).Figyelembe véve a sirépitmény helyzetét, viszonyát a többi épitménnyel, a korábbi datálás látszik elfogadhatónak.

A II. sirkamra épitését a falfestményeken kivül kisleletek is segitik. (I. Valentinianus kisverete) Korát a kutatók szintén a IV. sz. utolsó harmadára teszik. Az érem inkább a későbbi használatra utal, mintsem az épités idejét jelzi.Az ikonográfiai megfigyelések szerint a képekről még nem a győztes kereszténység triumphusa szól, és hiányoznak a konkrét bibliai ábrázolások is. Természetesen nem datálható a sirépitmény 313-nál előbbre, de mindenképpen korábbi mint a IV. század utolsó harmada.(egyébként ezt a datálást látszik bizonyitani a temetőn belül elfoglalt helye is a sirépitménynek, hiszen a székesegyház előtti temetőrész D-i sávjában foglal helyet. [119]

A III. sirépitményt a II. számmal jelzettnél mindenképpen későbbre datálják [120] a IV. sz. utolsó harmadára való datálást mérlegelendőnek tartja Nagy Tibor.[121] Az épitmény datálását kisleletek nem könnyitik meg.A IV. sz. sirkamra esetében relativ időrendi megfigyeléseket tettek a kutatók [122].A sirkamra két sirja, valamint a kamra felett megtalált harmadik sir három temetkezési periódust jelöl. Ezek azonban nem segitenek a sirépület közelebbi korának meghatározásában. Fülep Ferenc [123] úgy gondolja, hogy az I. sirkamra és kápolna körül elhelyezkedő,azt körülvevő épitmények közé tartozott. Korban tehát ezzel egyidős lehet, (A IV. sz. sirkamra 1. temetkezése történt az épitéssel egyidőben) tehát a IV. század harmadik harmadára tehető. Ha elfogadjuk Fülep Ferenc megállapitását az épület I. sz. sirkamrával való kapcsolatára,

---

[118] Nagy 1987-88, 224.,.Fülep 1984, 159-160.
[119] Nagy T. 1987-88., 224. és Fülep 1984. 260.
[120] Fülep 1984, 260.
[121] Nagy T. 1987-88.
[122] Fülep 1984, 160. és Nagy T. 1987-88, 224.
[123] Fülep 1984, 160.

akkor a kiemelkedő személyiség sirja köré települt,s az ott eltemetett személyek számára talán valamennyi időbeli csúszással, kissé később hozták létre a sirhelyet.

Az V. és VI. számú sirkamra épitésének idejére szinte egyáltalán nem rendelkezünk adatokkal. Minden valószinűség szerint a temető használatának fénykorára esik ezek épitése,azaz a IV. sz. II. felére. (A temető viszonylag központi részén helyezkednek el, alaprajzuk és épitésük módja nem tér el a többi épülettől.) Az V. sz. sirépitmény pilléres fala kifejezetten emlékeztet az I. sirkamra falkiképzésére, a VI. épitmény É-i traktusának rongálódása miatt alaprajzi párhuzamait nem tudjuk itt felsorolni, de a benne elhelyezett temetkezések és az épitési mód nem mondanak ellent e datálásnak.

A VII. számú sirkamra és sirkápolna a cella trichora körül kialakult temetőrész fontos épülete. Ugyanazon elvek alapján ahogyan az I. sirkamra és kápolna körül kialakult temetkezési épületeket datáltuk, tudunk eljárni ebben az esetben is.Mivel a cella trichora korát a IV. sz. végére helyezték a kutatók[124] vele egykorúnak, esetleg kissé későbbinek tartható a VII. számú sirépitmény.A VIII. és IX. számú sirkamrákat az ásató szerint a IV. század második felében épitették.[125]

A IX. sirkamra belsejében talált három érmet nem tarthatjuk alkalmasnak a datálásra (Constantinus dinasztia érmei), mert ezek a sirkamrában egy gödörből kerültek elő. A VIII. számú sirkamra padlójának kétszeri megújitása is csupán a belső kronológia meghatározását segiti elő, adataink pontositására azonban nem alkalmas.Még nehezebb a helyzet a X. számú sirépitmény esetében (erre korábban már utaltam a szarkofág, ill. a mozaik hovatartozása kapcsán). Amennyiben a mozaikpadló a sirkamrához tartozik, annak korát a IV. sz. végére az V. század elejére tesszük.[126] Ha nem a X. sirkamra, hanem egy másik épitmény padlóját alkotta, úgy annak korára vonatkozóan nyújt adatot. Ez esetben a X. számú sirépitmény datálása nehézségekbe

[124] Nagy T. 1987-88, 224. és Fülep 1984, 161.
[125] Török 1942, 207, Fülep 1984, 161.
[126] Kiss Á. 1973, 32.

ütközik. Fülep Ferenc a X. számú sirkamrát a mozaikpadlóval datálja [127], épületünket a cella septrichora körüli temetőrészhez tartozónak vélve, datálását is e szerint adva meg.

Nem rendelkezünk értékelhető adatokkal a XI. sz. és XII. sz.sirépitményről.A cella septrichora datálására már a lelőhely leirásakor utaltam. Fülep Ferenc [128] a temető bazilikájának tartva az épületet, használatát és épitésének korát a temetőével tartja párhuzamosnak (tehát a IV. sz.közepétől az V. sz. közepéig).A cella trichora esetében a kutatók a IV. század utolsó évtizedére teszik az épitést. [129]Itt a IV.század utolsó évei szerepelnek adatként)Való igaz, hogy az ÉK-i temetőrész épületeinek nagy többsége régi "ásatás" eredményeképpen vált ismertté, leletek, dokumentációk vesztek el, ami természetesen nagyon megneheziti a datálási kérdések tisztázását. Modernebb módszerekkel ásott folyamatosan publikált a D-i, K-Ny-i irányban elhúzódó temetőrész.(Geisler E. u. István tér.Ennek és az ÉK-i temetőnek az összefüggéseit nem ismerjük pontosan.)A terület nagyfokú beépitettsége miatt nem látszik valószinűnek, hogy ezt a kérdést és a Székesegyház előtti temetőrész kutatását esetleg hitelesitéseket el lehetne végezni.

Az István tér 12.-Geisler E. u. 14. sz. alatt feltárt temetőrész három sirépitményének (a XIII., XIV. és XV. sz.) a datálását a temetőrészből előkerült érmek, valamint az antropológiai vizsgálatok is segitik (természetesen az egyéb régészeti leletanyaggal együtt).A 11 db éremből a XIII. sz. sirkamrában egy Constantinus Caesar érme és két db II. Constantius veret, a XV. sz. épitményből I. Constantinus két bronza került elő. Az emlitetteken kivül Constans, Julianus és Valens veretek adják a terminus post quem adatokat.Összevetve ezt a XIII. sz. sirkamrába történt hosszabb ideig tartó beletemetkezésekkel, a temetőrész és az épületek korát a IV. sz. huszas éveitől kezdve a század kilencvenes éveiig használhatták.[130]

---

[127] Fülep 1984, 161.
[128] Fülep 1984. 161.
[129] Fülep 1984, 161., Nagy T. 1987-88, 224.
[130] Nagy T. 1987-88,227.,Fülep 1984, 171-176.

Ettől a temetőrésztől K-re a Geisler E. u. 8. sz. alatt a könyvtár udvarán található a XVI., XVII. és XVIII. sz. sirépitmény.A XVI. sz. sirkamra betöltéséből Galliénus szórvány antoninianusa nem alkalmas datálásra, a többi sirkamrából pedig még szórvány sem áll rendelkezésünkre. Igy a kamrák környékén levő sirok leletanyagát, (XVII. sz. sirkamrától É-ra fekvő 33. sz. sir) ill. tájolását véve alapul a temetőben az ókeresztény sirok létesitését, és a kamrák épitését a IV. sz. közepére teszi Fülep Ferenc.[131]Ez a D-i temetőrész folytatódik a Székesfehérvári utca irányába (itt további 87 sir került elő.) [132]

A mauzóleum belső kronológiájáról már szóltam. Fülep Ferenc a sirkamrában a temetkezés megkezdésé a IV. sz. 50-es éveire határozta meg.(ekkor történt a sirkamra kifestése) Jóval későbbre teszi a 2. sz. szarkofág felállitását.A temetkezés a sirkamra padlóján talált késői veretek alapján (amelyek elég kopottak) a IV. sz. végéig, az V. sz. elejéig folyt.. A legutolsó érmek egyébként 365-375 között kibocsájtottak. Valószinűleg hosszabb ideig használták a mauzóleum föld feletti részét is, hiszen az apszis padlóját többször felújitották. Ezt a datálást alátámasztja a falfestmények, és a szarkofág faragványainak elemzése is.[133]

Fenékpuszta - Halászrét

sirépitmény

1941-ben gátépitési munkák alkalmával kerültek elő a csontvázas sirokból azok a leletek amelyek később vásárlás és ajándékozás során a keszthelyi Balaton Múzeum tulajdonába jutottak. A leleteknek még az összetartozása sem volt ismert, s hogy az

[131] Fülep 1969, 40-41.A temetô egyes sírjai /17., 32. sz. az V. sz. eleji használatra utalnak, s talán ekkor használják a XVII. sz. sírkamrát újbóli temetkezésre/. A temetkezések megindulása valamivel korábban volt mint a IV. sz. közepe, talán a század elejére esik /Fülep 1987. 38. old./

[132] Elôzetes rövid jelentés: Katona-Gyôr Zsuzsa AÉ. 109./1982. 301.

[133] Fülep 1987., 38-39.

esetlegesen még meglévő sirokat megmentsék, újabb ásatásra került sor. (A munkálatokat Sági Károly és Radnóti Aladár vezette.) Ekkor további négy sir és egy épitmény volt a kutatás eredménye. (Sági 1960,188-197., Mo.Top.I.79.)

Az épület három fázisban készült el, s eredetileg egy Ny-K-i tájolású sir folyamatos bővitésével jött létre. A sirhoz előbb a D-i oldalon föld alatti kamrát, a következő periódusban a felszinen fölé keritőfalat és a felszin alatt egy földsirt toldottak hozzá.A harmadik fázisban a sirok és a kamra fölé, a keritőfal megtoldásával D-i irányba kápolnát épitettek.

1. Téglasir: A falak 20 cm vastagok, téglából készültek, hossza 180 cm, szélessége 50 cm. Nyeregalakban elhelyezett téglák fedték. (Ezeket a fejnél és a lábnál találták meg. A sirban idős nő mésszel leöntött csontváza volt, egyéb lelet nem került elő, a temetkezés rablott volt.)

2 Sirkamra: A téglasir É-i falára ráépült a sirkamra D-i fala, a vastagság eltérését (a kamra falvastagsága 40 cm) vastag vakolatréteggel egyenlitették ki. A boltozatos épitmény hossza 300 cm, szélessége 250 cm, belső magassága 175 cm. (a boltozat vastagsága 40 cm)A falak anyaga kő (talán másodlagosan felhasznált), padlózata nagy falazótéglákból áll. A bejárat nem pontosan szimmetrikusan középen van, hanem ettől Ny-ra eltolódva. A küszöbkő in situ megmaradt (90 cm hosszú, 25 cm széles és 25 cm vastag), tulajdonképpen az 50 cm hosszú bejárati kiszögellés teljes szélességét elfoglalja. Az ajtó szélessége tehát a küszöbkőével egyezik meg, magasságát csak hozzávetőlegesen tudjuk (kb. 100 cm). A sirkamra egyébként lejtős padlózata és a küszöbkő között 32 cm szintkülönbség van. A sirkamra padlóján tegulákat és három felnőtt csontvázát találták meg feldúlt állapotban.[134] Igen kisszámú a leletanyag: sokszög átmetszetű vas tű (szeg), talán a koporsóhoz tartozott,egy balta és egy hegyes vastárgy. Az eredeti sirt a sirkamrából kiindulva rabolták ki, áttörve a falat. Pontos helyét az ásató szerint valamiféle feliratból sejthették, amely a sirkamra falán jelezhette

[134] A temetkezések egykorúságáról, illetve valamiféle idôbeli eltérésrôl nem lehet tudni semmit.

helyét. Magát a sirkamrát a boltozat áttörésével felülről közelitették meg. (Talán nem ismerték a bejárat helyét)

3. Földsir és felszini keritőfal épitése

A következő periódusban készült el a téglasir É-i oldalán egy földsir, (180 cm mély, 200 cm hosszú, 100 cm széles) amelynek K-i és Ny-i végét úgy oldották meg, hogy négy téglát függőlegesen helyeztek el, és ezeket vakolták.A sir hasonlóan a többihez rabolt volt, a felszinről aknával jutottak hozzá. Helyét jelezte a felszinen a 4,5 m hosszú, 2,5 m széles és 50 cm vastag opus spicatum technikával rakott fal. (D-i falszakasza a sirkamra É-i falával fut egyvonalban, 10 cm-el a teteje fölött húzódik.)Sági Károly a földsirt egykorúnak tartja a keritőfallal, és 374 utánra teszi épitését.

4. A cella memoriae épitése

Tulajdonképpen az épület utolsó periódusa a keritőfal egy részének lebontásával, más részének megmagasitásával jött létre. Az ilyen módon létrehozott épitmény mind a három korábbi sirt magába foglalta. (Az eredeti téglasirt, a földsirt és a sirkamra három vázát tartalmazó téglasirját is.)Méreteiről nem közölt pontos adatokat az ásató, de ez a rajzok segitségével pótolható. Az É-D-i irányú hosszanti fala majdnem 8 m hosszúságú, a rövidebbik oldalának legnagyobb mérhető hossza csaknem 7 m.[135] Ezen a két rövidebb oldalon a falak csaknem 3 és fél m hosszan kb. 50 cm-nyire kiugranak.Belső terében a K-i kiugrásnál egy 65 x 65 cm nagyságú falmaradvány került elő, amit Sági Károly a mensához tartozónak vélt. A bejáratot szintén a K-i oldalon képzeli el. Amennyiben a mensához tartozik ez az alapozás, nem tartom valószinűnek, hogy ugyanott lett volna a bejárat is. Sokkal elképzelhetőbb ez a D-i oldalon, esetleg a mensával szemközti Ny-i oldalon.[136]

---

[135] Az adatok külsô méretre vonatkoznak.

[136] Hasonlóan a pécsi XIII. sz. sírépítményhez, ahol a mensával szemközt nyílik az ajtó, ill. a pécsi cella trichorában a bejárattól jobbra esô apszist emelték meg egy lépcsôvel valószínűleg fontossága miatt. Van azonban egy ellenpélda is, a pécsi mauzóleum, ahol az apszison lehetett a bejárat /itt a fal egy helyen erôsen elvékonyodik/, ami viszont a mauzóleum kiemelt helyének számít.

A leletek igen kis száma miatt a datálás igen nehéz kérdés. Az erődfal 374-es pusztulásával hozzák kapcsolatba a sirkamra épitését.(Másodlagosan felhasznált kőanyagot az erődfalból származónak tartva.) Ez után készült el a keritőfalas földsir. Azt nem tudjuk bizonyosan, hogy mennyivel a kamra épitése után, talán nem sokkal később tehették, hiszen kárt nem okoztak sem az első temetkezésben (ezzel egy mélységben csaknem azonos hosszúsággal készitették el a földsirt), sem a sirkamrában. A cella memoriae épitése pedig valamikor az V. században mehetett végbe.

Az un. Keszthelyi hát ellaposodó végének Ny-i részén előkerült temető Ny-i felén feküdt a sirépitmény. (Magától az épülettől Ny-ra fekvő részen már nem hozott eredményt a kutatás.) Az épülettől D-re és ÉK-re azonban még négy csontvázas sirt sikerült megmenteni. A 2. számmal jelzett sajnos elpusztult, de a többi háromnak leletanyaga is ismert. Ez a három sir Ny-K-i tájolású, a fej Ny-on feküdt.

Mellékletek:

1. sir: félgömbös bronzcsengő, sárgászöld mázas pohár,zöldesfehér üvegedény, zöldessárga fémmázas korsó, vasnyárs, csontkarkötő, bronz csavartszálas karkötő, IV. századi erősen kopott kisbronz, gyöngysor.

3. sir: vörös, zöldessárga mázas korsó, bronzcsat, vaskés és bronz hagymafejes fibula.

4. sir: 14 db érem (Julianus kisbronz, Contantius I., Contantius II., Constans-érmek, három erősen kopott), továbbá egy vaskés.

A temető ezen sirjai a leletek alapján a IV. század végén keletkezhettek.Mivel tájolásuk nagyrészt igazodik a sirépitményéhez, igy annak datálását is erősitik.

A következő lelőhelyek mindegyike valamilyen szempontból elválik az előbbi csoportban felsoroltaktól.Mig az eddigiek csaknem egyértelműen ókeresztény sirépitményeknek tekinthetőek, az itt következőek problémásak.

Au am Leithaberg

A lelőhely Donnenskirchentől ÉK-re fekszik 8 km-re.(A Fertő tó és a Lajta között) Az első világháború előtt folytatott ásatások kapcsán későrómai temető sirjai és épületromok kerültek elő.

Az épület tartozéka lehetett az a négy kisméretű és egy nagyobb oszlop, valamint a zeg-zug vonal diszes párkánytöredék, amely alapján a kutatók a temetőt és az épületet ókereszténynek tartják.[137]Elsősorban stilisztikai azonosságokra hivatkozva tartja Rudolf Noll a temető közepén álló kis épületet templomnak.(Noll 1954,75.)

A kérdés tisztázása végett azonban újabb kutatásokat tart szükségesnek. Arnold Schober 1914-ben megjelent cikke ugyancsak nem ad választ egyértelműen a kérdésre (Schoeber 1914.203-256.)A temető korának meghatározásakor elmondja, hogy a temető első periódusa a romanizáció kezdetekor jött létre (kelta-illir elemeket fedezve fel az ebben a szakaszban földbe került sirok leletanyagában), erre települt a későrómai időben a temető második periódusa.(a IV. sz. közepéig használhatták). Az épületet az V. századra keltezi Arnold Schoeber.[138]Valóban a leletanyag egyes elemei (mázas korsó, hagymafejes fibulák, üvegpohár) utalnak a késői használatra, az ókeresztény jellegét a siroknak nem látom bizonyitottnak.Ugyancsak bizonytalan a temetkezések és az épület összefüggése (csupán a 30. sz. sir esetében egyértelmű az öszszetartozás), és az ókeresztény szimbólumok hiánya a kőanyag meghatározását sem teszi egyértelmúvé. (bár Schoeber hemmabergi ókeresztény párhuzamra hivatkozik)

A sirok rendkivűl vegyes tájolása pedig inkább azt látszik erősiteni, hogy a temetkezéseket egy már meglévő, korábban használatos épületben helyezték el.[139]

---

137 Schoeber után elismerte Kubitsek, Novotny és Egger. Pann. Sac. 98.

138 Schoeber 1962, 256. Természetesen elsôsorban az érmeket lehetne említeni (Severus Alexander középbronz és Constantius Chlorustól II. Constantiusig terjedô idôszakból több érem,valamint Valerianus ezüstdénárja)

139 Talán pontosan a temetô használatának két periódusa közötti idôszakban létesült épületrôl van szó.

Intercisa

A késői (un. D-i) temető területén a korábbi kutatás által feltárt egyapszisos épitményben ókeresztény temetői templomot véltek felfedezni. [140] Az apszisos épület bejárata Ny felöl volt, a D-i zárófal és az apszis tengelyvonala által adott közel 30 m-es fesztávolság azonban kizárja azt is, hogy templom lehetett.[141]Ugyancsak az ásató Oroszlán Zoltántól tudjuk, hogy az épület közelében vizvezetékcső darabot, falfestmény és stukkómaradványokat talált.(Az ásatásokra egyébként 1922-ben került sor) Nagy Lajos elemezve a stukkókat, valamint figyelembe véve azt a tényt, hogy a sirokba is bekerültek ezek darabjai, azt a következtetést vonta le, hogy az épület a temetkezések megindulásakor már elpusztult.[142]

Valószinű tehát, hogy az épület inkább egy.már felhagyott. villa lehetett, korát a környékről ugyancsak előkerült nagyszámú II. századi terra sigillata segiti meghatározni. (Nagy Lajos a stukkók alapján a III. századra datálja, esetleg a IV. sz. eleji keltezést is megengedhetőnek tartva.)

Nem elképzelhetetlen azonban, hogy a temetőben volt keresztény siréptmény, valamiféle ideiglenes, fából készült épületet képzelt el Bóna István.[143] A feltevés már csak azért is valószinűnek látszik, mert ebben a temetőben ókeresztségre utaló emlékek is előkerültek (pl.:ládikaveret,üveg)

Siscia

---

[140] Pann. Sac. 51-60.
[141] Sági 1957. 85.
[142] Nagy L. 1927.
[143]Vágó-Bóna 1988, 189.

143/a A dolgozat lezárása után jutott el hozzám az Itinerarium Hungaricum I. kötete, amelyben boltíves sirkamrát,és hosszházas, félkörös apszisú temetőkápolnát közölnek./75.o./

Nem kerülhetett bele a sepulchrális építmények katalógusába Siscia, bár innen ismerünk ókeresztény feliratokat.A városnak a későrómai időben játszott szerepe, súlya alapján azonban feltételezhető itt keresztény közösség (ezt a sirfeliratok is alátámasztják).

Tudjuk azt, hogy a városi, viszonylag nagyobb létszámú közösségek törekedtek temetőik elkülönitésére, s erre néhány kisebb vidéki közösség is példa lehet. (Kővágószőlős)

Mindezeket a tényeket figyelembe véve talán nem tévedek, ha Sisciában sirépitményt feltételezek.Mindezidáig azonban adatot nem találtam róla hasonlóan Savariához.

Savaria

A katalógusba természetesen nem kerülhetett bele a a savariai cella trichora sem. Megemliteni viszont azért tartottam fontosnak, mert a korábbi kutatás által feltételezett épitményről ugyan tudjuk ma már, hogy nem ókeresztény sirépitmény, de Savaria mint potenciális lelőhely számba jöhet.(Ezt a viszonylag nagy számú, innen előkerült keresztény feliratos anyag indokolja.)

Erről az épitményről az derült ki, hogy tulajdonképpen a helytartói palotához tartozott,a palota aulájától É-ra fekszik, és valójában az ezzel összeépült fürdő egyik épületeleme.[144]

A szombathelyi egykori szemináriumépület kertjében 1938-43 között végzett ásatásokat Paulovics István vezette,[145]bár ő maga csak ritkán tartózkodott a helyszinen.

[144] Tóth 1975/B 51.

A munkák felügyelője Géfin Gyula levélváltást folytatott az előkerült leletekről. (Géfin 1954) Paulovics István a savariában kivégzett sisciai püspök, Quirinus temetkezési bazilikájának tartotta azt a diszes aulát, amelyről később kiderült, hogy a császári palota diszterme. Ettől a diszteremtől É-ra feküdt a "cella trichora". (Méretei: kis előcsarnok után 645 cm oldalhosszúságú négyzetes központi térhez, sarkok közbeiktatásával kapcsolódó karélyok.) Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ekkor csak két karélyt figyeltek meg,mert csak egy keskeny sávot tudtak megvizsgálni (telekhatár következett).

1962-63-ban sikerült az aulától É-ra fekvő kertben is kutatni, Szentléleky Tihamér vezette a munkálatokat.[146]Az aulához É-felé további épületrészek csatlakoztak, s ezek egy része a vastag alapfalak, az alaprajzi sajátosságok alapján fürdőépülethez tartozhattak. A korábban cella trichorának vélt épülethez további toldalékok csatlakoznak.

Tóth Endre a palota aulájától D-re eső IV. századi apszisos keletelt ki épületet ókeresztény kultuszhelynek tartja,tehát ha nem is cella trichora, más keresztény épület mégiscsak lehetett ezen a lelőhelyen.[147]

Poetovio-Rogoznica

Bár a poetoviotól É-ra fekvő Rogoznica valószinűleg már nem tartozott Pannóniához,annyira a határ mentén fekszik, hogy mindenképpen érdemesnek tartottam megemliteni.(Poetovio tetrarchiakori elcsatolása Noricumhoz ismert,[148] de bizonytalannak tűnik a vonzáskörzetében levő lelőhely hovatartozása)

1868-ban vasútépitéskor került elő két feliratos bronz gyertyatartó.[149]Feliratuk alapján temetőkápolnához tartozónak véli ezeket Tóth Endre[150].Az egyiken "Pusinio

145 Paulovics 1943
146 Szentléleky 1965, 94.,Tóth 1975, 25., 40.
147Tóth 1975/B 44.
148RKk. 54, éa Pauly-Wissova 1951,XXI.1174.
149Klemenc 1967,121.

posuit" felirat, a másikon "Intimius Maximilians fratres Crispino posuerunt" állt.A Krisztusmonogramos kerek felső részen, egy, ill. két liliom is látható.

Mivel Poetovióban püspökség is volt, tehát jelentősebb közösséggel is számolhatunk, valószinűnek kell tartanunk itt egy keresztény temetőt is, s a leletek alapján úgy tűnik, sirépitményt is.[151]

Építészeti - technikai kérdések

1. Falazatok

Az épületek falait legnagyobb részt opus incertum technikával, kőből készitették, kötőanyagul habarcsot használtak, ettől csak néhány esetben tértek el.

Az alapfalak megépitésénél kevésbé gondosan jártak el Aquincumban, a cella trichora esetében, itt az alsó három kősort szárazon a földbe rakták s ugyanigy készült Sopianeban a XVI. sz. sirkamra alapfalainak külső része is. A falakat valószinűleg belülről készitették el, ez az oka a külső oldal hanyagabb megépitésének. A mauzóleum sirkamrájának alsó 10-15 cm-es részét pedig csak beásták a talajba. Kiegészitő épitési módként alkalmazták az opus spicatum technikát Kővágószőlősön, Sopianeban II., VII., XIII., XIV. számú sirépitményeknél. Egyedi esetként jelenik meg a külső falrész terméskővel való burkolása (Sopianae, cella septrichora), valamint a kis és nagyméretű kövek gondos kiválogatása és váltogatása a megépitésnél (Aquincum cella trichora). Gyakran alkalmazott módszer azonban a kőfalakat vizszintes téglasorokkal

[150]Tóth 1975/B.és Pann Sac. 108-109.

[151]Még egy ismeretlen lelőhelyű épitményről kell szólnom.Vagy Tácról, vagy a Dunakanyar valamely más lelőhelyéről került Székesfehérvárra, egy ház falába az az oltárkő, melynek alapján arra a helyre épitményt regisztrálhatunk.(Tóth 1990 26-27)Bojár Iván véleménye szerint a korlát nem ókeresztény, keletkezését a IX. századra teszi.(Bojár 1967,53.)

egyenletesebbé tenni.(Ilyen esetekben a téglasorok a fal teljes szélességében húzódnak.Pl.:Sopianae XVI. sirkamra, cella trichora, cella septrichora, Tricciana sirkápolna.) A megfigyelések szerint ezt a technikát a felmenő falak esetében is alkalmazzák. A tégla mint épitőanyag azonban csak kiegészitő szerepet játszik épitményeinkben. Teljesen téglából épitettnek emliti az irodalom a sirmiumi Syneros bazilikát, másutt azonban csak egyes falak, oldalkarélyok készültek ebből az anyagból. (Pécs, a mauzóleum sirkamrája, C helyiség falai, Alsóhetény, a mauzóleum apszisai).A sirkamrák belső keskeny padkáinak kiképzésére szintén téglát használtak fel, s ugyanigy az ajtók felső ivének kiképzésére és a dongaboltozat kialakitására is. (padkák: Sopianae I. sirkamra - narthex K-i fala, sirkamra É-i fala - VIII. sirkamra, XVII. sirkamra) Még egy helyen használtak fel belső épitési anyagként, mégpedig a padlóburkoláshoz. Sima habarcsba rakott téglapadló Sopianaeban a XVI. sirkamrában és a IX. sirkamrában fordul elő. Vegyesen alkalmazták a XIII. sirkamrában, és a XV. sz. sirépitményben (terrazzóval illetve kőlapokkal kombinálták).A mészkő azonban minden lelőhelyen jelentősebb szerepet játszott, olcsósága és elérhetősége miatt.

2. Padlózatok

Az első fejezetben emlitett tégla, illetve vegyes padlózatokon kivül a következő három tipusú padlókialakitási módot lehet elkülöniteni.

a.) Föld (döngölt, lejárt) Az ásatók három esetben jelöltek meg ilyen tipusú padlót: Sopianae cella septrichora, mauzóleum sirkamrája és III. számú sirkamra. Minden valószinűség szerint azonban ahol nem emlitenek egyéb szilárd burkolatot csak azt, hogy a padlót sikerült megtalálni,döngölt vagy lejárt föld képezhette a padlót. Különösen valószinűnek látszik ez a föld alatti épitmények esetében, ahol még a gondosabban kivitelezetteknél is elmaradt a padló szilárd burkolása (Sopianae I.,II., IV., V., VI., XVII. és XVIII. sirkamrák,Fenékpuszta Halászrét sirkamra).

b.) Az öntött padló (terrazzó, sóderes öntött habarcs) elsősorban a földfelszini épitményeknél alkalmazott padlózatkialakitási mód:(Kővágószőlősön a sirkamrában alkalmazták) Aquincum Berend utca, Aquincum Kiscelli utca, Ságvár, Sárisáp, Sopianae cella trichora, (itt a tufás mészkőlapot öntötték le) Alsóhetény (a terrazzót két rétegben tárták fel).

c.) Márványlap, ill. mozaikburkolat Az igen ritka és költséges lefedést csak a legdiszesebben kivitelezett épületeknél alkalmazták. Márványlapok kerültek Alsóhetényben az öntött padlóra a belső hatszög alakú térben, (a kétapszisos bejárati rész esetében csak terrazzót használtak, s a kétféleképpen lefedett teret szintkülönbség is elválasztja egymástól) A pécsi X. festett sirkamra egyedülálló mozaikpadlózata sokáig kétségessé tette azt a tényt, hogy egyáltalán sirépitménnyel van e dolgunk. Korábban fürdőépülethez tartozónak vélték a geometrikus mintás, vörös, fekete, fehér szinekből összeállitott mozaikpadlót. A közelben azonban más leletek nem támasztották alá ezt a feltevést.Alsóhetényben és a pécsi XIII. sz. sirépitményben sikerült kimutatni a padló megújitását. Az első esetben újabb beletemetkezés volt az oka, hogy a megrongált terrazzót új réteggel fedték le. Az alsó réteg felbontásakor keletkezett törmelék a helyszinen maradt, egyenletlenséget okozva a megújtott padlón. A pécsi XIII. sirkamra "vegyes" padlózatának két elkülönitett rétege között 20 cm távolságot mért az ásató. Minden bizonnyal ebben az esetben is kapcsolat van a temetkezések és a padlómegújitás között, hiszen antropológiai vizsgálatok szerint az egyes sirokban a temetkezések között több évtized telt el. Ugyancsak padlózat megújitásról értesülünk a pécsi mauzóleum esetében. Itt az apszisban figyeltek meg többszörösen megújitott padlót. A többi esetben az adatok hiányossága nem teszi lehetővé, hogy következtetéseket lehessen levonni.

3. Ajtók, bejáratok

A föld feletti épitményeknél csupán a bejárat helyét tudjuk a legtöbb esetben, de ahol a falak olyan nagy mértékben rongálódtak, hogy csak az alapfalakat sikerült feltárni, ott ez sem lehetséges. Ilyenkor az analógiák segithetnek (Szentendre, Pécs V. sirépitmény). A sopianae-i cella trichoránál ismert a bejárat szélességi adata (1 m) a II. sirkápolnáé (szélessége 70 cm, magassága 90-92 cm) a ságvári II. sirépitményé (140 cm széles). Más a helyzet a föld alatti épitményeknél. Összesen tizenegy szélességi, és öt magassági adatunk van (a szélességi adatok 54 és 95 cm között vannak, a magassági adatok pedig 102-145 cm között).

Az ajtók hat esetben téglaboltivűek és egy helyen alkotja vizszintesen elhelyezett kőlap a lefedést.

Küszöbről, illetve küszöbökről hat esetben van tudomásunk.Alsóhetényben a bejárat küszöbe egy másodlagosan felhasznált sirkő, Sopianaeból a XVI. sz. sirkamrából ismerjük a küszöbkő szélességét, (76 cm) és tudjuk azt is, hogy a küszöb a sirkamra padlójánál 120 cm-el volt magasabban.A fenékpuszta halászréti sirkamra küszöbköve 25 cm széles, és 25 cm vastag.Ugyan az adatok gyérek, annyi összegzésképpen mégis levonható,hogy a föld feletti épitmények bejáratát szélesebbre készitették.Figyelemreméltó ezen kivül a sirkamrák ajtajának alacsony volta, ami pedig azt erősiti, hogy ezeket a helyiségeket nem látogatták sűrűn, mert akkor praktikus okok miatt minden bizonnyal magasabb ajtónyilásokat készitettek volna.

Tájolás

Épitményeink legnagyobb többségének főtengelye É-D-i tájolású (19 esetben [152]) s ebből csupán két olyan épület van, amelynek a bejárata É felöl nyilik. (Aquincum Berend utca és Kisdiós) A pécsi sirkamrák és sirkápolnák esetében ehhez a

[152] Az épületek számbavételekor a sírkamrák és a sírkápolnák egy objektumként jöttek számításba.

tényhez hozzájárul az, hogy a temető lejtéséhez(É-D-i domboldal) is igazitották a tájolást.

Kis eltéréssel, de ugyancsak ilyen tájolású a pécsi VII.. sirkamra és kápolna, valamint a sirmiumi K-i temető III.és IV. épitménye. A hossztengelyek ilyen irányitása szinte magától értetődően adja a sirépitményekben létrehozott sirok, szarkofágok Ny-K-i tájolását. (természetesen ettől eltérő belső tájolással is találkozhatunk) a pécsi VI. sirkamrában a sirokat a K-i és Ny-i falhoz épitették, É-D-i tájolással.

A másik fő irány az épületek tengelyének tájolásakor a K-Ny-i. Ezt az irányitást 12 esetben figyelhettük meg, a bejárat kialakitásában azonban nem olyan egységes a kép mint az É-D-i tájolás esetében. K-en 7, Ny-on 5 esetben nyilik a bejárat. Az ilyen sirépitményekben a temetkezések irányitása sem olyan egyöntetű.Az alsóhetényi mauzóleum ÉK-DNy-i tájolása eltér a többi épitménytől. Úgy tűnik azonban, hogy ezt nem indokolja semmiféle terepadottság. (A mauzóleum sok minden másban is eltér a többi pannóniai sirépitménytől.)

A publikációkban a tájolási adatok közlésekor a lehető legváltozatosabban jártak el a kutatók. Technikailag egyszerűbbnak találtam és egyértelműbbnek is, ha a főtengely irányának jelölésekor az első égtáj jelentené a bejárat helyét(pl.:Kisdiós É-D-i, Pécs I.. sirkamra D-É-i vagy Szentendre K-Ny-i, Pécs cella septrichora Ny-K-i).Azokban az esetekben, ahol nem egyértelmű a bejárat helye,a feltételezett bejárati hely szerint szerepel a tájolás.(Másik lehetőségként kinálkozott volna, hogy az apszisok elhelyezkedése szerint kellene egységesiteni, ill. egyértelműsiteni az adatokat.) Mivel sok esetben nem lehetett eldönteni ez alapján,(pl.:Ságvár I) ezért esett a választás a bejáratokra.Összegzésképpen elmondható, hogy akárcsak a korabeli temetkezések tájolása, az épületeké is elég vegyes képet mutat.

Lefedések

Az épitmények (főleg a felsziniek) legnagyobb többségénél rekonstrukciókra vagyunk utalva, és a sirkamrák egy részéről sincs pontos adatunk (hiszen sok esetben csak az alapfalak maradtak meg).Ugy tűnik azonban, hogy elkülönithetünk három csoportot.

1. Boltozatos lefedés

Minden esetben a föld alatti épitményekben fordul elő a dongaboltozatos lefedési mód. (10 épitményről van adat) Nyolc esetben azt is tudjuk, hogy téglából készült, s ennek alapján szinte bizonyos, hogy a pécsi X. és XVII. sirkamrában sem tértek el ettől. A boltozat vastagságát a téglák mérete adja (két helyen közli is az ásató, hogy ez 30 cm),s legtöbb esetben a záradékmagasságot is tudjuk (183 és 260 cm között adatokat találtam.) A boltozatok inditása 75 ill. 100 cm magasságban kezdődik a padlószinttől (itt csupán két adat áll rendelkezésünkre).A pécsi VII. számú sirkamra lefedése a feltételezések szerint vegyes, csak az É-i oldalon volt boltozatos, a D-in sikmennyezetet alkalmaztak. Négy sirkamra boltozatát vakolták és festették is. (Pécs I. és II. sz. sirkamra, és a mauzóleum kamrája,valamint a Kővágószőlősi mauzóleum sirkamrája)

2. Sikmennyezet

Ugy tűnik ezt a lefedési módot a földfelszini, épületeknél alkalmazták, bár adatunk csak három esetben van, igy óvatosan lehet csak az egész vizsgált épületcsoportra alkalmazni ezt a feltevést. (Sárisáp, Alsóhetény és Ságvár, ill. a már emlitett pécsi VII. sz. sirkamra, amely "vegyes" lefedésű lehetett) Sárisápon a padlót boritó vastag hamurétegből és más tetőfedő elemek hiányából az ásató sik famennyezetre következtetett. Ságváron pedig a hajó és az apszisok között pillérszerűen benyúló falrészek alapján vonta le a következtetést Radnóti Aladár, hogy a hajó nem lehetett boltozva, hanem nyeregtető fedte. Ugyancsak sikmennyezetet rekonstruált Tóth Endre az Alsóhetényi mauzóleum négy ill. hatszög alaprajzú központi termeire, a

bejárati rész apszisaira is, és a négyszög alakú toldalékokra. (A bejárati apszisok esetében a falak gyengeségével indokolja azt, hogy ezekre nem kerülhetett boltozat.)

3. Apszisok lefedése

Egyedül Tóth Endre utal az oldalkarélyok lefedési módjára, ő negyedkupolás lefedést tart valószinűnek. A pécsi sirépitmények esetében született a legtöbb rekonstrukciós rajz, itt félkupolás ábrázolásokkal találkozhatunk, ezeket a megállapitásokat azonban konkrét régészeti adatokkal nem látom alátámaszthatónak.[153]

Támpillérek

A földfelszini épitmények felmenő falainak megerősitésére öt esetben alkalmaztak támpilléreket. (három esetben apszisos épitménynél, két esetben pedig egyszerű négyszögletes alaprajzúnál.)Kővágószőlősön csak az apszist erősitették meg öt pillérrel,a pécsi mauzóleum falain egyenletesen elosztva alkalmazták a 12 pillért, s valószinűleg az V. sz. sirépitményen is igy jártak el.A pécsi I. sirkamra kápolnájának 8 pillére a fal félmagasságánál indul, a II. kápolnáját pedig a valószinűleg 6 (esetleg 8) pillér erősitette.A pillérek anyaga megegyezik a falazat anyagával, kiugrásukat 40 és 100 cm között adták meg a kutatók.(Egy esetben szélességi adatot is közöltek 70-72 cm; a pécsi II. sz. sirkápolna esetében.)

---

[153] Kádár Zoltán véleménye szerint a cella trichorák lefedésénél azt tartja valószínűnek, hogy az apszisos kisebb tereket félkupola fedte rendszerint /a középsô négyszögletes alakú tér lefedését kupolásnak, az elôteret dongaboltozatosnak írja le,elsôsorban az egész Római birodalomra vonatkoztatva állításait./

Egyéb építészeti elemekre vonatkozó megfigyelések

1. Falfülkék

A pécsi sirépitmények közül hatban került elő ives, vagy egyenes záródású kis fülke, két helyen kettőt is mélyitettek a sirkamra falába (XVII.., és II.. számú sirkamra).A legérdekesebb az I. sirkamra négyszögletes falnyilása,amely egy ivesen záródó kis belső térbe torkollik. A II..sirkamrában és a mauzóleumban Pécsett ki is festették a nyilásokat (korsó pohár, illetve gabonakalászok).Ezeknek a kis bemélyedéseknek funkciójával kapcsolatban találgatásokra vagyunk utalva. Méreteik alapján feltételezhető, hogy nemcsak diszitő elemként alkalmazták.(ha feltételezzük, hogy világitó eszközt helyeztek el ezeken a helyeken akkor koromnyomoknak ezt jeleznie kellene.Mivel ezek a sirok közvetlen közelében, azok fölött nyilnak,valószinűbbnek látszik, hogy valamiféle a halottal kapcsolatos tárgy, ajándék elhelyezésére szolgálhattak.)

2. Belső pillérek, osztófalak

Az alsóhetényi mauzóleum belső, hatszög alakú, központi terében a főapszis előtt került elő két pillér, funkcióját egyenlőre nem lehetett meghatározni.(a két pillér nem egyforma nagyságú)

Ugyancsak pillér néven szerepelnek a szakirodalomban az Aquincum Gázgyár temetőkápolnájának kis beugró falrészei,valószinűleg ezek a narthex és a hajó elválasztására szolgáltak, azaz inkább rövid osztófalnak minősülnek. (Ugyanezen épitmény apszisában egy kőhasáb is előkerült.)

A pécsi XIII. és XV. számú kápolnában belső falakról van tudomásunk.[154]Ezek szélessége az alapfalaknál kisebb, és a XIII. épület belsejében ez félköralakú un.

[154] Nem egyértelmű a tudósítás a pécsi XV. számú sírépítmény belsô félkör alakú faláról, a sirmiumi Syneros bazilika belsejében talált fal csaknem bizonyosan korábbi az épületnél

ülőpadot képez. Ugyanitt a bejárati rész közelében L alakú másik osztófal is előkerült,talán az itt talált temetkezéssel állt kapcsolatban.(Egyenletes magassága és sekély alapozása is indokolja)Nem soroltam ebbe a kategóriába a narthexet és a hajót elválasztó osztófalakat. (A narthexre vonatkozó adatokat lásd később)

3. Szellőzőnyilások

Két helyen (pécsi XVI. sz. sirépitmény és I. sirkamra) találkozunk szellőzőnyilással. Az előbbi esetben 8 cm átmérőjű lukak alkották (két darab, 110, ill. 118 cm magasan a sirkamra padlójától mérve).Az I. sirkamrában az előcsarnok dongaboltozatán volt az a 68 cm átmérőjű nyilás, amely a szellőzést szolgálta.

4. Belső lépcsők

Négy esetben találkoztam a szintkülönbségek áthidalásának ezen módjával az épületek belsejében. Az alsóhetényi mauzóleumban, a pécsi cella trichorában csak kis szintkülönbségről van szó, mig a pécsi mauzóleum esetében a sirkamrába levezető téglalépcsőt tártak fel, a XVI. sz. sirkamrában pedig a járószint és a kamra padlószintje közötti 120 cm-es szintkülönbséget áthidaló lépcsőt feltételezhetünk, mely kb.négy lépcsőfokból állhatott)

Vakolás

Építményeink legnagyobb többségében a lelőkörülmények nem tették lehetővé a vakolat megfigyelését (a falak igen alacsonyan maradtak meg, néhol csak az alapfalakig). Igy a számbeli összesitésnek jelentősége igazán csak mellékes, ha az

összes épület számával vetjük össze. Sokkal többet mond az a szám, amellyel a viszonylag jó állapotban megmaradt épületek számához viszonyitunk.Összesen 16 esetben tudunk vakolásról, ezek egy része a falfestmények alapját képezte, más részük csupán a fal fedésére szolgált(Fenékpusztán a téglasirt és a ráépült sirkamrafal közötti vastagságot egyenlitették ki igy).A pécsi cella trichora falait nem vakolták, hanem gondosan hézagolták. Más helyről ilyen jellegű belső diszitésről nincs adatunk.Ugyancsak egyedülálló a szentendrei sirépitmény belső falait fedő rózsaszin terrazzó. A vakolat vastagságáról nincs, szinéről pedig csak elszórtan van adat. (rózsaszines, sárgás vakolatszinekről tudunk)A falak vakolása az épitett sirokban is gyakori jelenség, tehát általánosan elterjedt szokás volt a későrómai temetkezéseknél.Nem véletlen tehát, és teljesen beleillik az általános képbe, hogy a gondosan kivitelezett épitményeknél is alkalmazták.A falak vakolattal való boritása az esetek többségében a temetkezések elvégzése, illetve a szarkofágok elhelyezése előtt történt.Kivételt képez a pécsi mauzóleum, ahol a hatalmas fehér márvány szarkofág elhelyezése után vakoltak. Ugyanigy jártak el minden valószinűség szerint a III. sirkamra esetében is.

Igen sok információt hordoz a sirokra vonatkozóan (leginkább a pécsi XVI. sz. sirkamra esetében)a vakolat megléte, ill. hiánya hiszen a sirok méreteit ezek alapján sikerült megadni.

Festés

Három mauzóleumot (Alsóhetény, Kővágószőlős, Pécs) négy sirkamrát és ugyanennyi kápolnát festettek ki, valamint a pécsi cella trichorát. Az értékelhető leletanyag azonban ennél szerényebb. A kővágószőlősi mauzóleum felső részének, a X. és XI. sirkamrának, a VIII. és IX. számú sirkamra kápolnájának, valamint a sárisápi temetőépületnek a diszitéséről csak közvetett adataink vannak. Itt ugyanis csak emlitik a

publikációk a festés tényét, illetve festménytöredékekről szólnak, közelebbi meghatározás nélkül. Maradt tehát hét objektumunk (a kővágószőlősi és pécsi mauzóleumok sirkamrája, a pécsi I. és II. sirkamra, az alsóhetényi mauzóleum, a pécsi cella trichora, és az aquincumi ötkarélyos épület.)Egy bizonytalan lelőhelyet, a pécsi VI. számú sirépitményt nem sikerült azonositani. A festmények szempontjából vizsgálható valamennyi épitményről elmondható, hogy a leggondosabban kivitelezettek közé tartoznak.

A festményeket tartalmi vonatkozásban három csoportra oszthatjuk:

1. geometrikus
2. növényi és állatornamentikát ábrázoló
3. emberábrázolásos (bibliai tárgyú darabok)

Az egyes tipusok azonban csak a legritkább esetben fordulnak elő külön-külön. Az azonban elmondható, hogy a kiemelt felületeket alakos diszitéssel, mig a mellérendelt falszakaszokat geometrikus, vagy növényi ornamentikával látták el.(boltozatok, lábazati részek) Az alapszin a legtöbb esetben a vakolás szine, ami lehet rózsaszines is, esetleg sárgás,leggyakrabban azonban fehér. A kővágószőlősi mauzóleum sirkamrájának falán emlitik azt, hogy rózsaszin a festmények alapszine.

Szivesen alkalmazzák majdnem mindenütt a keretelést, néha több szinnel szélesebb, vagy keskenyebb sávokban, vonalakban. A keret szine leggyakrabban a vörös és a fekete.A keret követi a sirépitmények ivelt falait, egyéb épitészeti elemeit. (ajtó ive- pécsi I. sz. sirkamra, vagy a falfülkék vonalát - pécsi I. sirkamra, II. sirkamra, pécsi mauzóleum sirkamrája). A pécsi I. sirkamra boltozatát teljesen körülfogja a keret. Ezek a keretek gyakran osztóvonalakként is funkcionálnak. Vagy az eltérő ornamentikájú részeket választják el (a pécsi mauzóleum növényi diszét és bibliai jelenetét, ill. a geometrikus és bibliai tárgyú festményeket),vagy az egyes bibliai jeleneteket (pécsi I. sirkamra,pécsi mauzóleum sirkamrája). Tagoló szerepet geometrikus, de eltérő mintázatú festményrészek között is játszhatnak (pécsi II.

sirkamra Ny-i és K-i oldala). Kővágószőlősön azonos geometrikus diszű mezőket határolnak.Egy-egy darab festett falrész belső tagolására szintén alkalmazzák, igy az itt ábrázolt medaillonok arcképei,vagy a Krisztus monogram kiemelkedik a környező minták közül (I. pécsi sirkamra boltozat és É-i fal, mauzóleum K-i fal).Mint már emlitettem ezek a szines sávok amellett, hogy tagolnak, az épitmények egységes kompoziciójára is utalnak.Kővágószőlősön egyenesen arra alkalmas a fekete-vörös-sárga hullámvonalköteg, hogy az előcsarnok és a sirkamra eltérő stilusú falfestményeinek egyidejű készitését igazolja.

Geometrikus falfestmények

A legegyszerűbb a márványinkrusztációs diszités, amely számbelileg épitményeinkből nem került elő nagy mennyiségben (pécsi II. sirkamra, pécsi mauzóleum pillérei, É-i és D-i fala), tudjuk azonban, hogy a nem temetkezési épületeknél szivesen alkalmazták elsősorban lábazati részek festésénél.[155]Előképei az aqiuncumi festőlakásból és a helytartói palotából is ismertek,bár kontinuitás nem tételezhető fel. Közkedvelt a körök, korongok használata (apró levélminta,arckép, Krisztus monogram szerepelhet benne). A rombusz hálószerűen egész falrészeket kitölthet, (nyilakkal a belsejében-pécsi II. sirkamra) vagy az egyéb geometrikus elemekkel variálva is előfordul (Kővágószőlősön téglalap alakú mezőbe foglalva, közepében kör motivum).Mig a téglalap és négyzet alakú mezőket sűrűn, addig a háromszög alakzatot ritkán lehet megfigyelni (csupán a pécsi II. sirkamrában).

Architektonikus elemeket helyettesitő geometrikus festményt nem tartanak nyilván épületeinkből. Az aquincumi ötkarélyos épület féloszlopát az első periódusban pirosra festették, talán, hogy belső épitészeti szerepét kiemeljék.Szólni kell még azokról

[155] Hajnóczy 1987, 40.

az apró, általában térkitöltő mintákról (csillagok, pettyek, nyilak), amelyek hasonlóan az indákhoz, levelekhez, igen gyakoriak.[156]

Növény- és állatábrázolásos falfestmények

A növényi ábrázolások leginkább stilizáltak, mégis sok helyen felismerhetők a növények. Akanthusz kigyózó ágai(pécsi I. sirkamra), szőlőindák, levelek, kacsok, fürtök (II. sirkamra), sásmotivum (aquincum ötkarélyos épület), babérágak (I. sirkamra Krisztusmonogramja körül), rózsa és liliom (Péter és Pál képe körül az I. sirkamrában), pálmalevelek (pécsi mauzóleum K-i falán)[157].

Nem lehet eldönteni, hogy milyen virágokat ábrázolt a festő az I. sirkamra boltozatán, vagy a pécsi mauzóleum É-i falán (húsos levelű, piros és kék virágú növény).

Teljesen stilizáltak és ténylegesen csak térkitöltők lehettek az alsóhetényi sárga és vörös, az aquincumból előkerült zöld virágok, a pécsi mauzóleum K-i falának virágfűzérei a pécsi I. sirkamra É-i oldalán a Krisztusmonogram szárai között ábrázolt hat zöld virág, és a kővágószőlősi mauzóleumban a téglalapok és élére állitott rombuszok közötti sarkokban ábrázolt kis indadiszek. Ezeknek az erősen stilizált ábrázolásoknak természetesen az volt a szerepe, hogy a paradicsomkert motivumot jelenitse meg.(Ennél is jelképesebb az alsőhetényi mauzóleum mellett feltárt sir életfa ábrázolása, vagy a rácsmotivummal és stilizált szines virágokkal diszitett Pécs, Geisler Eta utca 8. szám alatt feltárt temető I. számú sirja).Vannak sirépitményeinkben olyan

---

[156] Nehezen sorolható bármelyik kategóriába a pécsi II. sírkamra korsó pohár ábrázolása, s nem dönthetô el pontosan, hogy mennyiben stilizált az ábrázolás. Az egyenes aljú kúpos testű pohár és a gömbös testű, szűkűlô aljú, egyfülű korsó megtalálható a IV. század harmincas éveitôl a végéig terjedô idôszak üveganyagában. Bár a korsó a kerámia-anyagból is ismert, a falfestményen minden valószínűséggel üvegváltozatát ábrázolták /elsôsorban a fül kis ívei alapján feltételezhetô ez, hiszen megoldást nehéz a kerámiaváltozat esetében kivitelezni/.

[157] A pécsi I. sirkamra falfastménye kapcsán utal Gerke (Gerke 1952, 149-150.) a vörös rózsa és lilom ábrázolásra.

növényi ábrázolások,amelyeket bibliai tárgyú képekbe festettek.(almafa, a bűnbeesési jelenetekben, olajág a Noé ábrázoláson-I.sirkamra-a mauzóleum Dániel alakjának kezében tartott koszorúk).

Szintén fontosnak tekinthető a pécsi mauzóleum falfülkéjébe festett búzakalász ábrázolása (utalás a kennyérre), amely egyedülálló Pannóniában az ókeresztény épitményekben.

Az állatalakok száma csekélyebb. Minden valószinűség szerint ennek az is oka, hogy ezek az ábrázolások nagyobb mesterségbeli tudást igényeltek. A pécsi I. sirkamra dongaboltozatának négy pávája[158] és galambja egyértelműen felismerhető, nem lehet azonban azonositani a kővágószőlősi kis medaillonba foglalt madarat, s igen sematikusnak a pécsi mauzóleum Dánielt ábrázoló képének oroszlánjai is.Az állatalakok azonositását gyakran neheziti a falfestmények rossz állaga is, és csupán a gondos rajzolói munkának köszönhető, hogy a pécsi mauzóelum boltozati részéről egy felszerszámozott állat (szamár) fejének képe megmaradt. Ugyancsak rendkivül rongálódott a pécsi I. sirkamra Noét ábrázoló jelenetén a galamb.Nem kivánok itt külön kitérni azoknak az állatoknak a szimbolikus szerepére, amelyek egyértelműek az ószövetségi ábrázolásokról (Dániel jelenet, Noé). Azt viszont fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a páva és más madárábrázolások hogyan, s milyen előképek után kerültek a falfestmények közé.A galamb és a páva, mint a halottak géniuszai gyakran ábrázolják pogány temetkezési helyeken [159],de előfordul középület, magánépület diszitményei között is. (Aquincum táborvárosi fürdő,polgárváros festőlakásának II. terme, Baláca, villa). Előképei megvannak tehát, s talán nem tévedek, ha ezen ábrázolásoknak inkább térkitöltő, a hagyományból is jól ismert, más épitményekben is felhasznált alakjainak nem tulajdonitok szombolikus jelentőséget, bár ezek értelmezhetők az ókeresztény szimbolika szerint is.Minden bizonnyal ezeknek az elemeknek a felhasználásánál szerepet játszott az, hogy a provinciális falfestményeket

[158]Nagy L.1944-45.130-131. Nagy Lajos felsorolja a páva ábrázolás korábbi párhuzamait és utal a keresztény szimbolikában való jelentésére is.(Feltámadás)

[159] Vanyó 1988, 52.

készitő mesterek mintakönyvei nem a legfrisebbnek számitottak, s merithették anyagukat nem keresztény környezetből is.

Emberek ábrázolása a festményeken

Természetesen itt is elmondható, hogy az erős rongálódás miatt az értékelés nehézségekbe ütközik, nagyobb gondot jelentett a publikációk fényképanyagának nem kielégitő minősége.Alakos festmények ismeretesek a pécsi I. sirkamrából, a mauzóleumból, töredéket ismerünk Kővágószőlősről, és pécsi VI. sz. sirkamra betöltéséből, ill. környékéről. (a kővágószőlősi darabon sarus láb, a pécsi sirkamrából származón ruharedő látható).Az I. sirkamra falán látható bibliai tárgyú festményeknek a római katakombákban előzményei vannak (Noé-Pamfilo katakombabeli ábrázolás dobozszerű hajójának mása a pécsi). Gyakori a bűnbeesés ábrázolása nemcsak festményeken - (Coemetrium Maius), hanem szarkofágokon és üvegeken is.[160]. Ugyancsak megvan az előzménye a Dániel képnek, a feltehetően a szimmetria miatt általában két oroszlán között ábrázolják,[161] s amennyiben igaz az, hogy az I. sirkamra falán is ez látható, akkor a pannóniai Dániel ábrázolások száma hasonlóan a bűnbeesés jelenethez kettő.Jónás alakja gyakran szerepel együtt Dániel és Noé történetével[162] (római Callisto katakomba) s a keresztények számára a feltámadást szimbolizálta.[163]A háromkirályok vagy a mágusok hódolata (háromkirályok imádása) jelenet a római Priscilla katakomba falán is, és általában más emlékeken is összekapcsolódik a Jézus születése jelenettel (Jézust csillag vagy a Krisztus monogram is helyettesitheti). Gondosan tervezett tehát az, hogy pont a Mária jelenet mellé került ez a kép.Máriát más emlékeken is általában trónon ülve ábrázolják, úgy, hogy kezében tartja a gyermeket, vagy oráns tartással. A Coemeterium Maius és a Domitilla katakomba képein kendőt,

[160] Vanyó 1988. 54.
[161] Vanyó 1988. 58.
[162]Gerke szerint Jónás alakja helyi festő műve lehet, képileg eltér a megszokott római hagyománytól.Gerke 1952,192.
[163] Vanyó 1988, 57.

ill. fátylat visel, s haja nem ér a válláig a legtöbb ábrázoláson. A pécsi I. sirkamra központi képe Péter és Pál alakja a Krisztus monogrammal. Az apostolok közül Péter szerepel a leggyakrabban a sirépitmények, és katakombák freskóin, s az ábrázolások a IV. században sokasodnak meg.[164]A Jézus és a Pál ábrázolások ritkábbak. Pált funerális emlékeken általában lélekvezető szerepében ábrázolják[165].A tekercs a tanitó személy kelléke az ábrázolásokon, pl.:a Coemeterium Maius-ban Krisztus mellett könyvszekrényt, nyitott könyvvel festett meg a mester (utalás a szepulchrális emlékeken Krisztus eljövendő biró szerepére).Maga a kompozició tehát sokféleképpen értelmezhető a szemlélőtől is függően. Külön kell szólni a kamra mennyezetén medaillonba festett portrékról, melyek párhuzamait, előzményeit szintén szép számmal ismerjük. Az "imago clipeata" a festett portré, dombormű, mind a szepulhrális emlékeken (múmiaprtrék, sirkövek), mind egyéb emlékeken diszitményként igen elterjedt. (gemmák, bronz veretek fondo d'oro-k).A tunikában és palliumban ábrázolt személyek talán az itt eltemetettek, illetve ezek családtagjai.[166]

A sirépitményt a festmények alapján datálták a IV. század utolsó harmadára, s vele csaknem egykorúnak tekinthető az egyébként képeiben is hasonló témákat feldolgozó pécsi mauzóleum sirkamrája.Ez utóbbi falán három jelenet látható (Bűnbeesés, Dániel az oroszlánokkal és fehárruhás trónon ülő alak). Az ikonográfiai egységre már Fülep Ferenc is felhivja a figyelmet,[167] úgy magyarázva a festmények szimbólumrendszerét, hogy a halott paradicsomba való bejutását jelentenék.Ha a két sirépitmény festményeit összevetjük, az I. sirkamránál egy összetettebb, jelképekben gazdagabb mondanivalóval találkozunk, bár a mauzóleum faliképeinek jelentését minden bizonnyal gazdagitják a szarkofág évszakábrázolásai is. (elmúlás-feltámadás) Ismerjük a mauzóleum épitési korát (IV. sz. 50-es évei) s tudjuk, hogy az V. század

---

164 Vanyó 1988, 66.

165 Vanyó 1988, 68.

166 Gerke hosszasan fejtegeti az ábrázolt személyek kilétével kapcsolatos nézeteit.Azt elveti, hogy a négy evangélista lenne,általánosabb értelmezést adva a pécsett alőforduló nagyszámú medaillonos portrénak.(Gerke 1952, 183-192.)

167 Fülep 1988. 39.

elejéig használták, s ugyancsak meghatározható az I. sirkamra építési ideje(IV. sz. harmadik harmadára datálják pontosan a Mária kép miatt, bár a Krisztus monogram korábbi keltezést is megengedne [168]).A pécsi temetőből ezeken kivül is viszonylag nagyszámúnak lehet tekinteni a festett emlékeket, s ezek korban sem állnak messze egymástól, feltételezhető, hogy a pécsi keresztény közösség el tudott tartani egy festőt, esetleg egy kisebb műhelyt. (természetesen erre a kérdésre csak akkor lehetne pontosabb választ adni, ha a festményeket technikailag - ecsetkezelés, szinhasználat - alapján is, és esetleg kémiai módszerekkel is meg lehetne vizsgálni, mint ahogyan sokat segitett ez a cella trichora esetében)

Ismeretes a pécsi Geisler E. u. 8. - István tér 14. temető 82. sirja, amelynek halottja az antropológiai vizsgálatok alapján erős ólommérgezésben szenvedett, igy vagy fazekas, vagy festő lehetett. A sirja festett lévén ez utóbbi valószinűbb. Természetesen az előképek ismeretében a vándorfestők működése sem kizárt.(a savariai két vándorfestó sirkövét támasztja alá ezt)

Krisztus ábrázolást az I. sirkamrában találhatunk (Máriával), valamint a pécsi mauzóleum bejárattal szemközti falára festett fehérruhás alakban is őt sejthetjük. Rómában a Priscilla katakombából, ill. a Capella Graecából emlit hasonló ábrázolást Fülep Ferenc [169], nem zárva ki azt a lehetőséget hogy a képen egy mártir van.(mindkét esetben a halottat a túlvilágon váró személyként értelmezhetők az alakok).

Temetkezések az épitményeken belül

A kutatási hiányosságok, illetve a későbbi dúlások miatt a legtöbb esetben csak a temetkezések tényét tudták rögziteni, illetve a sirok épitőanyagát. Hiányoznak igen gyakran (megfigyelés, vagy adathiány miatt) a sirok méreteire vonatkozó információk is.A vizsgált szepulchrális épület közül 28-ban bizonyitottan találtak temetkezést, illetve

---

[168] Fülep 1988, 38.
[169] Fülep 1988,39.

temetkezéseket. További két esetben (Pécs XI. sz. sirépitmény, és Sirmium IV. sz. épitmény) feltételezhetően szintén voltak temetkezések.Nem egyértelmű az adatunk Kisdiósról.Az épületekben történt temetkezéseket alapvetően két csoportra lehet osztani az alapján, hogy hová is történt az elhunyt elhelyezése.Az egyik csoport a szarkofágba való temetkezések csoportja, a másik az épitett siros csoport (ezen belül igen sokféle variáns létezik).

I. Szarkofágok

Hét épitményben, összesen 12 szarkofág került elő. Tiz esetről beszélhetünk azonban csak biztosan, mert az Alsóhetényi szarkofágok közül a harmadik csupán térképen szerepel, és csak a létéről van információm, s a másik kérdéses eset az egyik a Ságvári sir, hiszen itt a téglasirt fedték le szarkofágfedővel.A szarkofágok anyaga a pécsi mauzóleum fehér márvány darabjának kivételével mészkő, illetve homokkő. A kivételt képező fehérmárvány sirláda félbe maradt faragásairól, valószinűsithető eredetéről, a lelőhelynél részletesen emlitést tettem.Öt esetben tudjuk biztosan, hogy a szarkofágok akroterionos fedőlappal voltak ellátva. A többi szarkofág lefedéséről nincsen adatunk.A szarkofágok tájolása az alsóhetényiek kivételével (ezek ÉNy-DK-iek, az épület főtengelyéhez hasonlóan , a pécsi X. sz. sirkamra szarkofágjáról nincs adatunk).[170]

A sirládákból előkerült leletanyag igen csekély. A legtöbbet valószinűlet igen korán kirabolták.Alsóhetényből került elő két olyan szarkofág, amelyet nem bolygattak még meg. Ezekben egy-egy felnőtt váza feküdt melléklet nélkül (ill. szövetmaradványokat találtak a vázakon). A 37. sirban a fej alá földkupacból fejpárnát

[170] A pécsi X. számú sírépítmény szarkofágjával kapcsolatban az a kérdés vetôdött fel, hogy egyáltalán az építményhez tartozhatott-e. Nagy Tibor közlése alapján ugyanis /Nagy 1988. 225./A szarkofág 1927-ben csatornázási munkák kapcsán került elô a Káptalan utca 6. sz. ház elôtt húzódó úttest alatt.

készitettek.A pécsi mauzóleum sirkamrájában 11 (esetleg több) vázhoz tartozó csontanyag került elő, igy többszörös temetkezéseket kell feltételeznünk.[171](ez egyébként a nem szarkofágos temetkezéseknél is előfordul.[172])A szarkofágok többsége a gondosabban épitett, diszesebb kivitelezésű, illetve centrális helyet elfoglaló épületekből került elő. Minden bizonnyal drágább temetési módnak számitott az épitett siroknál. Figyelemre méltó az a tény, hogy a késő római, nem keresztény jellegű temetőkben igen ritkán alkalmaznak szarkofágos temetkezést.Az, hogy sok a hasonló fedőlapú, illetve a márvány szarkofág még befejezés előtt állt mikor beletemetkeztek, azt látszik alátámasztani, hogy ezek nem másodlagosan felhasznált darabok voltak, tehát valóban az ókeresztény temetkezésekhez köthetők, ezen temetkezések számára készültek.

II. épitett sirok

A sirépitményekben a legnagyobb többségben épitett siros temetkezéseket találhatunk. A kivitelezés gondosságában,az épitőanyagokban azonban igen jelentős eltéréseket tapasztalunk.A legáltalánosabb a téglából falazott oldalú, tégla aljú, és ugyancsak téglával lefedett sirtipus. A lefedés történhetett háztetőszerűen felállitott téglákból, és vizszintesen elhelyezettekből is.Több helyen nemcsak a sirok belsejét, hanem a tetejét fedő téglákat is gondosan szigetelték habarccsal.A pécsi XVI.sz.sirépitmény sirjai belül gondosan elsimitott, rózsaszines vakolattal fedettek, az alsóhetényi 13., 14. sirok tetőfedő tégláit malterrel kenték be gondosan. Az általában elterjedt nagyméretű téglákat felhasználó sirfenék burkolatok sorában egyedülálló a II. pécsi sirkamra sirjának kiképzett alja (ez a gondos kivitelezés az egész sirkamrára jellemző).Valójában azonban gyakran tapasztalhatunk eltéréseket ettől az általános sémától, vagy abban, hogy a sirok aljának téglaburkolata marad el (pl.: a pécsi XV. sz.

---

171 Az ilyen viszonylag zárt helyrôl elôkerült csontanyagonelvégzett antropológiai vizsgálatok igen hasznosak lennének. Mint ahogyan ezt az István téren feltárt temetô antropológiai vizsgálata is mutatta.

172 Lásd Pécs XIII. sírépítmény

sirépitmény), vagy a falazat anyaga nem teljesen tégla, hanem vegyesen terméskő és tégla, vagy esetleg teljes egészében terméskő.(pl.: XIII. sirépitmény, Pécs 40.sz. sir, és XII. számú sirépitmény sirja) Előfordul a kőlapokból épitett sirláda tipusa is, ugyancsak kisebb számban (pl.: cella trichora, Pécs, és Alsóhetény 40.sz. sir). Ez utóbbi sir készitésekor igen gondosan jártak el, mert a kőlapokat vaskapcsokkal összeerősitették.Egyedülállónak tekinthetjük az alsóhetényi 39. sz. sir palalapos ill. márvány és gránitlapos burkolással ellátott falait és aljzatát.Ennek a sirnak a lefedése is különleges (palalapra háztetőszerűen felállitott téglák).A sirok lefedése szempontjából igen sok változatot sorolhatunk fel, számbelileg azonban a már emlitett téglával háztetőszerűen lefedett sirok vannak a legnagyobb többségben (a sima fedéltéglák mellett néha alkalmaznak csapolt és csapolt élű darabokat is).A következő tipusú lefedéseket emlitik meg: téglából boltozott (Sárisáp és Pécs XIII. sz. sirépitmény), illetőleg kőlappal lefedett sirok (VIII. sz. sirkamra Pécs, Alsóhetény 40. sz. sir, és esetleg a ságvári vörös homokkőlapokból és téglából összeállitott sirjának tetejét is ilyen módon fedték le). Valószinűleg másodlagosan felhasznált szarkofágtető fedte a ságvári I. sirépitmény másik sirját.Öt esetben a sirokban "párnát" figyeltek meg (anyaga tégla ill. föld), melyek a sirok Ny-i felében voltak (Alsóhetényben az ÉNy-iban), ezáltal egyértelművé téve a temetkezések tájolását.A sirok egy részénél sikerült megfigyelni vakolást. (20 esetben biztosan tudjuk, hogy belül vakolták a sirokat, az alsóhetényi mauzóleum ikersirját pedig kivülről látták el rózsaszinű terrazzóvakolattal)Valószinűleg gyakran alkalmazták légmentes szigetelésre másutt is (Alsóhetényen két esetben, a 12. és 13. sir esetében ezt biztosan tudjuk), hiszen a téglával háztetőszerűen való lefedés szokása elterjedt volt a későrómai temetőkben.[173]Sirépitményeink temetkezései sok esetben raboltak és dúltak, ezért nincsenek megfigyelések.A habarcsos bevonat mellett elvétve rózsaszin terrazzót is alkalmaztak erre a célra.Sirépitményen belüli festett sir csak Sárisápról ismert, s innen is csak annyi az információnk, hogy fekete és szürke szineket használtak a diszitéshez.

[173] Rég.Kk.249.

Nem sorolható ebbe a kategóriába az Aquincum Bécsi úti festett temetkezés, mert az nem sirépitmény belsejében áll, s ugyanez elmondható a pécsi XII. sz. sirkamraként meghatározott ikersirról is(ennek egyébként csupán az egyik része volt festett).

Tájolásról a következők mondhatók el összegzésképpen:

A legtöbb sir Ny-K-i tengelyű, az Alsóhetényiek ÉNy-DK-iek a pécsi VI. sz. sirkamra két sirja É-D-i, s az Aquincum Kiscelli utcai ötkarélyos épületből egy ÉNy-DK-i és egy É-D-i tájolású sir is ismert. (Ez utóbbi lelőhelyeken a temetkezések az épitmények tájolásához igazodtak.) Mivel a vázak a lehető legritkábban kerülnek elő az eredeti helyükön, igy a tényleges tájolásról igen kevés adat áll rendelkezésünkre (a már emlitett "fejpárnák" adnak némi felvilágositást). A pécsi mauzóleum 14 csontvázának anyagát szétszórva találták a sirépitményben, s kétséges a VI. sirkamra sirjaiban talált csontok helyzete alapján is tájolni, bár a Ny-i oldalon fekvő sir padlóján megtalálták a medence és lábszárcsontot, valószinűleg nem in situ állapotában. Talán a másik sirból származott az a kis koponya, amely a kamra padlóján hevert. Az épületeken belüli temetkezések rituális vonatkozásairól igen nehezen megfogható adataink vannak. Az mindenesetre bizonyos, hogy a sirépületeken belül való temetkezés eleve elkülönülést jelent a körülfekvő sirkert temetkezéseitől.A szakirodalomban a sirépitményekben végső nyughelyre helyezetteket előkelőnek, illetve a keresztény közösség elöljárójának, vagy mártirnak szokták tartani. Nem valószinű azonban, hogy minden ilyen sirépitmény halottjára igaz lenne ez a megállapitás. Gondolok itt a pécsi XI. és X. sz.egyapszisos kis épitmény rosszul megépitett sirjainak halottjaira, akik között egyébként családi kapcsolatokat ismegállapitottak az antropológusok.[174]

A sirépitmények csoportositása

[174] Lengyel 1971

Az osztályozást kétféle módon láttam szükségesnek. Egyrészt fontos, hogy alaprajzuk alapján válasszuk szét az épitményeket. Ezt az osztályozást neheziti, hogy a föld alatti és föld feletti épitményeket is figyelembe vettem, s ez újabb alcsoportot jelent. A másik, véleményem szerint fontos kérdés funkció szerint szétválasztani az épitményeket. Bár valamennyi temetői épület, tisztázni kell a kápolna, kamra, mauzóleum, temetői bazilika, s ezeket a kifejezéseket részben lefedő cella memoriae, temetői emlékkápolna fogalmak valódi tartalmát.

Itt kell néhány szóban megemliteni azokat a kétségeket amely a sirépitmények besorolásval kapcsolatban fennállnak.Nem minden késői temetői épület ókeresztény,mint ahogyan nem minden apszisos épitmény tekinthető kultuszhelynek sem.Gondosan megvizsgálva azonban a körülményeket,minden egyes esetben, már igen nagy valószinűséggel eldönthető az esetek többségében.Kritériumnak tekinthető az ókeresztény jellegű temetkezések, leletek megléte, az épitmény tájolása, alaprajza, és döntő súllyal esik latba a kora.Hiszen a IV. század közepi, végi épületek esetében erős lehet a gyanú,hogy keresztény sirépitményről van szó.(313 után már a birodalom bármely részén szabadon épithettek a keresztények a már sok esetben korábban is elkülönült temetőikbe sirépitményeket.) Nem elégséges azonban a csupán egyetlen kritériumnak megfelelő épületet besorolni ebbe a csoportba. Az általam felsorolt valamennyi épületről a szakirodalom mindeddig azt feltételezte, hogy ókeresztény,egyes esetekben azonban nincs meg az egyértelmű bizonyitéka ennek.Valószinüleg az adathiány is közrejátszik abban, hogy a sárisápi, és a diósi kápolnák esetében felmerülhet a kétely (Ezeknél a létesitményeknél az alaprajz alapján történt a besorolás). Nem egyértelmű egyes pécsi sirépületek ókeresztény volta sem (XIII.,XIV.,XV.), sőt ellentmondani látszanak a ténynek a viszonylag gazdag mellékletes sirok, amit az épületen belül létesitettek.Mivel azonban nem határolható el sem időben (hiszen nagyjából egykorú a temető többi részével), sem térben (a temetőrészek kapcsolata megnyugtatóan mindezidáig nem tisztázott), a többi részétől a temetőnek, megnyugtatóan kiemelni sem lehetett az ókeresztény emlékek sorából.

Alaprajzi csoportok:

1. Föld alatti épitmények

Szinte kivétel nélkül téglalap alaprajzúak. Három esetben (pécsi mauzóleum sirkamrája, pécsi IX. sz. sirkamra és kővágószőlősi mauzóleum sirkamrája) bejárati folyosóval is ellátottak. A Fenékpusztaihoz pedig a korábban épült téglasir csatlakozik toldalékképp.

2. Föld feletti csoportok:

A. Négyszögletes alaprajzúak

Sirmium, Pécs, Fenékpuszta, Halászrét, Szentendre lelőhelyekről kerültek elő ilyen épitmények. Viszonylag kis méretűek, azonos a sirkamrával rendelkező ill. azok nélkül épültek száma. (nem vettem figyelembe itt a kérdésként szereplő sirkápolnákat, ill. azokat, amelyeknek csak a léte bizonyitott, alaprajzra vonatkozó adat nincs.)

B. Szögletes bejáratú, ives záródású épületek (csak apszisból álló épületek).

Pécsről öt ilyen ismeretes (I., V., XIII. és XV. sirépitmény és a mauzóleum), Ságvárról kettő. Ugyancsak jellemző a viszonylag kis méret, és egy temetőn belüli előfordulás.

C. Négyszögletes egyapszisos épitmények

Csaknem az egész provinciában elterjedt tipus. (Aqiuncumból és Sirmiumból kettő-kettő. Kisdiósról és Sárisápról egy-egy ismeretes), méretei viszonylag nagyok 8, 10, 12, ill. 30 m-es hosszúságadataik mindenképpen más tipusú használatra is utalnak.

D. Kétarélyos épitmények

Ebből a tipusból egyetlen, a ságvári ismert. Magát a kétapszisos épitészeti megoldást azonban más elemekkel kombinálva Kővágószőlősön és Alsóhetényben is alkalmazták.

E. Háromkarélyosak, cella trichorák

Sirmiumból, Aquincumból és Pécsről közöltek, csaknem azonos alaprajzi méretekkel ezt a tipust.Sirmiumi adataink problématikájával a katalógusrészben részletesen foglalkoztam.(Valamennyihez kis előtér járul.)

F. Sokkarélyosak

A pécsi cella septrichora és az aquincumi ötkarélyos épület párhuzamok nélküli, érdekessége az oldalkarélyok csaknem azonos mérete (3,8 m) mindkét épületben a karélyátmérő azonos a pécsi cella trichoráéval. A rendkivül különleges alaprajz miatt nem láttam fontosnak két csoportot alakitani a két épitmény számára).

G. Összetett alaprajzú épitmények

A kővágószőlősi és az alsóhetényi bonyolult alaprajzú mauzóleumokat soroltam ide, bár mindkettő esetében találtam közös alaprajzi elemet (a bejárati rész kétapszisos négyszögletes), méreteik igen eltérőek.

Párhuzamok

A témával foglalkozó kutatók, az egyes épitmények közlésekor szép számmal hivatkoznak a birodalom más részeiről előkerült hasonló alaprajzú és korú épületekre. Alaprajzuk egyszerűsége miatt nehéz a gyökereit megtalálni a négyszögletes és csak apszisból álló sirépitményeknek. (2. A és B.)[175]

A.C. csoport igen szép számú párhuzamait sorolja Gosztonyi Gyula[176] s ebből kiderül, hogy a Balkánon, Kisázsiában, Dalmáciában, Rómában és a provinciánktól Ny-ra eső területeken, igy Noricumban is ez a tipus igen elterjedt volt. A legközelebbi, s hatásában mindenképpen a legerőteljesebbnek tartott salonai temetőből több ilyen épitményrész is ismeretes. Pontosan amiatt, hogy az egyhajós apszisos terem ilyen általánosan elterjed, néhány nem ókeresztény épitményt is kereszténynek tartottak. (pl.: a táci basilica maior, ill. basilika minor) Ez az épülettipus egyébként egyaránt szolgálhat templomként és temetői kápolnaként is.

---

[175] Több svájci lelôhelyrôl /Sennhauser 1989. 1515-1542./ négyszögletű és egyapszisos épitményt ismerünk. Xantenbôl /Warland 1989. 2077-2088. o./ négyszögletes alaprajzúakat, Hemmabergbôl egyapszisos sírkápolnát közöltek./itt egyébként az egyhajós, apszisos záródósú tipus is megtalálható. (Pillinger 1989. 2088-2124.)/

[176] Gosztonyi Gyula 1943. 101-109.

A cella trichora esetében a párhuzamok száma már csekélyebb. Gosztonyi Gyula [177]római, É-afrikai alaprajzokat közöl, Dyggve Ninből és Gradóból ismertet cella trichorát[178], Fülep Ferenc négyet sorol fel[179] (a parenzói a thebessai doljani és sevillai cella trichorákat).[180]A sokkarélyos, ill. az összetett alaprajzú sirépitmények esetében pontos alaprajzi megfeleléseket nehéz találni. Bár Gosztonyi ezen épületekből is összegyűjtött balkáni, örményországi és európai példákat, elsősorban templomokat, baptisteriumokat. Tóth Endre viszont megemliti, hogy az ellentett apszisú épülettipus a kora császárkortól kezdődően a legkülönfélébb rendeltetést tölthet be (fórumok, basilikák, fürdők). A sokszögű centrális térhez (karélyok ill. szögletes) bővitmények csatolásával létrejött épületek a kora császárkortól a profán és szakrális épitészetben is megjelennek.

A harmadik század végétől azonban pogány temetői épületként, a IV. sz. elejétől császári temetkezőhelyként lett kedvelt (ennek a tipusnak az a változata, amely kivül kör alakú), de továbbra is előfordul egyéb funkciókban is (Galerius császár palotájának thesszaloniki oktogonja[181]). Földrajzilag talán a legközelebbi Diocletianus császár spalatói mauzóleuma, amelyet az alsóhetényivel tarthatunk rokonnak.[182]

Az ellentett apszisú épületelemeknél emlitettek vonatkoztak részben a kővágószőlősi, részben ságvári épületre is.Annyit azonban még meg kell emlitenem, hogy hasonló alaprajzú a bonni főtéren feltárt kétapszisos, hosszhajós sirkápolna.(annyi eltéréssel, hogy bejárati része és a hajó vége között, középütt helyezkednek el az apszisok.)[183]

---

[177] Gosztonyi 1943,85-92.
[178] Dyggve 1951. Fig. VI.
[179] Fülep 1984, 161.
[180] Ugyancsak utal a cella trichora forma elterjedtségére,ill. a karélyok profán építészetben, elsôsorban a fürdôknél való alkalmazására, hogy kutatóink sokáig a savariai kétkarélyos épületrészt, amely mint késôbb kiderült fürdôhöz tartozott, ókeresztény háromkarélyos cellának tartották.
[181] Tóth 1988, 46-51.
[182] Wolfgang Fritz Volbach: a "Die Frühchristliche Kunst / Die Die Kunst der Spatantike in West- und 0strom"/ című művében /1958. München/ a legfontosabb épületalaprajzokat közli, ezért igen gyakran hivatkoznak erre a műre kutatóink
[183]Hans Lehner a Bonner Jahrbuch 1925/13o számában közli az épitményt.

Ugy tűnik tehát, hogy az itáliai eredetű,Dalmáciában és a birodalom más részeiben is meghonosodott összetett alaprajzú, sokkarélyos épitménytipus [184]főképpen provinciánk D-i felén fejtette ki hatását, de Aquincumban, mint fontos városi centrumban, egészen a provinciahatárig eljutott.

Külön kell emliteni a föld alatti épitményeket. Ezek a sirkamrák szintén jelentős számban fordulnak elő a balkáni térségben, de leginkább a salonai példákat idézik a kutatók [185]. Tóth Endre balkáni hatásnak tulajdonitja a pannóniai sirkamrás temetkezéseket[186].Valóban elkülönülaz épitmények azon csoportja, amely föld alatti sirkamrából és föld feletti kápolnarészből is áll.(összesen 8 ilyen épületet tartunk számon, Pécs I., II.,VII.,VIII., IX.,sz. sirépitmény, és a mauzóleum,a kővágószólósi mauzóleum,és a Fenékpuszta-halászréti sirépitmény)Ezek viszonylag zárt földrajzi területen,DK Pannóniában fordulnak elő,aminek okát valamiféle balkáni eredetű,erre a területre koncentrált kultúrális hatásban kereshetjük.Mindehhez hozzátartozik azonban az, hogy az eredendően a katakombatemetkezésekből kialakult sirkamrák a Ny-i tartományokból is jelentős számban ismeretesek, s nemcsak a keresztény, hanem a pogány temetőkből is.[187]

Sirépitmények osztályozása funkció szerint

A szigorú csoportositás három kategóriát enged meg:

1. temetkezési hely,
2. kultuszhely,

---

[184] A bulgáriai korakeresztény építészetrôl szóló cikkében Tschaneva-Detsevska közölt párhuzamokat a sokkarélyos, ill. hosszhajós, egyapszisos ókeresztény építményekhez/ N. Tschanewa-Detshewska: Die Frühkristlichearchitektur in Bulgarien, Actes du Xe Congres international d archeologie chretienne 1984. /A négykarélyos balkáni/ V-VI. sz.-i építményeket D. Piget-Panayotova gyűjtötte össze (Jahrbuch für antike und Christentum 1990/33. 197-208.)

[185] Gosztonyi 1943, 116-120.

[186] Tóth 1989, 39.

[187] Gosztonyi 1943, 121. és RKk. 1990, 264.

3.A két funkció együttese (ez lehet egyazon épületrészben, vagy külön szinten).

A szakkifejezések száma azonban ennél jóval több. Temetkezési helyet jelölünk sirkamra, sirhely, temetői épület, cella memoriae kifejezésekkel. Ugyanezen kifejezések egy része a kultuszhelyként is használt épületekre is alkalmazzák (s ezek mellett a sirkápolna a csak emlékhelyként funkcionáló épületek jelzésére szolgál). Egyszerűbb a helyzet a mauzóleum esetében, hiszen a diszes, általában nagy méretű siremlékeket nevezzük igy, ezek minden esetben a két funkció együttesére is utalnak.

S a nevezéktani zavart, ha lehet még jobban növeli, hogy gyakran nem tudjuk bizonyitani egyértelműen, a temetkezés épületének kultuszcélra való használatát. Általában a mensa megléte, vagy arra utaló jelek elegendőek ahhoz, hogy szertartásokat feltételezzünk az épületekben.Forrásaink igazolják azokat a feltevéseket, hogy a temetőkben emlékszertartások, sőt eukharisztikus szertartások is lezajlottak (Eusebios IV. 15., IX. 2.), illetve gyertyagyújtás, virrasztás és imádság céljából gyakran keresték fel ezeket a helyeket. A római vallásban ennek a szokásnak megvannak az előzményei.(Nemcsak a császár halálának napját, hanem az egyszerű családokban a családtagokét is számon tartották.)A császárkultusz elsősorban az elhunyt, és istenivé lett uralkodó tiszteletét jelentette, de az egyszerű emberek is igyekeztek elhunytjaik emlékét ápolni (parentália ünnep,februárban az elhunyt sirjánál étel és italáldozat bemutatása).S természetesen a keresztény mártirok és vértanúk tisztelete is igen korán kialakult.[188]Ezért talán nem tévedünk, ha a sirépitményeket, ókeresztény sirhelyeket minden esetben emlékhelynek is tartjuk, azaz cella memoriae-nak.[189]Tovább pontositva az elnevezéseket a cella memoriae állhat sirkápolnából és sirkamrából, amennyiben föld alatti és feletti részre is oszlik.

Csaknem minden pannóniai épitmény be is sorolható igy.Nyolc sirépület azonban mindenképpen más elnevezést kiván meg. A cella trichorák, amelyeket

---

[188] Nagy 1938.68-69.

[189]Ezek többségében, talán mindegyikben szertartásokat is tarthattak.

alapvetően inkább kápolnának látszanak (csak a pécsiből került elő temetkezés, amely a cella előcsarnokában volt, s nem belső térben), s ugyanez igaz a cella septrichoráról is. Ez utóbbi méretei miatt mint temetői bazilika is szerepel.A mauzóleum kategóriába tartozik a pécsi, kővágószőlősi,az alsóhetényi és az aquincumi ötkarélyos épitmény.[190] Ez utóbbi esetben a besorolás oka a diszes kivitelre utaló nyomok, és a kettős funkció (a padló alá temetkezés az épület kultuszcélra való használata ezzel valószinűleg egyidőben).

Kiegészitésképpen ide kivánkozik még az, hogy vannak adataink arra, hogy a temetkezési hely hogyan válik folyamatos bővitéssel, vagy egyszerű átalakitással a sirépitményből kultuszépületté (Pécs XIII. cella memoriae, Fenékpuszta - Halászrét, és talán Szentendre).Ezeket az épitményeket az átalakitások után már nem használják temetkezési célokra.Hét esetben (pécsi I., II., VII., VIII., IX. sz. cella memoriae-k, és a kővágószőlősi és pécsi mauzóleum) bizonyitottan egyidőben működött az épület a föld alatt sirkamraként, a kápolna pedig kultuszhelyként.A pécsi II. sirkamra és sirkápolna, valamint a mauzóleum sirkamrája és kápolnájának falai nincsenek összeépitve.Az ásatók azonban nem vonták kétségbe egyik esetben sem az épitmények egyidejű létesitését. (a tengelyazonosságra és méretbeli összefüggésekre hivatkozva.)

A sirépitmények földrajzi helyzetét vizsgálva,szembetűnő, hogy kizárólag Pannónia K-i és D-i területén fprdulnak elő.Véleményem szerint ennek okát a kutatottság hiányában kell keresni.Emlitettem ugyanis azt, hogy potenciális lelőhelyként Ny pannóniai városok is számbajöhetnek.(Savaria,Siscia) Ugyancsak ezt a feltételezést támasztja alá, hogy keresztény jellegű leletek a provincia Ny-i részén is nagy számban előfordulnak.

---

[190] Eredendően a mauzóleum egy család, vagy néhány ember temetkezőhelyének épült,egy vagy két generáció számára.(Tóth 1990,24.)

A sirépitmények és a körülfekvő sirok viszonya

A sokszempontú értékelést tulajdonképpen csak igen kevés temető esetében tudjuk elvégezni, s ennek az az oka, hogy részben a régi publikációk adatai hiányosak, részben további kutatások lennének szükségesek egyes lelőhelyeken.

Jól vizsgálható a ságvári, pécsi, szentendrei, Aquincum-Kiscelli utcai temető, részben az alsóhetényi és a Fenékpuszta-halászréti, és igen korlátozottan a sirmiumi temetők, illetve az Aquincum gázgyári. A kisdiósiról csak annyi információnk van, hogy közelében is kerültek elő sirok, a sárisápiról viszont még ennyi sincs. Mivel a kővágószőlősi mauzóleum egy villa lakóinak temetkezőhelye volt, úgy tűnik , hogy e körül nem is alakult ki temető.

A temetők és a lakott hely kapcsolata

Az az általános érvényű megállapitás, hogy a későrómai időkben a temetkezések a lakott helyekhez közelebb húzódnak, az ókeresztény jellegű temetőkre is igaz. Olyannyira, hogy az aquincumi canabae felhagyott épületeibe ásták, épitették bele a kiscelli utcai temető sirjait.Viszonylag távol van a két sirmiumi temető a várostól, de a térképek alapján valószinű, hogy ennek az az oka, hogy a városhoz közelebbi részeket korábban használták ilyen célokra.Ugyancsak a távolbaeső temetők közé tartozik az alsóhetényi,itt az erőd és a temető távolságát 600 m-ben adta meg az ásató.A Fenékpuszta -halászréti temető a településtől kissé távolabb [191] egy dombháton volt, s ugyancsak domboldalra települt a ságvári is.[192]Tóth Endre úgy véli, hogy ezekbe a temetőkbe nem az erőd lakói, hanem a közelében fekvő polgári település lakói

---

191 Pontosan nincs a térképen meghatározva ez a távolság

192 Az erôdtôl való távolság nincs megadva a publikációkban,csak az, hogy a Tömlöchegyen van a temetô

temetkeztek.[193]Bár a savariai temetőről nincs adatunk, a sirfeliratok előkerülési helyei alapján a várostól K-re 2-300 m távolságra helyezhetjük.A kővágószőlősi mauzóleum mindössze 16 m-re áll a villaépülettől. (Kisdiósról és Sárisápról nincs adatunk) Mindezek alapján elmondható, hogy az ókeresztény temetői épületek a késői telepeken kivül, azokhoz egy-két kivételtől eltekintve viszonylag közel fekszenek, gyakran domboldalban.

Megvizsgálva, hogy a temetők a településektől milyen irányban fekszenek, a következőket tapasztaltam.A leggyakrabban, a lakott helytől vagy K-re húzódik (pl:Ságvár,Sirmium), esetleg ÉK-i irányban,ahol nem volt lehetséges a K-i oldalt igénybe venni(Sopianae,Aquincum- ez utóbbi esetben a földrajzi környezet szabott ennek gátat-).A másik a D-i oldal(Pl:Szentendre,Alsóhetény,Fenékpuszta-Halászrét),de az É-i és NY-i oldalt nem vették igénybe temetkezés céljára.Az egyetlen kivételt képezi Sirmiumban az un.Syneros temető,amely ÉNY-i irányban fekszik a várostól.Sárisáp és Diós elhelyezkedéséről nincs adatunk.

A temetők mérete

A sirszám az adott temetőkben elsősorban annak a függvénye,hogy mekkora település volt a közelben. Igy sopianae-i, sirmiumi, ságvári, aquincumi viszonylag nagy sirszámmal az élen állnak. Kevés az adat az alsóhetényiről, hiszen még feltárás alatt áll, ennek ellenére valószinűleg a közepes vagy nagy sirszámú csoporthoz fog tartozni.A szentendrei temető közepes méretű (a település méreteire a késői időben ugyanez elmondható), a kisdiósi kicsi és természetesen a kővágószőlősi is.A konkrét sirszámok azért nem kerültek bele a dolgozatomba,mert egyrészt egyes temetők feltárása még nem fejeződött be,más nagysirszámú temetőknél pedig nem tisztázott egyes temetőrészek

[193]Tóth 1986, 42.

kapcsolata, illetve az ókeresztény és nem keresztény jellegű sircsoportok elválasztása is nehézségekbe ütközik. (Sopianae illetve Aquincum)

A sirépitmények elhelyezkedése a temetőkön belül

Az épitmények általában a temető frekventált helyét foglalják el. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a közepén vannak. Ságváron a temető D-i szélén, az aquincum gázgyári lelőhelyen és Fenékpuszta-Halászréten pedig a K-felében találhatók.[194]Ezekben az esetekben gondolhatunk arra, hogy talán a temető bejárati részéhez voltak ezek közel. (Ezt a következők támaszthatják alá: a keresztény közösségek temetői gyakran egy-egy szentéletű személy sirja "köré" létesültek s ezek a temetők korábbi periódusához kellett hogy tartozzanak, ha a többi temetkezés is hozzájuk igazodott. Tehát mindenképpen a temető kialakitásának korai szakaszában, úgymond az "elején"létesültek).

A másik és a leggyakrabban előforduló forma az, hogy a sirok körbefogják az épületet. Attól függően, hogy mennyi hely lehetett a környéken egészen közel húzódhatnak hozzá, esetleg hozzáépülnek (Pécs, Geisler E. u. 8. XVII. sirépitmény illetve Sirmium Syneros basilika).Igen közel vannak a sirok a szentendrei épitményhez, és az alsóhetényihez is. Sajnos térkép hiján a ságvári temetőt ilyen szempontból nem tudjuk elemezni.

Fontos kérdés az egy adott temetőn belül megvizsgálni az épületeknek egymáshoz való viszonyát.Fülep Ferenc a pécsi kisebb épitményeket egy-egy kiemelkedő köré csoportosultnak véli.[195]Ugyanez elmondható a sirmiumi Syneros temető épitményeiről és talán a ságváriakról is (a két kis apszisból álló sirkápolna Ny-ra volt az I. sirépülettől, a távolság nem ismert).

---

194 A halászréti sírépítménytôl K-re már nem találtak sírokat

195 Egyébként ezt a tényt a datálási kérdéseknél is felhasználja, egyfajta relatív kronológiát állítva fel, amit viszont nem minden esetben támasztanak alá egyértelműen a tények.

Aquincumban legalább három egymástól viszonylag távol elhelyezkedő centrumban vannak az ókeresztény épületek. A Berend utca, Raktár utca az egyik, a Kiscelli utca környéke a másik(a Lajos utca, Szőlő köz környékén hasonló korú sirok kerültek elő), és a Gázgyári temetőrész a harmadik ilyen központ.A Bécsi úti ókeresztény temetkezésről túlságosan kevés az információ ahhoz, hogy bármelyik egységhez kapcsolhassuk.Az elsőként emlitett Berend utca, Raktár utca környéke látszik a legjelentősebbnek, nemcsak azért mert itt két épitményt is találtak, hanem mert ehhez a helyhez igen közel esik a Vihar utcai bazilika is.Ez egyébként az ellenségtől leginkább védett terület is, ha figyelembe vesszük, hogy a csaknem egybefüggő temető körülölelte az egész tábort.

Két megjegyzés kivánkozik még ide

A sirmiumi K-i temető épületei olyan képet mutatnak mintha itt egy egymással szorosan összefüggő épületkomplexumról lenne szó.Különösen erősiti ezt a cella trichorát és az apszisos épületet összekötő, és az ezektől D-re húzódó fal.Hasonló (talán kerités), falat Aquincumban is megfigyelhetünk.

A másik megjegyzés a pécsi székesegyház környékének sirépületeire vonatkozik, és részben igaz a Geisler E. utcai temetőrészekre is. Itt az épületek olyan közel fekszenek néhol egymáshoz, (VIII., IX. sirépitmények) hogy a bejárat megoldani itt csak úgy lehtett, hogy a terep igen erős D felé való lejtését kihasználták.Igy a temető legkiemelkedőbb épitményei tulajdonképpen a dombtetőre kerültek, minden bizonnyal nem véletlenül. (Hozzá kell még tenni, hogy korban nem ezek a legkorábban létrehozott sirépitmények, hanem a IV.sz.második felében jöttek létre, tehát a kereszténységnek a környéken történt nagyobb mértékű elterjedésével hozhatók kapcsolatba).

A temetők sirjainak tájolási kérdései

A római birodalomban a kereszténység megjelenése előtt a sirok tájolásának nem volt különösen fontos jelentése.Mivel a temetők a városokból kivezető utak mellett, s többnyire azokhoz tájolva feküdtek, esetleg a terepadottságokat vették figyelembe.Igy, mivel a római városok és útjaik (főképpen a provinciákban dedukcióval alapitottak)a fő égtájakhoz igazodtak, egy ilyen "igazodás" a temetkezések esetében is létrejött.

A legkorábbi keresztény temetők sirjai a temetői épitmények tájolásához igazitották, s amikor ezek az épületeket keletelték, akkor terjed el a Ny-K-i tengelyű tájolás (majd a szigorúan NYK-i),s természetesen csak az épületek létrehozása utáni sirokra vonatkozóan. Ezt a keresztény vallás uralkodóvá válásának idejére teszik a kutatók. [196]A pannóniai késői temetőkben egyébként igen gyakori az ellentett (tehát K-Ny-i) irányitás is.

Az általunk megvizsgált valamennyi temető közül csak az Aquicum gázgyári és a Sirmium K-i temető sirjainak tájolása (mindkettőben az É-D-i az uralkodó) tér el a másutt tapasztalható s egyébként elterjedt Ny-K-i irányitástól. [197] Inkább ÉK-DNy-i az alsóhetényi és a Sirmium Syneros temetői épület, s ezzel együtt a sirok is.Sajnos sok esetben nem lehetünk biztosak benne, hogy az ásatók a Ny-K-i tájolási irány megadásakor valóban a fej helyzetét jelölték az első égtájjal. (pl.:a Fenékpuszta halászréti temetőnek csak három sirjáról tudjuk biztosan, a többi, a leletek alapján kb: 10-15 sirról semmiféle információnk nincs).

Legalább ilyen nagy gond a sirmiumi temetők esetében, hogy az ásatási térképeken nem jelölték be a fej helyzetét, tehát nem is egyértelmű ily módon a sirok tájolása.Még a viszonylag egyöntetűen Ny-K-i tájolású temetőben, mint a szentendrei

---

[196] Vágó-Bóna 1984, 181.

[197] Igen hiányosak a megfigyelések a földsírokkal kapcsolatban, sok esetben ezekre nem fordítottak figyelmet, főleg a régi ásatásokon..

is, előfordul azonban az, hogy az utólagos beletemetések alkalmával ellentett helyzetben kerül az elhunyt a sirba.[198]

Mindezek után leszögezhetjük, hogy keresztény temetőinkben a Ny-K-i tájolás (a fej K-re néz) inkább általános szokásként értékelhető, és az ettől való kisebb nagyobb eltérések arra utalnak, hogy szigorú rituális előirások nem vonatkozhattak a vázak irányitására.[199]

Ezt egyébként támogatják a sirépitmények belsejében elhelyezett sirokról megállapitottak is.(itt is gyakran csak sirok főtengelyét ismerjük, és maguk az épitmények is igen vegyes tájolásúak).

A temetők sirjainak osztályozása

Tulajdonképpen négy nagy csoportot különböztethetünk meg.A szarkofágok, épitett sirok, földsirok és kősirládák csoportját. Ezek tulajdonképpen csaknem teljesen fedik a sirépitményeken belüli temetkezések esetében felállitott csoportokat (a földsirok kivételével).

Szarkofágok

Rendkivül ritkán fordulnak elő, általában a nagyobb sirszámú temetőkben. Simiumban, Aquincum Kiscelli utcában,Ságváron, Szentendrén (itt csupán egyről tudunk) és Pécsett,de nem az általunk vizsgált temetőrészekben.A szarkofágok tipusáról csupán a sirmiumiak és két Aquincumi esetében értesülünk (akroterionos, számukat

[198] A pécsi temetôkben /Geisler E. u. 8. és István tér/azonos az utólag behelyezett váz, illetve vázak helyzete az elsô elhunytával, pl.: 52., 45., 88. sz. sírok

[199] Nem hagyható figyelmen kívül természetesen az a tény sem, hogy a pannóniai ókeresztény temetôk minden bizonnyal a szokások elterjedésében is "provinciálisabbnak" tekinthetôk a jobban krisztianizálódott területek temetôinél.

nem ismerjük a Syneros temetőből). Ságvárról négy egyszerű sima kőszarkofág került elő, a szentendrei fedlap nélküli másodlagosan felhasznált szarkofág volt. Az aquincumiak talán ugyancsak másodlagosan felhasználtak, bár erről a kutatók egyértelműen nem tudósitanak.Egyébként két esetben szól az ásató akroterionos fedőlapról.

Az a tény, hogy a "szarkofágos temetők" egyébként is szivesen, és igen nagy számban használnak fel másodlagosan kőlapokat, sirköveket, azt a gyanút erősitik meg, hogy a szarkofágok is másodlagos felhasználásúak.Érdekes módon a pécsi temetőkből nem került elő szarkofág,ami az ókeresztény temetőhöz tartozott volna, pedig a közelben bizonyosan akadt megfelelő kőanyag.

Természetesen itt vetődhet fel a kérdés, hogy az egyes temetők esetében a sirokhoz felhasznált épitőanyagokat megvizsgáljuk.Csaknem természetes, hogy a mészkőben gazdag vidékeken a lakóépületek mellett szivesen alkalmazzák a temetkezésekhez is az olcsó és viszonylag könnyen elérhető anyagokat. S ha ezt esetleg már temetkezésekhez felhasznált épitőanyagból is kell létrehozni nem okoz különösebb visszatartó erőt (ilyen kőben gazdag temetőknek tarthatjuk a pécsi, aquincumi, szentendrei, ságvári temetőt). A kőben szegény vidékeken azonban szivesebben és persze kényszerből is használják a téglát egyrészt a lakóépületek, másrészt a sirok anyagául.

Épitett sirok

Talán a legösszetettebb csoportról van itt szó.Véleményem szerint azonban az épités egyes módjainak megkülönböztetése, számszerű nyilvántartása nem vezet közelebb a lényegi kérdések megoldásához, hiszen az adott területen rendelkezésre álló épitőanyagnak függvénye az épitési mód. (bár a megfelelő csoportok szétválasztását mégis megteszem).A fontosabb kérdésnek azt látom, hogy a sirok megépitésének gondosságát vizsgáljam meg.

Az épitett sirokat elsősorban a fal anyaga alapján lehet csoportositani. Ez lehet kő, kő és tégla, csak tégla.Az ilyen tipusú sirok alját (hasonlóan a kősirládákhoz) gyakran burkolják téglával. Lefedésüket a legnagyobb számban téglával nyeregtetőszerűen oldják meg (nem ritkán a téglákat habarccsal erősitik össze, ill. zárják le légmentesen).Az épitésnél azonban nem mindig használnak kötőanyagot, igy a kövek csak szárazon kerülnek a földbe. Más esetekben azonban vakolják a sirok falát belül (a pécsi Geisler E. utcai temetőben fordul elő ez többször is).A vizsgált temetőkben az épitett sirok aránya a következőképpen alakult:A kőből és téglából megépitett sirok a sopianae-i temetőkben,[200] a téglából épitettek Sirmiumban és Alsóhetényben dominálnak (ez utóbbiban a 34 sirból 22 csontvázas és ezek nagy része jól megépitett téglasir). Ugyancsak az derül ki a Syneros temető téglasirjairól készitett ábrákról, hogy ezek gondosan épitettek, néhol több szintben fekszenek egymás fölött. Bár a ságvári temetőben a földsirok vannak túlsúlyban, a téglasirok következnek számbelileg ezek után.(Az összesen 341 sirból 44 a téglasir, amelyeknek négy tipusát különitette el Burger Alice) Aquincumban a gázgyári temetőből tudunk téglasirokról (számukat nem tudtam megállapitani), a kiscelli utcai temető 27 sirjából is mindössze négy a téglasir és Szentendrén is viszonylag kevés van belőle (122 sirból mindössze 23).

Kősirládák

Főképpen azokban a temetőkben fordulnak elő viszonylag nagy számban, ahol a közelben korábban használt temetőrész, vagy lakóépületek szolgáltatják a kőanyagot. (Aquincum Gázgyár,Aquincum Berend utca, és Kiscelli utca Szentendre[201].)

---

[200] A pécsi Geisler E. utcai, un. DK-i temetô folytatásának tekinthetô Székesfehérvár u. 3. sz alatt feltárt temetôrész sírjai is hasonlóak, azaz kô és tégla, csak tégla, és egyszerű földsírok voltak. (Katona - Gyôr:1982, 301.)

[201] A temetôk részleges feltártsága a pontos számszerű közlést nem teszi lehetôvé

Természetesen a kőben egyébként szegény vidékeken nem találunk ilyen tipusú sirokat (Sirmiumi temetők), a pécsi temetőkben pedig nem alkalmazzák ezt a sirépitési módot(talán az az oka, hogy egyszerűbb volt a közeli, mindenütt megtalálható apróbb mecseki mészkődarabokból épitkezni, mint a viszonylag távoli korábbi temetőkből a helyszinre szállitani az anyagot).

A másodlagosan felhasznált kövek leginkább sirkövek, de oltárkövek, (pl. Szentendre 75. sir-Mithras domborműves kőlap)és épületelemek(Aquincum Kiscelli utca-küszöbkő és pillér) és sima kőlapok is előfordulnak. Ezek egy részét felismerhetően korábbi, egymással összetartozó kőemlékből vágták szét.

A késő római időben szinte általános jelenség volt az, hogy a korábbi oltárköveket, sirköveket épitkezések céljára felhasználták. Nemcsak magánemberek, hanem a katonaság is élt ezzel a lehetőséggel, gyakran igen messzire is elszállitva a kőanyagot (általában a vizi utat választva).[202]

A jelenségben tehát nem kell sem szakrális okokat sejtenünk, sem célzatosságot (pogány emlékek megsemmisitése).

A kősirládák aljának burkolására téglát, esetleg deszkát használtak, az esetek legnagyobb többségében azonban föld alkotja az aljzatot. A lapok összeerősitését habarccsal oldják meg, néhol kisebb köveket illesztenek a résekbe.[203] Előfordul belül vakolt kősirláda is, igen ritkán. (Szentendréről ismerünk ilyet: a 75. sir.) A lefedés történhet kőlapokkal és téglával, bár a pontos megfigyeléseket gyakran neheziti, hogy ezek között a temetkezések között sok a rabolt.(olykor a sirok viszonylag nagy szélessége miatt vizszintes lefedést alkalmaznak)

Földsirok

---

202 . A bölcskei dunaparti hajóállomás követi a Gellért hegyrôl szállitották legnagyobbrészt, felhasználva Teutanus oltárköveket is nagy számban.

203 Az esetek többségében azért nem volt szükség kötôanyag alkalmazására, mert a kôlapokat a már kiásott sírgödör fala is tartotta.

Tulajdonképpen ezen csoport sirjairól van a legkevesebb igazán pontos megfigyelésünk A következő temetőkben fordul elő: Szentendre (122 sirból 53) Ságváron a sirok nagyobb része (342-ből 254). Valószinűleg a Fenékpusztai temető többi sirjai is (nemcsak a feltárt három sir (és Alsóhetényben) nem tudjuk, hogy a 22 csontvázas temetkezésben milyen arányban szerepelnek a téglasirok és földsirok). Az Aquincum Gázgyári temető kapcsán értesülünk arról, hogy az egyszerű földsirokat itt meg sem figyelték.Sopianae DK-i temetőjében viszonylag nagyobb számban találtak földsirokat (141 temetkezésből 53) s figyelemreméltó az, hogy ezen sirok közül 16-ot belül habarccsal kentek ki.A földsirok egy részének lefedését téglával oldották meg (háztetőszerűen elhelyezve), másutt (Ságvár) csupán betemették a sirgödröt.

Tulajdonképpen külön csoportot alkot a fakoporsós temetkezéseké, kis számuk miatt azonban nem láttam szükségesnek külön szerepeltetni ezeket. Szentendréről hármat, a cella trichora környékéről és a Kiscelli utcából további fakoporsós temetkezéseket emlitenek, de a számukat nem tudjuk pontosan. Ez utóbbi lelőhelyről egy tegulákkal fedett ólomkoporsós temetkezést is ismerünk.

A temetők sirjaiból előkerült leletanyag

Ebben a kérdésben is megneheziti az értékelést a sok sirrablás, illetve egyes temetők részleges feltártsága, publikáltsága.

Szinte semmi információnk nincs a sirmiumi, és a legtöbb aquincumi temető sirjainak leleteiről, részleges adatokkal rendelkezünk Alsóhetényből (annak ellenére, hogy még nem is fejeződtek be a feltárások) Ságvárról (elsősorban a temetőtérkép hiánya miatt) Halászrétről(a régi feltárás sirjainak leletanyaga együtt, s nem sironként szerepel), s viszonylag jól elemezhető a szentendrei és a pécsi temetők mellékletanyaga.

Az ókeresztény temetők többsége nemigen mutat éles elkülönülést egyéb korban

hozzájuk közelálló temetőtől a leletanyag szempontjából.Álljon itt példaként egyetlen szempont,a sirok mellékletnélkülisége.Lányi Vera megfigyelései szerint [204]az általa vizsgált későrómai temetőkben a melléklet nélküli sirok inkább a limes mentén fordulnak elő nagyobb számban, és kevésbé jellemzőek a belsőpannóniai sirokra.A kevesebb sirmelléklet esetében tehát nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy itt egyértelműen ókeresztény temetkezésekkel van dolgunk, hanem számolnunk kell a sirrablásokkal, és természetesen a háborus események,és gazdasági okok miatt a limes menti lakosság és temetők elszegényedésével.

Általános tendencia, hogy a férfisirok mellékletei a legcsekélyebbek (kés, csat, fibula, ritkábban kerámia, vagy üvegedény)mig a nők, de elsősorban a gyermekek temetkezései gazdagabbak, gyöngy, karkötők, gyűrűk, fülbevalók, üveg, és kerámia jelentősebb számban.

A viszonylag egységes mellékletektől csak a jelentősebb ipari, kereskedelmi és közigazgatási központok temetőiben figyeltek meg eltéréseket, változatosságot (például a pécsi temetők igen gazdagok üvegmellékletben, az alsóhetényi textilleletekben).Eltérő, bár mégis viszonylagos szabályosságot mutat a karkötők viselete (jobb karon kigyófejes, a balon több bronz és csontlemez, esetleg vas karkötő).Hasonlóan az edénymelékletek esetében is, ahol ritkább a tál , gyakoribb a korsó és a bögre.(gyakran ez üvegből is készülhet) s ezek inkább a jobb oldalon, a lábnál,ritkábban a medence, vagy a fej környékén kerülnek elő. A 4. század vége felé a férfisirok mellékletei csökkennek, és nem az egyébként megszokott helyen találjuk meg ezeket,hanem a lábnál , vagy a lábon .Ugyancsak általános megfigyelés, hogy a kisebb, un. vidéki települések temetőiben gyakoribb az éremmelléklet.Mindezek az általános, és nemcsak keresztény jellegű temetők esetében tett megfigyelések részben érvényesek az ókeresztény temetőkre, temetőrészekre.

Sikerült azonban néhány új momentummal is gazdagitani ezeket. Elsősorban az látszik valószinűnek, hogy a sirok épitettségének gondossága, valamint a mellékletek

[204] Lámyi 1972, 65.

SZEGED

száma nem állnak egymással feltétlenül egyenes arányban. Tehát gyakran előfordul az, hogy földsirban viszonylag gazdag leletanyagot találtak, ill. gondosan, jól megépitett sirban nem adátak a halott mellé mellékletet. A másik megfigyelés az az, hogy nem a sirépitmények közvetlen közelében találhatók feltétlenül a leggazdagabb sirok, ill. a legjobban megépitettek.Kiegészithető mindez még azzal, hogy természetesen a sirok megépitésének gondosságát sok minden befolyásolhatja(pl akár az adott évszak is).Megfigyelhető, hogy a sirépitmények közelében elhelyezett sirok esetében sokkal gyakoribb a kettős, esetleg hármas temetkezés (s ez is leginkáb rátemetéssel).

Mindezekből a következő következtetéseket lehet levonni. A lakosság valóban törekedett a sirépitmények közelébe temetkezni, azokhoz közel kerülni, esetleg úgy is, hogy több halottat helyeztek el egy sirban. Nem egyértelmű azonban az, hogy az igy közel eltemetett személyek feltétlenül a közösség előkelői, akár gazdasági értelemben is. (a kamrák közelében fekvő melléklet nélküli, ill. mellékletben szegény sirok.)Valószinűbbnek az látszik, hogy a vallási értelemben vezetőnek számitó személyek sirjai ezek, s itt arról van szó, hogy a keresztény mellékletnélküliség ritusát pontosabban tartották be.Ellentmond mindennek az a tény, hogy néhány esetben a sirépitményben eltemetett személyt látták el gazdag mellékletekkel,s ez meg is kérdőjelezheti az épitmények ókeresztény voltát (Sopianae XIII. sirkápolna),.pedig ha ők a közösség szent életű tagjai, esetleg vallási vezetői voltak,akkor a leginkább innen kellene , hogy hiányozzanak a mellékletek.

A rituális megfigyelések száma igen csekély az épületeken belüli temetkezéseknél is,s ez még inkább igaz a körülfekvő sirokra.(Kivétel ez alól az alsóhetényi temető, ahol az épületben eltemetettek esetében a texiltbe burkolást,a körülfekvő sirokban az elhunyt földdel való leszórását figyelték meg, illetve elszórt adataink vannak a mésszel való leöntésről.)Igyekeztem felgyűjteni a kéztartásra vonatkozó adatokat. Négy lelőhelyről vannak megfigyelések. (Ságvár,Pécs,Szentendre,Aquincum Kiscelli u.,ez utóbbi helyen az épület belsejéből)A legtöbb előfordulást Ságváron regisztrálták (csak a medencére tett kézzel eltemetettek

száma 68) Szentendrén hat esetről tudunk,Pécsett néhány,Aqiuncumban 2 ilyen sir került elő.Bár Lányi Vera nem tulajdonit jelentőséget a kezek helyzetének,s rituális összefüggéseket sem vélt felfedezni,[205]véleményem szerint semmiképpen nem tulajdonitható véletlenszerű jelenségnek, hiszen a késői temetőkben fordul elő,nagyobb számban az ókeresztény jellegűekben.A következtetések levonására azonban mindenképpen mélyreható vizsgálatokra lenne szükség.(vajon tényleg a mellékletnélküli sirokban gyakoribb-e,az egykorú, de nem keresztény temetőkben milyen sűrűn van jelen,van-e jelentősége annak, hogy a mellen, medencén helyezik el a kezeket,stb.)

Megerősődött tehát ezek kapcsán az a véleményem, hogy a keresztény ritus ismerete, de leginkább alkalmazása nem volt teljesen általános, és nagyon sok helyi elem, régebbi hagyomány él tovább a keresztény temetőkben. Mindez persze nem újdonság, hiszen más korszakokban is megfigyelhető, hogy a temetkezési szokások maradnak meg a legarchaikusabban, ezek a hagyományok őrződnek meg a legmakacsabbul, s a ritusváltás, hacsak nem egy adott népcsoport kipusztulásáról van szó, lassú folyamat

Az ókeresztény feliratok értékelése

Gyűjteményembe csak azok az ókeresztény feliratos emlékek kerültek be, amelyek bizonyithatóan, vagy legnagyobb valószinűség szerint sepulchrális emlékéhez köthetők. Igyekeztem az összes általam elérhető forrás alapján teljessé tenni a listát,ami

[205]Lányi 1972, 66.

lehetséges, hogy mégsem tartalmazza az összes emléket.(Nem sikerült ugyanis naprakész adatokat szereznem a Dráva-Száva közének lelőhelyeiről, s vannak biztosan olyan esetek is,amikor a felirat ókeresztény volta vitatható,vagy a temetkezéshez való tartozása kétséges.)

Sajnálatos dolog, hogy csupán egyetlen esetben (Pécs Geisler E. u. 8. 10. sir) ismerjük a felirathoz tartozó temetkezést is.[206]

14 lelőhelyről összesen 84 emléket ismerünk.A lelőhelyek közül hatnak a területéről mindeddig sirépitmény nem került elő. (Siscia , Savaria, Brigetio, Cibalae, Mursa, Mosonszentjános) Keresztény közösség léte azonban más leletek alapján, egy kivételtől eltekintve (Mosonszentjános) csaknem mindenütt kimutatható. Savaria, Siscia, Cibalae és Mursa püspökség volt, Brigetioban pedig feltételezhetünk a IV. századra egy kisebb közösséget [207].A korábban augursirnak tartott temetkezést B. Thomas Edit kereszténynek határozta meg(Thomas 1982),az ezüstből készült, mellékletként az alhunyt mellé helyezett botot pedig pásztorbotnak .Bár ma már inkább Gáspár Dorottya nézete az elfogadott,(Gáspár 1989)miszerint szir áldozati eszköz, azaz un."virga rituális"ez a melléklet.Ez természetesen nem befolyásolja azt,hogy Brigetióban keresztény közösséget feltételezzünk.(egyébként alátámasztja az itt előkerült ókeresztény felirat is)

A feliratok egyenetlenül oszlanak meg a lelőhelyeken.A legtöbb Sirmiumból (46), ill. Savariából (13) került elő. Sopianaeból 6, Sisciából 5 ismeretes.(A többi lelőhelyen egy-két darab csupán.)A legszembetünőbb az az, hogy a ságvári és a pécsi viszonylag nagy sirszámu temetőből csak néhány feliratunk van, Aquincumból pedig csak egy. Tekinthető ez, de csak részben kutatásbeli hiányosságnak, és a későbbi évszázadok rombolásának. Véleményem szerint azonban az eltérő szokások is szerepet játszottak ebben az egyenetlen eloszlásban.[208] azaz a Dráva -Száva vidéktől É-ra

---

[206] Fülep 1984, 81.Ebben a sírban sem eredeti helyzetében, hanem minden valószínűséggel bolygatott állapotban

[207] Gáspár 1993,19.

[208] Mint ahogyan megmutatkozik ez a mellékletadásnál is

kevésbé állitanak feliratokat a keresztények, s ez a limes mentére különösen érvényes. Nem kell feltétlenül gazdasági okokat látni a jelenség mögött, hiszen az olcsó mészkő, vagy tégla is megjelenik mint a feliratos emlékek alapanyaga, s a gyakran oly értékes mellékletek is ellentmondanak ennek az érvnek. Sokkal inkább kereshető az ok a római irásbeliség nem igénylésében. (általános tendencia a feliratállitás szokásának hanyatlása a III., de főképp a IV. században)

Ókereszténynek a következő ismérvek alapján soroltam be a feliratos emlékeket. Elsősorban a Krisztus monogramot, illetve a kereszténynek tartott formulákat vettem figyelembe.

Másodsorban(és főképp, ha ezek az ismérvek hiányoztak), a lelőhely, vagy a feliraton szereplő név szolgált a besorolás alapjául.A vizsgálatok alkalmával közölt számadatok természetesen viszonylagosak, és egy-egy újabb lelet előkerülésével változhatnak, ezért igyekeztem inkább az arányokat figyelembe venni az elemzéseknél.

Az ókeresztény feliratokat állitó népesség természetesen nem azonositható pannóniai keresztény vallású lakossággal.Ugyanúgy, mint a korábbi századokban a feliratokat a bizonyos szempontból aktivabbak készitették, tehát vagy a gazdaságilag erősebbek, vagy a politikai, vallási szempontból jelentősebb szerepet játszók.valószinűleg igy van ez a keresztényeknél is, azaz a feliratokon szereplők a közösség tehetősebb tagjai (erre utalnak a viszonylag drága márvány sirkövek), vagy vallási szempontból kiemelkedő személyiségei (custor cymiteri, diaconus, famula XPI, pictor), esetleg olyan családok, amelyek vallási hovatartozásukról a sirkövön kivánnak tanúbizonyságot tenni.Az azonban ebben az időben is érvényes megállapitás lehet, hogy gazdasági erőforrásokkal továbbra is az átlagosnál nagyobb mértékben rendelkezhettek a veteránok,és a közigazgatásban tevékenykedők.(pl:ILJ. 3033. "praefectus", CIL.III.1.l355l."veteran", CIL. III.4. 10233."ex numero Iovianorum protectori",RIU.80." vir perfectissimus ex protectore Augusti",RIU. 84. "centurio", Ulcisia Castra RIU.889 "Flavius Surus officium dedicatum habet")

A feliratállitók társadalmi összetételére vonatkozóan az mindenesetre bizonyos, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben nem tartották olyan fontosank az elhunyt foglalkozásának, tisztségének, a hierarchiában betöltött szerepének, esetleg "cursus honorum"-ának feltüntetését.

Ókeresztény jelképek feliratokon

(Krisztus monogram, alfa és omega)

Azok a feliratos emlékek, amelyeken megtalálhatók ezek a jelképek (akár együtt, akár külön-külön) minden kétséget kizáróan ókereszténynek tekinthetők.A megfigyelések szerint a sirkövek felső részén középütt helyezkedik el a leggyakrabban a jelképcsoport (egy sirmiumi kövön alul is megtalálható) és egy emléken csak egyszer szokták alkalmazni. (Sirmiumban és Sisciában egy-egy olyan emlék ismeretes ahol kétszer is belevésték a sirkőbe CIL III. 10233, és CIL. III. 3996. a.) Az összesen 21. Krisztus monogram 13 alkalommal szerepel az alfa és omega jelekkel együtt. (alfa és omega Krisztus monogram nélkül mindössze háromszor fordul elő.)

A jelképek lelőhely szerinti megoszlása igen egyöntetű képet mutat: Sirmiumból 21, Savariából 2, Sisciából és Cibalaeből egy-egy ezekkel a jelképekkel ellátott sirkövet ismerünk. Bár eleve a sirmiumi leletek adják a feliratok kb. 60 százalékát, mégis figyelemreméltó, hogy a monogrammal ellátott sirkövek kb. 80 százalékban innen valók, s a Dráva-Száva közétől É-ra csak Savariában kerültek elő.

Maga a Krisztus monogram igen változatos formában fordul elő. A leggyakrabban a P szárát keresztezi az X. (ez utóbbi betű szárainak végén a Savariai feliratokon kis talpacskát is faragott a véső) vizszintesen egy vonallal áthúzott P van a

sirmiumi Juvunianus sirkövön (CIL, III, 4 10238) s ugyanigy csak kissé jobbra megdöntve a P-t vésték ki egy siscia kő Krisztus monogramját is, (CIL. III. 3996. a.) s ugyanitt a másik monogram is egyedülálló. X szárai között A, P, W és II. Előfordul, hogy a jelet medaillonba foglalják (pl.: Savariában a RIU 83. sirkövön).

Az alfa és omega jelek vagy a X szárai között helyezkednek el, vagy a Krisztus monogram jobb és baloldalán kissé távolabb, de mindig ugyanabban a sorban.

Egyéb ábrázolások

Az emlékek számához viszonyitva igen kis számban maradt fenn egyéb ábrázolás a sirköveken. (két szarkofág, két másodlagosan felhasznált sikő, és csupán három eredetileg is ókeresztény sirkőnek szánt darab, valamint egy téglakarcolat adja a szóbajöhető emlékek sorát)

A másodlagosan felhasznált emlékek közül a mosonszentjánosin látható egy férfiportré keretben, egyébként nem nyúlt a faragó a többi diszitőelemhez. A savariai Aurelia Iustina sirkő felső, tympanonos része letörött, igy annak esetleges átfaragásáról semmit sem tudunk. Az azonban, hogy az alsó részt nem alakitották át (két Geniust girlanddal és és rajta sassal) arra utal,hogy túl nagy változtatást a felső részen sem tehettek. (egyébként meghagyták a D és M. betüket is)

A szentendrei (RIU.3. 889. sz.)szarkofágon, a felirat két oldalán félkörives záródású, erősen bemélyitett fülkében egy-egy Genius alak látható a felirat fölött, a bemélyitett mezőn kivül a D. és M. betűk. Mivel a szarkofágot nem kora, vagy diszitményei alapján soroltuk be az ókeresztény emlékek közé, hanem a feliraton elóforduló két keresztény jellegű név miatt, igy hasonlóan a másodlagosan felhasznált emlékekhez, kifejezetten a római kulturkörben találhatjuk meg a diszitmények kapcsolatait.

Sirkövek Sisciából, (CIL III. 3986.) Sirmiumból,(CIL. III.10238.) és Savariából kerültek elő.A sisciain a felirat fölötti relief részletéből egy állatláb vehető ki, az épebben maradt sirmiumin a felirat fölött madár, alatta szőlő látható.Bár ez utóbbi sirkő jobb felső sarka letörött, lehetséges, hogy az ábrázolás szimmetrikus volt, és a Krisztus monogram másik oldalát is diszitették.A savariai felirat a szépen faragott márvány alsó részére került, eltérő faragással mint a Jó Pásztor ábrázolás. Tóth Endre részletesen foglalkozik ezzel az emlékkel, s úgy véli, hogy Rómából származó, később helyben felhasznált darabról van szó. Mivel a pontos lelőkörülményei nem ismertek, igy temetkezéshez való tartozása nem egyértelmüen bizonyitott.

A sisciai szarkofágon azonban(CIL. III.1.3996.) ókeresztény motivumkincset ábrázolt a faragó. A felirat két oldalán füles edényből előindázó szőlő(ez utal leginkább keresztény környezetre), közötte madarak, a felirat alatt szőlők között kutya nyulat üldöző képe látható.

A feliratokon előforduló nevek.

A sirköveken 81 név csaknem teljesen hiánytalanul olvasható, további 16 esetében pedig nagy valószinűséggel eldönthető, hogy milyen név állt a sirkövön.

A keresztény névadás sajátosságai részben megjelennek a pannóniaia feliratokon is. A korábbi klasszikus három, ill. nők esetében a két név használata helyett az egynevűség kerül egyre inkább előtérbe.[209]A sirkőállitók legnagyobb része tehát csupán cognomenjét örökitette meg, a gentiliciumát ritkábban, igen gyakran röviditve. Családi sirkő esetén pl. csak a szülőknél irták ki. (Egyébként a rövidités kétféle módon történhetett,vagy a kezdőbetűvel, vagy az illető név első betűivel.Ez teljesen megegyezik a korábbi, nem keresztény gyakorlattal.)

[209] Kajanto 1965,135

A következő gentiliciumok fordulnak elő: Aurelius, Flavius,Aelius, Iulius (egy alkalommal).A cognomenek ennél sokkal változatosabbak, sőt igen gyakran egyediek. (pl.:Basilianus, Petronilla, Amina, Artemidora,Ursicinus, Thimoteus, Venantius, Constantinus, Urcunia, Paulinianus, Dalmatius stb.)A Mócsy András által emlitett Bonosus azonban szinte teljesen hiányzik az emlékanyagból(egyetlen Bononia alakban fordul elő [210]), s ugyanigy nagyon kis számát adják a névanyagnak a Kajanto által emlitett tipusos keresztény nevek is mint Laurentius,Paulus, Ianuaria,Domnica .[211]

A neveket a következő két fő szempont alapján vettem vizsgálat alá:

1.Honnan származnak, illetve melyik területén a birodalomnak fordulnak elő azok a személynevek, amelyeket a pannóniai keresztények viselnek.

2. Egy adott családon belül lehet-e megfigyelni valamiféle tendenciát, hogy kik viselnek keresztény nevet.(illetve milyen egy adott család összetétele neveik alapján)

Az általánosan előforduló személynevek nem alkalmasak arra, hogy viselőik eredetére választ adjanak. Abban az esetben azonban, ha bizonyitottan keresztény környezetben találunk ilyen nevet az nem negativ adat (utalhat arra, hogy pannóniai, teljesen átlagosnak számitó emberek is lehettek keresztények, nem kell feltétlenül a K-iek, vagy É-itáliaiak között keresnünk őket).

Számbelileg a legnagyobb arányban a tipikusan keresztény nevűek vannak, de a viselőik eredetére csak kevés adatot találtam (ezek É-Afrika, É-Itália és a keleti tartományok felé is mutatnak).[212].

A következő csoportot az É-Itáliában gyakran előforduló nevek adják (a legtöbb ilyen név Sirmiumból ismeretes).Néhány esetben (4) ezek a nevek É-Afrikában is előforduló, illetve ott gyakrabban használt cognomenek.

---

[210]Mócsy 1985, 75.

[211]Kajanto 1965, 135.

[212] A kutatás akkor tart egy adott nevet tipikusan kereszténynek,ha a név olyan sirkövön fordul elő, amely egyértelműen ókeresztény.(leginkább aKrisztus monogramot tartották szem előtt)Igy kevesebb figyelmet forditottak a nevek eredetének vizsgálatára, illetve arra, hogy a Birodalom mely területein gyakoribb az előfordulásuk.

Csak ez után következnek a K-i eredetű nevek, amelyek legnagyobb számban a savariai feliratokon fordulnak elő, (az összesen 4 savariai K-i nevet három család névanyaga adja) Sirmiumban három, Aquincumban és Szentendrén egy-egy ilyen jellegű cognoment találtam.

É-Afrikai vonatkozású nevek Sisciában, Sopianaéban, Savariában és Sirmiumban kerültek elő igen kis számban.Ugyancsak csekély azon cognomenek előfordulása, amelyeket a Ny-i területeken viselnek gyakrabban (Sirmiumból és Savariából ismerünk egyet-egyet).

A provincia D-i felének feliratállító keresztényei leginkább É-Itáliai nevet viselnek, és kisebb számban vannak jelen a Ny-i, és hiányoznak a K-i területekről. Ezeken a helyeken viszont a K-iek készittetnek sirkövet nagyobb számban, a limes mentén szinte kizárólagosan.

Az egy feliraton előforduló nevek (általában egy család tagjai) arra utalnak, hogy vagy egy teljesen krisztianizálódott család az állittató, ahol a családtagok mindegyike keresztény jellegű nevet visel, vagy a szülők adtak keresztény nevet gyermeküknek. (Sajnos az esetek többségében nem értelmezhetők egyértelműen az adatok.)Egészen sajátos a Szentendréről előkerült M. Aur. Domitianus sirköve, ahol a kisázsiai eredetű nevet viselő családfőnek unokái, lányai és fiai mellett a keresztény jellegü nevet viselő Gregorius és Laurentius testvérei az állittatók.

A feliratokon szereplő formulák

Egyértelmü a helyzet az “in pace” , a “requiescit”, a “bonae memoriae” formulák esetében, mert ezek csak keresztény környezetben fordulnak elő. A "bene memorandae" az utóbbi alakkal rokonitható, s találkoztam a "memoriam" alakkal is.Kétségtelenül ókeresztény a “vivas in Deo” acclamatio is, amelynek görög nyelvü változata is előfordult(ZAESIS , bár az Isten nevének emlitése nélkül).A “hic locus

est" formula már azok közé tartozik, amelyeket nemcsak ókeresztény sirköveken használnak, hanem a pogány emlékeken is.

Az életkor megjelölésekor a "qui (quae) vixit" , vagy csak simán a "vixit" formula ugyancsak általánosan elterjedt, igy csupán ezen ismérvek alapján nem sorolható be egy adott lelet egyértelmüen a keresztény emlékek közé. (a "deposita est" , és a "hic iacet" formuláról ugyanez elmondható, ezek azonban ritkábbn fordultak elő a vizsgált anyagban)

Mivel a szöveg formulázása adja meg magának a feliratnak a szerkezetét, igy a következő csoportokat figyeltem meg.

1. Az elhunyt (elhunytak) emlékének állitják,("bonae memoriae")megjelölve nevét, évei számát, esetleg a felirat állitatóját.

2. Az itt nyugszik, fekszik, békében nyugszik, formulák alkalmazása után jelzik az elhunyt nevét,esetleg korát, néha a felirat állittatóját.

3.Állhat a név teljesen önállóan, utána az elhunyt éveinek száma.

4. Három esetben figyeltem meg, hogy az állittató még életében gondoskodott a sirkőről.(RIU. 78. és CIL. III. 10238,RIU.889.)

Igy tehát a formulák már részben determinálják azt is, hogy a feliratokon használt nevek milyen grammatikai esetbe kerülnek, illetve, hogy a többi szerkezeti elem hová is kerül. Számtalan esetben azonban ezektől eltérő szerkezetet tapasztaltam, s ez egyben azt is jelzi, hogy nem volt minden esetben szigorúan szabályozott , minden elemében kötött hagyomány az ókeresztény feliratokra nézve.

Emlékeink két eset kivételével családtagok számára készültek. Igen gyakran meg is jelölik az elhunyt (elhunytak) és a feliratállitók közötti rokoni fokot.A leginkább előforduló a szülőnek(szülőknek) a gyermek (gyermekek) részére,ill. a gyermeknek a szülő részére készittetett emlékei. Néhány felirat arról is tanúskodik, hogy a családtagok között szoros érzelmi kapcsolat volt,s fájdalmuknak is hangot adnak. (RIU. 79. és CIL. III. 3926. "coniugi carissimae," RIU 76. "fideli matri dulcissimae", RIU. 84. "caro suo" , CIL. III. 10237. "suo carissimo.....dulcissimae

filiae" uitt. "dolens") Két feliraton a házastársak által együtt eltöltött évek számát is feltüntették (CIL. III. 3996. "novem continuis annis" , ill. CIL. III. 3996. a. "quae vixit cum eo annis XIII.").

A "pius" , vagy ennek felsőfokú alakja jelzőként az elhunyt, esetleg ritkábban a felirat állittatójának neve mellett állhat (CIL. III. 15182. "piissimo", CIL. III. 3310. "filio pientissimo", RIU. 79. "matri pientissimae," RIU. 76. "filii pientissimi" állitják az elhunyt édesanyjuknak).

Az elhunyt életkoránk közlésekor a "qui vixit annos" formula fordul elő e leggyakrabban(az "annos" elmaradhat, vagy röviditve is állhat) s ezt követi az évek száma.Öt esetben (gyermekenek, ill. fiataloknak készitett emlékeken) az életkort hónapra és napra is megadják. (CIL. III. 15182.,itt egyébként még a megélt órák száma is szerepel, CIL. III. 1. 3245. és RIU. 81. év és hónap, CIL. III.4. 10239. év , hónap és nap, RIU. 83. év és nap.)

Az életkoradatokat megvizsgálva (összesen 21 sirkövön tüntették fel) a magas gyermekhalandóság, és a viszonylag alacsony átlagéletkor tünt fel. A gyermekhalandóság esetében (ami a korábbi időszakban is igen nagy volt) megfigyelhető, hogy a viszonylag magasabb élatkorúakra is kiterjedt, nemcsak a csecsemőkre.(5 és 12 év közöttiek.) Az életkor esetében kiugrónak számit a savariai "custor cymiteri" és felesége 86 és 81 éves adata, az átlagosnak a 40 év körüli halálozási kor mondható. Közvetetten életkoradatnak számit , ha feltüntetik az unokát,akár mint a felirat állitóját, akár mint elhunytat (RIU. 889. ill. ILJ. 3062.).Fiatal elhunytra utal a "filiae virginae" kifejezés is (ILJ. 3028.).

Arra a két esetre visszatérve, amikor nem családtagok voltak a sirkövek készitői.

Az egyik a két vándorfestő sirköve (RIU. 83.), ahol "collegas eius" gondoskodott az elhunytak nevének megörökitéséről. Az 50 évesen meghalt Launio és 25 évesen meghalt Secundinus talán mester és tanitványa lehettek.

A másik sirkövön, ami szintén Savariaból került elő (RIU.80.), két libertus, Volusius és Sabatia fejezték ki ragaszkodásukat uruk és úrnőjük iránt, talán felszabaditásukat köszönhették nekik.

A feliratok nyelvezete

A főképpen latin nyelvű szövegek rövidségük és töredékességük miatt, csak korlátozottan használhatóak fel a vizsgálatokhoz. (csak két görög nyelvü sirfelirat került elő, ebből is az egyik latin betükkel irott, és csupán két szóból áll)

Igy elsősorban a grammatikai tévedések azok, amelyek a felületes nyelvtudásra, illetve az irásbeliség hiányosságaira utalnak.Ezt jelzi az "ae" végződés oly gyakori "e" - vel való helyettesitése, leginkább a "bonae memoriae" formulában,a személynevek helytelen dativuszos alakjai. (pl.Aurelia Urbici, Maximane, Celsinem)Az "annos" néhány helyen egy n-el szerepel , másutt a "quae"-ből marad ki az "u" (pl. RIU. 84. és CIL. III. 3996.).

Inkább a kőfaragó járatlanságát jelzik az egyes betük szabálytalanul vésett alakjai.Az "A" nincs áthúzva, az "F" helyett "E" szerepel, két " I " helyett csak egy van a szóvégen(pl.RIU. 79. fili a filii helyett)Ugyancsak erre utalnak a rossz szóelválasztások is, (pl.: Caian-i RIU. 1. 237., Quinti-llae CIL. III. 10236.)

Ezen hibák mellett azonban elmondható, hogy általában inkább az adott szöveg leirása jelentett gondot, mintsem a latin nyelv tudása.Hiszen olyan tévedések fordultak

elő, amelyek a hallott és a leirt szöveg különbségeiből adódtak. A következőkkel támasztható alá mindez. Az igealakokat, a vocativust helyesen alkalmazzák, a feliratoknak néha egészen magas szinvonalú a nyelvezete(egy két esetben egészen költői pl. CIL. III. 1. 3551.).Különösen kiemelkedő a savariai Volusius és Sabatia által állitott sirkő, amelynek paradicsomkertre utaló képe rendkivül szemléletes(RIU. 80.).

Más tipusu, de ugyancsak figyelemreméltó jelenségeket vizsgált Herman József.[213]Az" I "és "E", valamint az "O" és "V" betük (hangok) felcserélésének okait és előfordulását megfigyelve, főképpen II.és III. századi feliratos emlékeken.Megállapitja, hogy ezen betűcserék a nyelvfejlődés sajátosságait fejezik ki, és nem a nyelvtudás hiányát, vagy a helytelen irásmódot, s ezáltal Pannóniában az É-itáliai, dalmáciai nyelvfejlődési jelenségek hatásait látja.Az ókeresztény feliratok közül háromban találhatunk erre példát(két Sirmiumi feliraton CIL.III.10233, és 10238, valamint egy Savariain, RIU.85.).Két feliraton a hangsúlytalan "E" helyén áll az" I " (DISIDERIUM, ill.CYMITERI), az egyik Sirmiumin pedig hangsúlytalan "O" helyett a "V" (IUVINIAN).

A sisciai latin betűs görög felirat (CIL: III. 3986 "Ianuaria zaesis")latin nyelvű változata (vivas) gyakori jelenség a vizsgált emlékeken. Az egyébként É-Itáliában és É-Afrikában gyakrabban előforduló nevet viselő elhunyt névrokonai a provincia Ny-i és É-i ÉK-i részében is hagytak emlékeket. (Aqiuncum , Brigetio)

Az egyetlen valóban görög nyelven irt emlék, Basilianos kereskedőé, akit Sirmiumban helyeztek örök nyugalomra., 352. február 24.-én. A felirat érdekessége, hogy, a Krisztus monogram, az alfa és omega jel a szöveg közepébe került. A sirkő kis méretű, de igen vastag . (7 cm)

A sirkő feliratán ugyanazon megfigyeléseket tehetjük, mint amelyeket a latin nyelvű szövegeknél is láthattunk. Az omega és omikron vegyes alkalmazása, a théta és a déta felcserélése szintén arra utal, hogy az illető vésnök, vagy a megbizó beszélte a görög nyelvet, de az irásbeliséggel problémái voltak(a rossz szóelválasztás itt is

[213] Herman 1968,364-376.

előfordul akárcsak a latin nyelvű feliratokon).Egyébként pedig a felirat a koiné sajátosságaként magán viseli a nyelvállapotra jellemző jegyeket (pl: az "ai" "e" formában szerepel)[214]

Technikai kérdések

Az ókeresztény feliratos emlékek legnagyobb része márványból, kis hányada mészkőből,néhány darab pedig téglából készült. A márvány fehér, (főleg Sirmiumból)ill. rózsaszinnel erezett, (Savariából) és viszonylag drága anyagnak minősül ebben az időben. Általánosság, hogy a márvány feliratok gondos faragással,a felületet jól beosztva, gyakorlott kézzel kifaragva készültek (a két keresztény festő sirkövét a véső előkarcolta)[215].

A sirkövek alakja a töredékességük miatt nem mindig tisztázható egyértelműen. Két savariai kő esetében bizonyos a felül ives záródás, más esetben léckeretes táblákra került rá a szöveg.

A mészkő sirtáblák általában diszitetlen , kerettel ellátott , fekvő téglalap alakú lapok. Méreteik alapján közepesnek, ill. kicsinek számitanak,főleg, ha a korábbi századok emlékeivel vetjük össze ezeket.A téglára karcolt feliratok (3 darab) az igénytelenebb kivitelűek közé tartoznak, ill. kevésbé gyakorlaott kézre vallanak (A RIU 993. feliraton a betűnagyság és a betűk közötti távolság csökken az utolsó három sorban), A IULIANUS név betűit ferdén karcolták a téglára, a viszonylag rendezett, szabályos szentendrei felirat betüi a kurziv irás felé közelitenek. A nagyméretű peremes

[214] Itt köszönöm meg Dr Dér Terézia segítségét , amelyet a görög felirat fordításakor és elemzésekor nyújtott.

[215] A márvány alapanyagú sirkövek nagy aránya magyarázható az anyaggyűjtők szelektálásásval,főképp a régebben feltárt lelőhelyeknél.(Különösen Sirmiumban nyilvánvaló)

táglára még a kiégetés előtt karcolták be a szentendrei feliratot, erre utal a néhány helyen megfigyelhető, a betűk szélén felnyomódott agyag.

Emlékeink között két esetben fordult elő, hogy másodlagosan felhasznált, tulajdonképpen átfaragott kőre került az ókeresztény felirat. (RIU.79. és RIU.237.)Mindkét esetben a már meglévő mezőt használták fel, és csak a mosonszentjánosi oromdiszén alakitottak. (ötszögletű mélyedésbe férfiportré került, talán az elhunyt képmása) Ezek a sirkövek méretükkel természetesen eltérnek a többi sirtábláétól.Az eredeti feliratok a II-III. században készülhettek, s újrafelhasználásukat a viszonylagos értékességük indokolhatta (a savariai anyaga mészkő, a mosonszentjánosié pedig márvány).

Régóta vitatott, és a mai napig sem eldöntött kérdés, hogy milyen módon erősitették fel, ill. helyezték el a feliratokat a sirokon,sirépitményeken.Funkciójukat mindenképpen csak úgy tudták betölteni, ha láthatóak, és olvashatóak voltak. Az épitett sirok tetejét fedő téglák valószinűleg már a járószintből kiemelkedtek, s esetleg ugyanigy helyezték el a feliratos kövek egy részét is.Másodlagos felhasználásban ugyan, de igy találták meg a két savariai ókeresztény festő márvány sirkövét, egy tubusokból összeállitott sir tetjén.

Másik megoldásnak az látszik, hogy a köveket befalazták, esetleg más módon (kapcsokkal) a falra erősitették.Az előbbit a RIU. 75. számú márvány lap hátulján talált vakolatnyomok erősitik meg, s kézenfekvőnek látszik a másik feltételezés is, a vas kapcsokkal való falra rögzités. Egyrészt a kövek súlya miatt, másrészt, mert a koporsók, kőlapok összeerősitésénél másutt is előfordul hasonló megoldás(az alsóhetényi mauzóleum 39. számú sirjának oldallapjait vasszegek fogták össze, a pécsi István tér 12-Geisler Eta u. 14. alatt feltárt temető 11, 42, és 87. sirjában fémszögek, ill. kapcsok szolgáltak a fa konstrukciónak az össze- ill.sirfalhoz való erősitésére).A feltevések helyességét csak az igazolhatja, ha "in situ" kerül elő felirat, vagy más közvetett adat segiti a kérdés eldöntését.

A technikai kérdések közé kell sorolnunk a feliratok vésésével, beosztásával kapcsolatos megfigyeléseket is. Általánosan elmondható az, hogy hogy még a márványra készült emlékek esetében is megfigyelhető a véső gyakorlatlansága, tévedései. Az csaknem bizonyos, hogy nem osztotta be, tervezte meg a szöveget a mester néhány sirkövön , hiszen a felirat vége zsúfolt, kisebbek a betűk, több a rövidités. A bizonyithatóan előre megtervezett (RIU.80.) kő esetében is elszámitotta magát,hiszen további két vizszintes sorközt karcolt a márványlapra, amely végül üresen maradt. Lehetséges, hogy a kő raktáron volt, ugymond félkész állapotban, és a "megvonalazására" is korábban került sor, s a megrendelt szöveg rövidebbnek bizonyult, mint amennyi a kőre kerülhetett volna.Ugyancsak megvonalazta a készitője a savariai temetőőr és felesége mészkő sirtábláját, a betűk azonban igy sem sikerültek egyenletesre.Többször találkozhatunk azzal a jelenséggel is, hogy egy adott sorban sem azonos a betűk nagysága. (aT, L, és 0 esetében gyakori.) Ritka a ligatúra alkalmazása, a rövidités gyakran esetlegesek, a szóközöket csak néha jelzik (kis levél, kör, háromszög alakú jellel, néha egyazon feliraton többfélével is), legikább azonban folyamatosan vésik fel a szöveget.

A RIU. 80 és 84.számú feliraton megfigyelték, hogy a betűk kivésése után a vájatokat vörös szinnel festették be. (ez egyébként korábbi emlékeken is előfordul,pl.: RIU. 1. 88 , 167, 232, RIU. 5. 1115, 1105. stb.) Mivel az emlékek nagy részéről nem áll rendelkezésünkre fénykép, csak leirás, igy a betűformák elemzésére csak nagyon korlátozott mértékben lehet vállalkozni(főképp a RIU. köteteteiben megjelent feliratok esetében van erre lehetőség).

A betűnagyság rendkivül változatos, természetesen függ a sirkő nagyságától, és a felvésendő szöveg mennyiségétől. A leggyakrabban előforduló méret azonban a 3 és 4 cm közötti.A legnagyobb a 7 cm nagyságú, a legkisebb pedig a 1,5 cm-es betű.

A feliratokon bizonyos egyedi betűformálást is meg lehet figyelni, de azonos kézre utaló sirköveket nem sikerült találnom. Igen alkalmas a vizsgálatra az "A" , az "L", az "M", és a "Q" betű. Ezek ugyanis olyan egyedies kialakitást is

megengednek,pl.:az "L" szárának lefelé elhúzása, akár ivesen is, ugyanez a "Q"-nál is előfordulhat,az "A" áthúzása igen sokféle módon történhet,ferdén,forditott kis "v" formában, ill. gyakori, hogy át sem húzzák. Az "M" és az "N" betűk esetében a függőleges szárak lehetnek enyhén dőltek, vagy egészen egyedien kiképzettek a felső száraknál (felfelé kissé elhúzva ivesen, vagy a felső szárak találkozásánál egy kis vizszintes vonal közbeiktatásával)Kisebb szabadságot megenged a "B" és az "E" betűk felvésée. (A "B" iveinek kialakitása, történhet egészen kerekded formában, vagy az alsó iv, és a függőleges szár találkozásánál egészen hegyesen is)Az E esetében a középső vizszintes vonal hosszúsága, a betűvégek kialakitása, (háromszög alakú talpacskák)vagy a betű szélessége változhat.

A vésés vastagsága ugyancsak eltérő, az egészen finom karcolattól (a vonalazáskor használták) a több milliméter vastagságú mély vájatokig kövenként változó.A RIU.75. kő Jó Pásztor ábrázolását teljesen más technikával alakitották ki, mint az aljára vésett feliratot. Ez utóbbi sokkal sekélyebb véséssel került fel az emlékre.

Egyazon feliraton belül is előfordul többféle változat is egyes betűk kialakitásánál(hasonlóan a szóközti jelekhez). Ezek a megfigyelések tovább erősitik azt a feltevést,hogy gyakorlatlan mesterek készitették az egyes emlékeket, s ritkán látható olyan határozott vonalvezetés mint a RIU. 83. számú emléken.

Felhasznált irodalom

Alföldi 1920-22:Alföldi András:Újabb adatok Pannónia ókeresztény archeológiájához Arch. Ért, 39/1920-22,128.

Balla1972: Balla Lajos:Kisázsiai legióveterán szarkofágja Szentendréről Arch. Ért.1972/99.228-231.

Balogh 1927: Balogh Albin:A római Pannónia kereszténységéről Katholikus Szemle 1927/44. 201.

Balogh 1934: Balogh Albin:Néhány adat Esztergom városának és vármegyének római korából Esztergom Évlapjai 1934. 41-52.

Barkóczy 1964:BarkóczyLászló:The population of Pannónia from Marcus Aurelius to Diocletian Acta Arch. 1964/XVI. 257-356.

Bojár 1967: Bojár Iván A székesfehérvári pillér AR. 8-9 1967-68

Boskovic-Duval-Gros-Popovic1973:Djurdje Boskovic-Noel Duval-Pierre Gros-Vladislav Popovic :Melanges De l cole Francaise De Rome Antiquite Tome 86/1971 Recherces Arch. Sirmium Compage Franco Yugoslave De 1973 621-631

Brunsmidt 1908:Josip Brunsmidt: Kameni Spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu Archeoloski Vjesnik X. 1908./9.149-222.

Bud. Tört.1942:Budapest az ókorban I. 1-352, II.. 353-867.1942. /Alföldi András, Nagy Lajos, Tompa Ferenc/

Buocz 1968: Buocz Terézia: Savaria topográfiája Szombathely 1968

Burger 1966: Burger Alice:The late roman cemetery at Ságvár Acta Arch. 18./1966. 99-234.

Burger 1985-86:Sz. Burger Alice:The roman villa and mausoleum at Kővágószőlős near Pécs (Sopianae) Excavations 1977-1982 JPMÉ: 1985-86. 65-228.

Diehl 1961 : Inscriptiones latinae christianae veteres I-III.

Duval 1973: Noel Duval: Sirmium." Ville Imperale" on "Capitole"?XXVI..Corso di cultura sull arte Ravennate e Bizantine 53-90.

Dyggve 1951: Ejnar Dyggve :History of Salonitan christianity Oslo 1951

Egger 1963: Rudolf Egger:Die Christianisierung der pannonischen Provinzen Südost-Forschungen 1963 9-13.

Fisher 1943: Fiscer Endre:25 év a pannóniai ókeresztténység kutatásában Budapest 1943.

Fülep 1959: Fülep Ferenc:Neuere Ausgrabungen in der Cella trichora of Pécs Acta Arch. Hung.11. 1959. 399-415.

Fülep 1960: Fülep Ferenc:Újabb ásatások a pécsi ókeresztény cella trichorában JPMÉ 1960 75-89.

Fülep 1969: Fülep Ferenc:Későrómai temető Pécs, Geisler E. u. 8. sz. alatt Arch Ért 96/1969. 6-10.

Fülep 1962: Fülep Ferenc:Újabb kutatások a pécsi későrómai temetőben Arch.Ért.89/1962.23-46.

Fülep-Fetter 1969-70:Fülep Ferenc-Fetter Antal:Neuere Forschungen in der ausgemahlten frühchristlichen Grabkammer Nr.II. JPMÉ 1969-70, 91-103.

Fülep-Duma 1972:Fülep Ferenc-Duma György:Examinations of the wall paintings in the cella trichora of Pécs Fol.Arch.23/1972.195-213.

Fülep 1977:Fülep Ferenc:A pécsi ókeresztény mauzóleum ásatása Előzetes jelentés Arch. Ért.104 /1977. 246-257.

Fülep 1975:Fülep Ferenc :Sopianae A római kori Pécs

Fülep 1979: Fülep Ferenc: Ókeresztény mauzóleum Pécsen Művészet XX.2.

Fülep 1984:Fülep Ferenc:Sopianae. Arch. Hung.(Series Nova L) 1984 Budapest 1-359.

Fülep 1987:Fülep Ferenc: A pécsi későromai ókeresztény mauzóleum feltárásáról JPMÉ. 1987/32.31-44.

Gáspár 1989: Gáspár Dorottya:Lituus, vagy baculus, vagy.? Fol.Arch.1989/XL 103-111.

Gáspár 1993: Gáspár Dorottya:Gondolatok a pannóniai ókereszténységről Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1993/1-2 3-12.

Géfin 1954: Géfin Gyula:A szombathelyi szemináriumi és püspökkerti feltárások története Szombathely 1954

Gerke 1952: Fridrich Gerke Forshungen zur Kunstgeschihte, und christliche Archeologie I./2. Baden-Baden Die Vandmalereien der neugefunden Grabkammaer in Pécs

Gerecze 1906:Gerecze Péter:A müemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma Magyarország műemlékei II.(Szerk.:Forster Gyula)Budapest 1906 1411.

Gosztonyi 1940:Gosztonyi Gyula:A pécsi hétkarélyos temetői épület Arch.Ért.I/1940, 56-61.

Gosztonyi 1942:Gosztonyi Gyula:A pécsi II számú ókeresztény sirkamra és sirkápolna Archeológiai Értesitő III. /1942. 196-206.

Gosztonyi 1943: Gosztonyi Gyula : A pécsi ókeresztény temető Pécs Műemlékei 1943 Pécs 1-45.

Hajnóczy 1985-86:Gyula J. Hajnóczy:The conceptual, and actual reconstrukcion of the villa and burial vault at Kővágószőlős JPMÉ 1985-86,229-236.

Herman 1968:Herman József:Latinitas Pannonica Kisérlet a pannóniai feliratok latinságának jellemzésére Fil. Közl.1968 364-376.

Hoffiler 1939:Viktor Hoffiller:Prolegomena zu Ausgarbungen in Sirmium Bericht über den VI. Int. Kongr. für Archeologie Berlin 1939. 517-526.Berlin 1940.

Hoffiler-Saria 1938:Victor Hoffiler-Balduin Saria:Antike Inschriften aus Jugoslavien in Noricum und Pannonia Superior 1938

Hytrek 1894: Hytrek:Starokrscansko grobiste Sv. Synerota u Sirmii Ephemeris Salonitana 1894.Zara 1-11. o.

ILJ: Anna et Jaro Sasael:Inscriptionés latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMI et MCMXL repertae et editae sunt Situla 1984/25

Kádár 1940: Kádár Zoltán:A triumphus eszme a pécsi ókeresztény heroon egyik freskóján Regnum 1940 65-69.

Kajanto 1965: Kajanto Iiro:The latin cognomina Comm.Human.Litt.Tom.36/2 Helsinki 1965 59-60,69-73,134-135.

Kiss 1987: Kiss Ákos:Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn 1987. 31.o.és Taf. 50.,1, 2, 3, 4.

Klemenc 1967:Josip Klemenc:Starokrscanska Svetisca Sloveniji Arheoloski Vestnik 18/1967 111-135.

Lányi 1972: Lányi Vera:Die spatantiken Graberfelder von Pannonien Acta Arch.Hung.24/1972, 53-213.

Lehner 1925: Hans Lehner:Die Ausgrabung auf dem Münsterplatz in Bonn Bonner Jahrbuch 130/1925 201.

Lengyel 1971:Lengyel Imre a pécsi ókeresztény temető antropológiai anyagának elemzése Arch.Ért.98/1971,205-209.

Mo. Rég, Top.: Magyarország régészeti topográfiája

Milosevic 1971:Petar Milosevic:Earlier archeological activity in Sirmium Sirmium II/1971 3-11.

Maróti-Topál 1980:Maróti Éva-Topál Judit: Szentendre rómaikori temetője Stud.Com. 9, 95-177.

Mócsy 1985: Mócsy András:A római név mint társadalomtörténeti forrás Értekezések Emlékezések Bp.1985.

Mócsy-Szentléleky 1971:Mócsy András-Szentléleky Tihamér:Die Römische Steindenkmäler in Savaria 1971

Nagy 1940: Nagy Lajos:Az aquincumi ókereszténység legújabb emlékei Arch. Ért. 1940.I/III.246-253.

Nagy 1931: Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában Budapest 1931.

Nagy 1931/B: Nagy Lajos:Keresztény római emlékek Magyarország területéről. Arch. Ért.1931.29-30.

Nagy L. 1944-45:Nagy Lajos az óbudai Laktanya utcai felhagyott zsidó temető római sirkövei Arch.Ért.V-VI/ 1944-45.118-136.

Nagy 1939: Nagy Tibor:A pannónia kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig Diss. Pann. II./12.Budapest 1939

Nagy 1944-45:Nagy Tibor:Az aqiuncumi kereszténység egy eddig félreismert emléke Arch.Ért.V-VI./1944-45,266-282.

Nagy 1958: Nagy Tibor: Az un. aquincumi festőlakás Bud.Rég.XVIII./1958

.Nagy 1987-88:Nagy Tibor:Sopianae. Egy városmonográfia margójára Ant. Tan. 1987-88./33. 218-245.

Noll 1954: Rudolf Noll:Frühes Christentum in Österreich von den Anfangen bis um 600 nach der Chr. Wien 1954 75-82.

O groblju 1886: O groblju sv. Sinerota u Mitrovica VHAD 1886./VIII. 97-105.

Oroszlán 1920-22:Oroszlán Zoltán: Ásatás Intercisa temetőjében Arch Ért. 1920-22.

Pann. Sac.: Pannónia Sacra (Emlékkönyv Szt. István király halálának 900. évfordulójára)Budapest 1938

Parragi 1976: Parragi Györgyi: Karélyos épület a Kiscelli utcában Bud. Rég.XVIII. /1976. 177-179.

Parragi 1965: Parragi Györgyi:Újabb sirok az óbudai Gázgyár területéről Arch.Ért.91/1965.46-48.

Parragi 1965: Parragi Györgyi:Budapest III.,Szőlő köz 2.Arch. Ért. 98/1971, 270.

Paulovics 1943:Pulovics István:Savaria -Szombathely topográfiája Acta Savariensia Szombathely 1943

Póczy 1964: Póczy Klára:Aquincum a IV.sz-ban Bud. Rég.1964 /XXI..55-77.

Póczy 1955:Póczy Klára:Római épületek Óbudán a Kiscelli utca 10. alatt Bud.Rég.16/1955,41-87.

Póczy 1976: Póczy Klára :Karélyos épület a Kiscelli utcában Bud.Rég.1976/XXIV. 177-183.

Popovic 1977: Vladislav Popovic:Continuite cultuelle tradition litteraire dans l eglise Medievale de Sirmium VII. 1977.

Radnóti 1939: Radnóti Aladár:Régészeti kutatások Ságváron Arch.Ért.1939 152-164.

Rég. Kk.: Pannónia régészeti kézikönyve 1990.(Szerk.:Mócsy András-Fitz Jenő)

Rómer 1868: Rómer Flóris:Magyar Régészeti krónika Arch. Közl. 1868/7,185.

Sági 1960: Sági Károly:Die spatrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely Acta Arch.12/1960, 186-256

Schober1923: Arnold Schoeber:Römischen Grabsteine in Noricum und Pannonien Sonderschriften des Österreichischen Jahreshefte 1923 X.

Schoeber 1914:Arnold Schoeber:Römischer Friedhof in Au am Leithaberg Jahreshefte ÖAI 1914 203-250.

Soproni 1987: Soproni Sándor: Szentendre a rómaiak korában Szentendrei Füzetek II-III. 1987. 40-45.

Századok 1869:Századok 1869, 690.

Szentléleki 1964:Archeologische Forschungen in Jahre 1963 Szentléleki Tihamér Arch. Ért. 91/1964. 257.

Szerdahelyi 1770:Szerdahelyi Géza:Celebrium Hungariae urbium et oppidorum Chorographia 1770. Cassoviae

Szőnyi 1923-26:Szőnyi 0ttó:Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben OMRTÉ 1923-26.

Thomas 1975-76:B. Thomas Edit:Savaria christiana Savaria 9-10/1975-76,105-160.

Thomas 1982: B. Thomas Edit:Das frühe Christentum in Pannonia im Lichte der archaologishen Funde In.: Severin Zwishen Römerzeit und

Völkervanderung Katalog der Ausstellung des Landes Oberössterreich im Stadtmuseum Enns 1982 255-293

Tóth 1972: Tóth Endre: Ein alchristliche Loculus Platte aus Savaria Fol.Arch.23/1972.59-67

Tóth 1975: Tóth Endre:Előzetes jelentés a ságvári ásatásokról. SMMK 2/1975. 183-189.

Tóth 1988: Tóth Endre: Az alsóhetényi 4. sz-i erőd és temető kutatása 1981-86. Arch.Ért. 115/1988.22-61.

Tóth 1988 B Tóth Endre Et lux perpetua luceat ei Römische Österreich 1988 89.

Tóth 1990: Tóth Endre:A 4-8.századi pannóniai kereszténység forrásairól. Magyar Egyháztörténeti vázlatok 1990/2.24-25.

Tóth 1985: Tóth Endre:Die spatrömische Festung Antike Welt 1985,37-42.

Tóth 1975/B: Tóth Endre:A savariai császári palota építéstörténetéhez Arch.Ért.102/1975,25-51.

Topál 1986: Topál Judit: Ásatási jelentés Rég. Füz. Ser. I. Nr 39/1986 38.

Török 1942: Török Gyula: Rómaikori sirkamrák Pécs Felső-sétatéren Arch. Ért. III/1942.207-218.

Vágó-Bóna 1988:Vágó Eszter-Bóna István:Die Graberfelder Intercisa (Die Spatrömishe Südostfriedhof)Acta. Arch.1988.

Vágó 1970: Vágó Eszter:Ausgrabungen in Intercisa(1957-69) AR 11/1970

Vanyó 1988: Vanyó László:Az ókeresztény művészet szimbólumai Budapest 1988.

Zeiller 1988: Jacques Zeiller:Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l Empire Romain 1918.Paris 188-193.

Wellner 1964:Wellner István:A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai 1960-61-ben Bud.Rég. XXI./1964.

Függelék

Feliratok

/Lelőhelyes katalógus/

Siscia

CIL. III. 15182

CIL. III. 3986.

CIL. III. 3996.

CIL. III. 3996/a.

Sopianae

CIL. III. 3310. RIU 4. 995.

CIL. III. 10291.RIU. 4. 986.

RIU 4. 984.

RIU. 4. 993.

Savaria

CIL. III. 4185. RIU. I. 80.

RIU. 4. 958

CIL. III. 4221. RIU. 1. 82.

RIU. 1. 85.

CIL. III. 4197. RIU. 1. 79.

CIL. III. 4186. RIU. 1. 81.

CIL. III. 4190. RIU. 1. 84.

CIL. III. 4220. RIU. 1. 78.

CIL. III. 4218. RIU. 1. 77.

CIL. III. 10935. RIU. 1. 86.

CIL. III. 4217. RIU. 1. 76.

CIL. III. 4222. RIU. 1. 83.

CIL. III. 4215. RIU. 75.

Sirmium

CIL. III. 15136.

CIL III.6448.

CIL. III. 6449.

CIL. III. /4. 10233.

CIL. III. /4. 10238.

CIL. III. 15340.

CIL. III. /4. 10237.

CIL. III. 14340.

CIL. III. /4. 10235.

CIL. III. /4. 10239.

CIL. III. /4. 10232.

CIL. III. /4. 10236.

CIL. III. /1. 3245.

ILJ. 3021.

ILJ. 3022.

ILJ. 3023.

ILJ. 3028.

ILJ. 3029.

ILJ. 3030.

ILJ. 3031.

ILJ. 3032.

ILJ. 3033.

ILJ. 3034.

ILJ. 3035.

ILJ. 3036.

ILJ. 3037.

ILJ. 3038.

ILJ. 3039.

ILJ. 3040.

ILJ. 3031.

ILJ. 3042.

ILJ. 3043.

ILJ. 3044.

ILJ. 3045.

ILJ. 3046.

ILJ. 3047.

ILJ. 3049.

ILJ. 3030.

ILJ. 3051

ILJ. 3052.

ILJ. 3053.

ILJ. 3055.

ILJ. 3061.

ILJ. 3062.

ILJ. 3068.

ILJ. 3082.

Aquincum

CIL. III. /1.3551. RIU. 4. 961.

Brigetio

CIL. 11063. RIU. 2. 607.

Ulcisia Castra

RIU. III. 889.

Ságvár - Tricciana

RIU. 4. 959.

RIU. 4. 960.

RIU. 4. 961.

Brigetio

CIL.11063 RIU. 2. 607.

Mosonszentjános.

RIU. 1. 237.

Cibalae

ILJ.283.

Mursa

CIL.III.4004.

A feliratokon előforduló nevek

Siscia:

Felicissima

Gaudentius

Ianuaria

Marcellianus

Severilla

Victorinus

Sirmium

As)terio

Aure)lius

Aurelia Amina

Artemidora

Basilianos

Bononia

Constantinus

Desiderius

Fortunatus

Ge)rontia

Iovinus

Iovinus

Aurelius Iustinianus

M Iuvinianus

Vale)ria He(lenia

Lu)picina

Macarius

Aurelia Macrina

Fl Martinianus

Maxim(ini)anu(s

Ma(xima)

Maxim)a

Max)imus

Maximine

Petronilla

Aulia Quintilla

Aulia Qiuntina

Flavius Sanctus

Thimoteus filius

Thimotheus

Aurelia Urbici

Ursicinus

Ursicina

Venantius

) otgarius

)priscini

Sopianae:

Flavius

Ael Ianuarius

Iulianus

Laurentius

Sabinus

L Septimius Serotinus

..nia Sabinilla

Ael Ursus

Savaria

Aelius Mucianus Bassus

Caius

Aelia Calendina

Aur Celsina

Flavius Dalmatius

Aur Domnica

Aurelius Flavianus

Aur Flavius

Aur Erontoni

Florentinus

Aurelius Gaianus

Aurelia Hernilla

Aur Iodorus

Aurelia Irene

Aur Iulia

Aurelia Iustina

Aur Iustina

Iustinus

Launius

Leo

Maximinus

Nemesius

Paulinianus

Paulus

FL Pomentius

Nammius Quintus

Secundinus

Sulpicius

Surica

Aquincum

Iulius Herculanus

Brigetio

Urcunia

V(alerius)

Ulcisia Castra

M Aur Domitianus

Gregorius

Laurentius

Cibalae

Martoria

Venatorinus

Dobava

Maximus Mansuetus

Iulia Pompeia

Az ábrák közül azok, melyeknek számát keret veszi körül azonos méretaránya alakitottam át, hogy az épületek nagyságát egymáshoz viszonyitva is érzékelni lehessen.

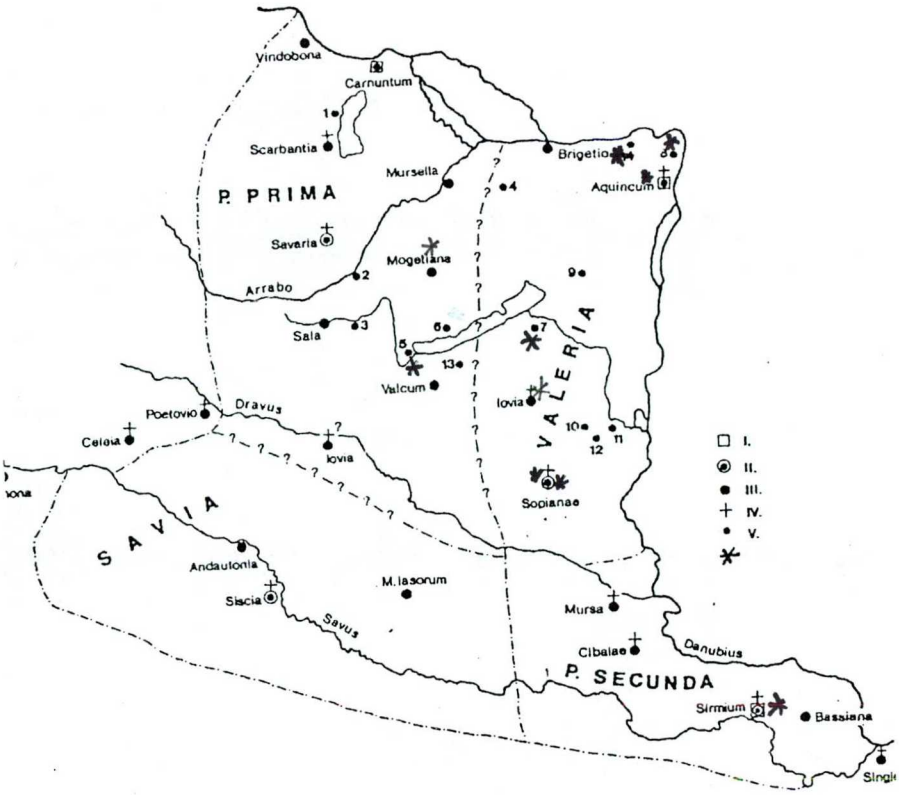

1. Pannónia a 4. században: I. katonai igazgatási központ; II. polgári igazgatási központ; III. városi rangú települések; IV. püspökségek; V. lelőhelyek: 1. Donnerskirchen, 2. Kismákfa, 3. Kaszaháza, 4. Táp, 5. Fenékpuszta, 6. Kékkút, 7. Ságvár, 8. Szentendre, 9. Tác-Fövenypuszta, 10. Kisdorog, 11. Szekszárd, 12. Bonyád, 13. Hács-Béndekpuszta * sírépítmények

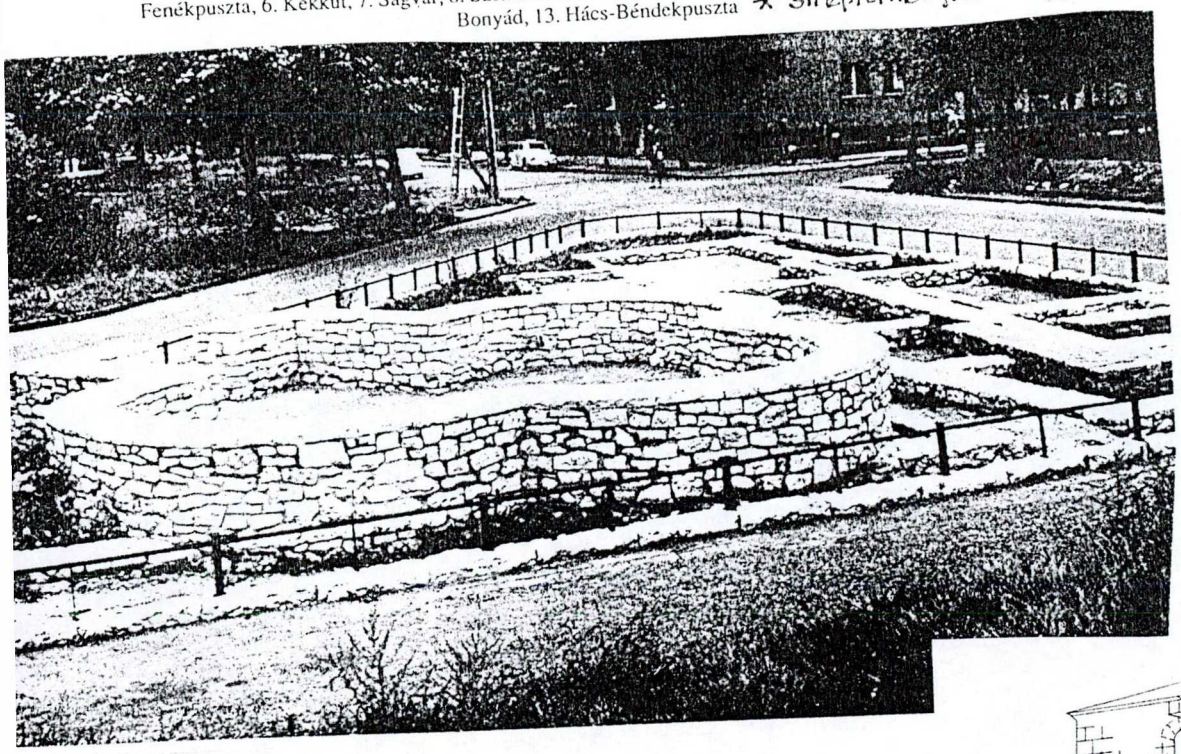

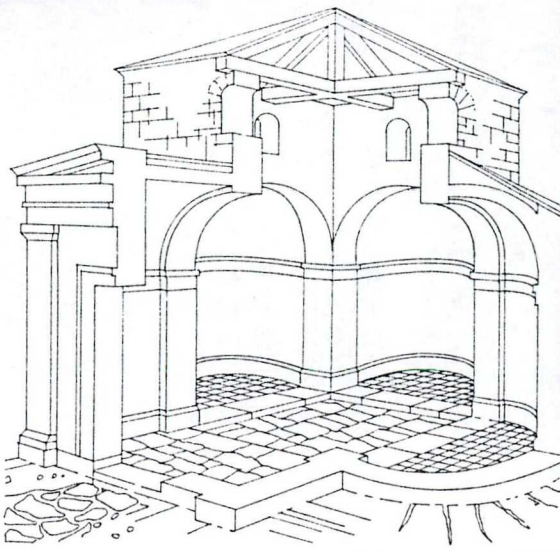

2. Cella trichora Aquincum

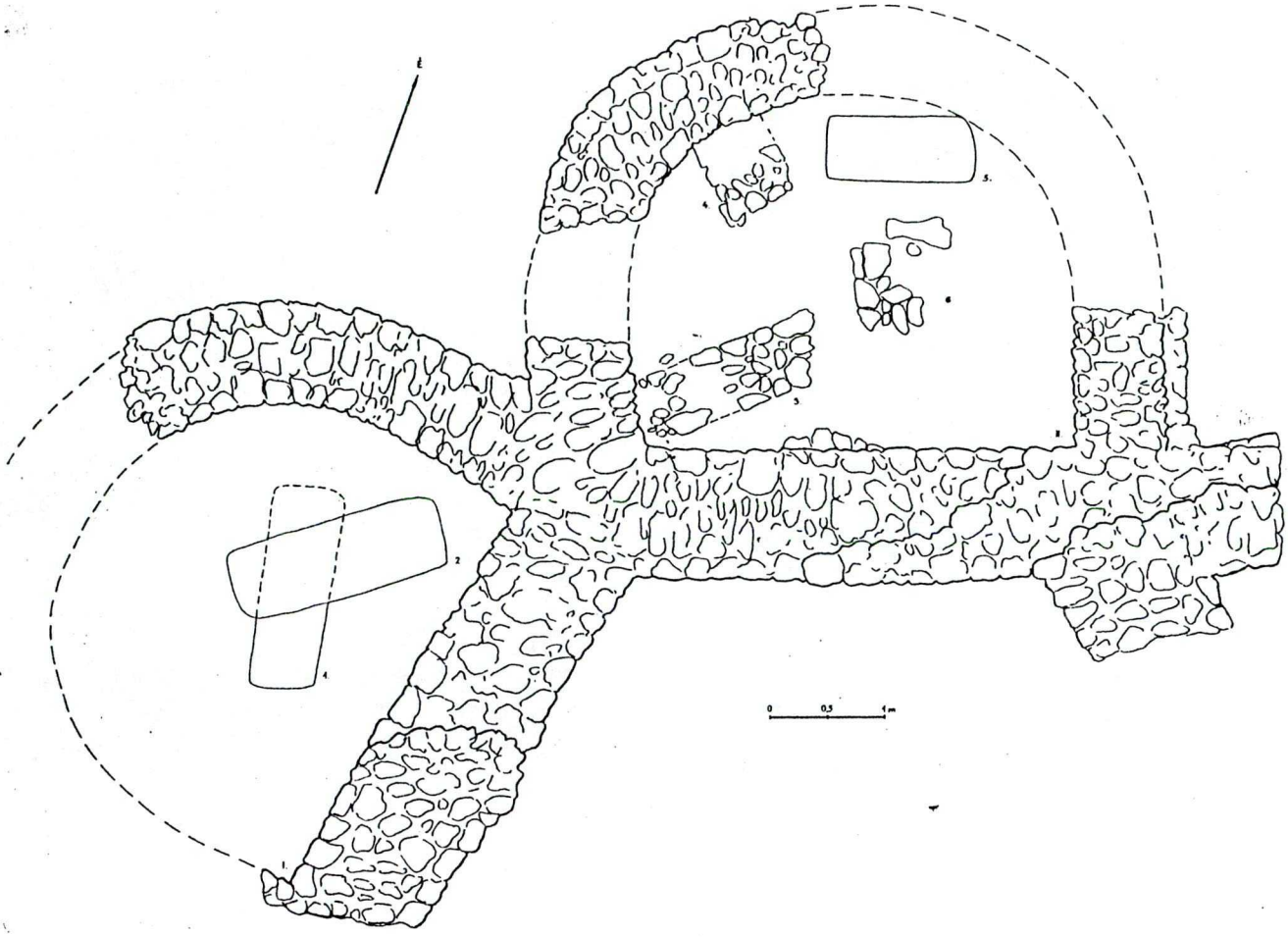

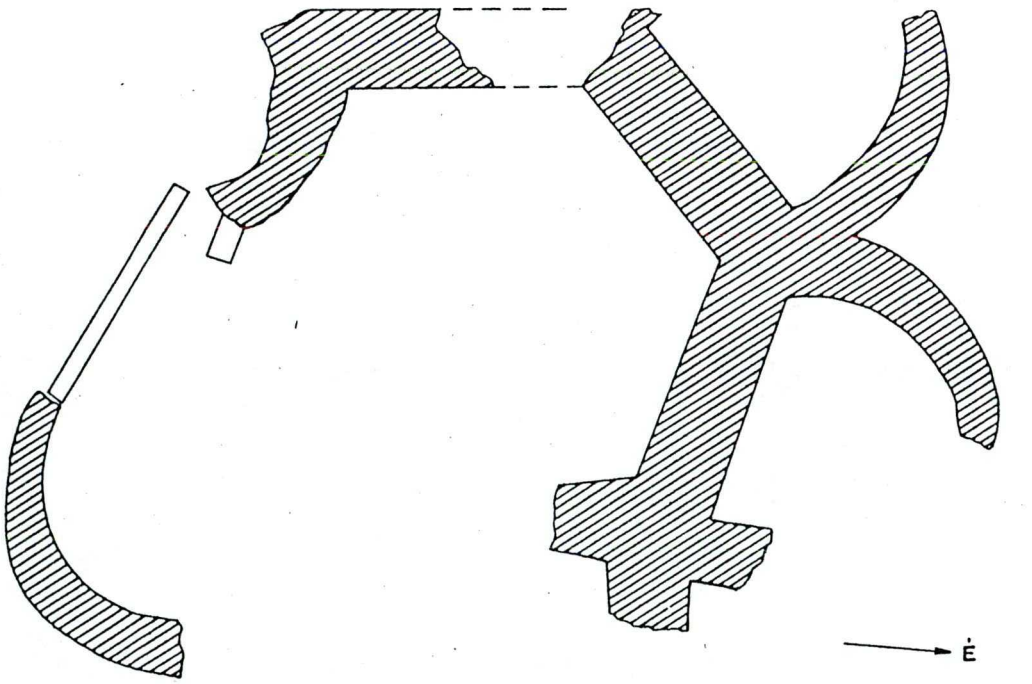

3. Ötkarélyos sírépület Aquincum Berend utca

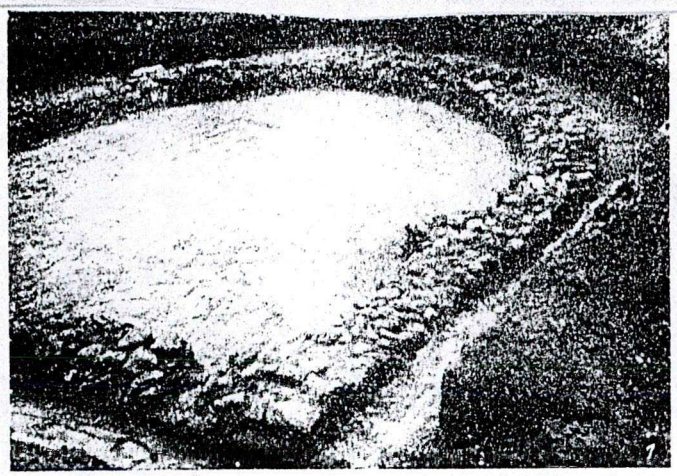

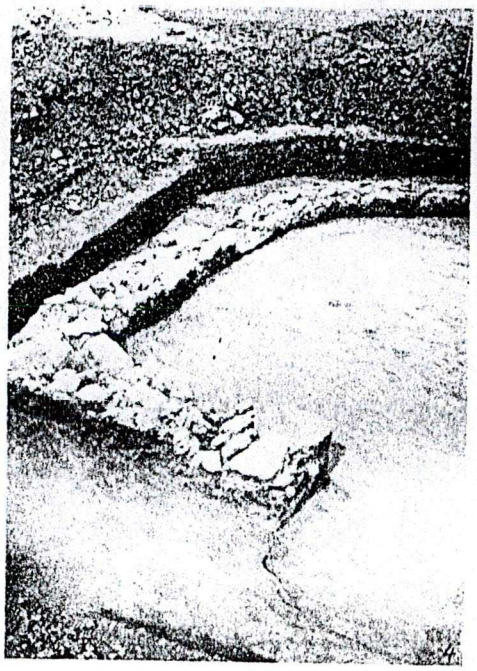

4. Ságvár a III. sírépítmény

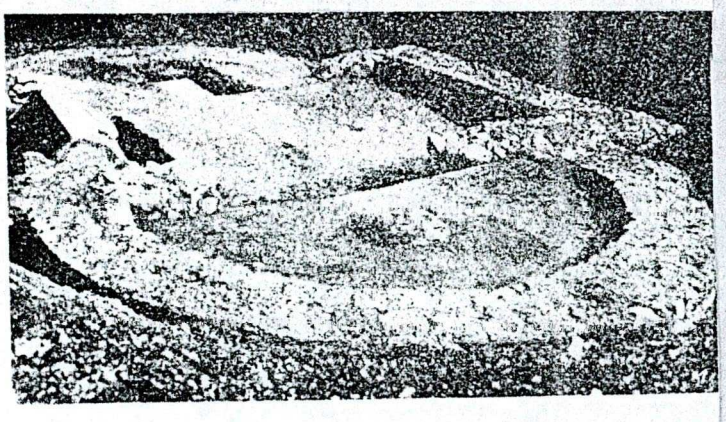

5. Ságvár ókeresztény sírépítmény

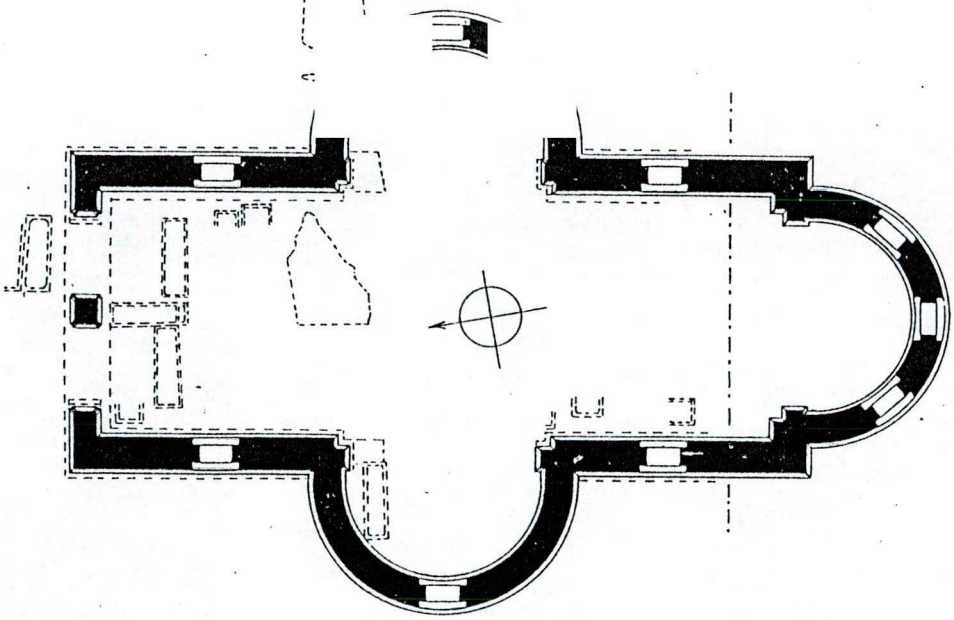

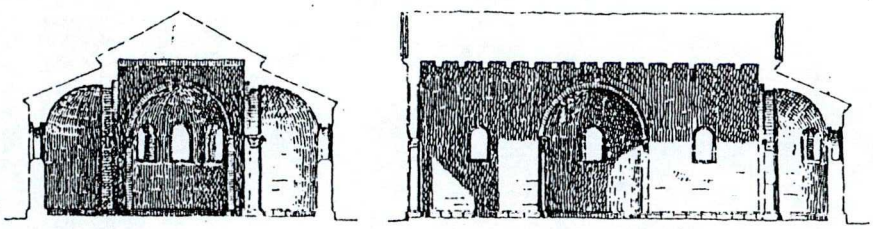

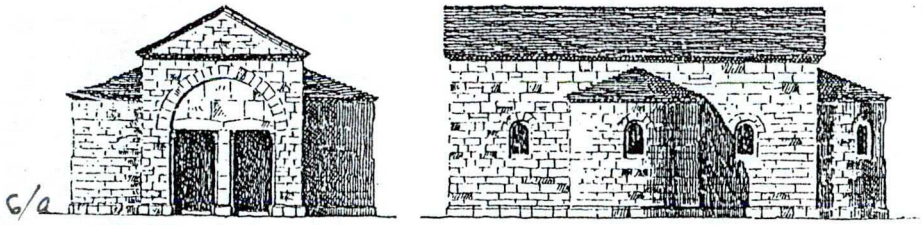

6/a

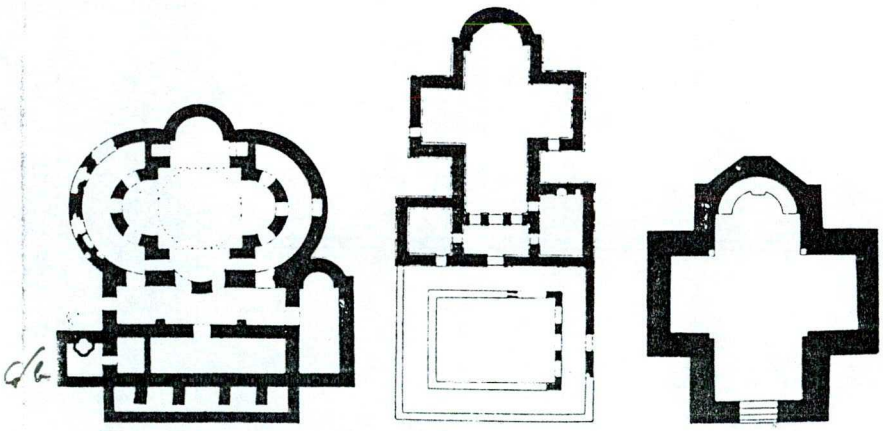

6/b

6/aA bonni sírépítmény és rekonstrukciós rajza

6/b. Bulgáriai ókeresztény sírépítmények, építmények

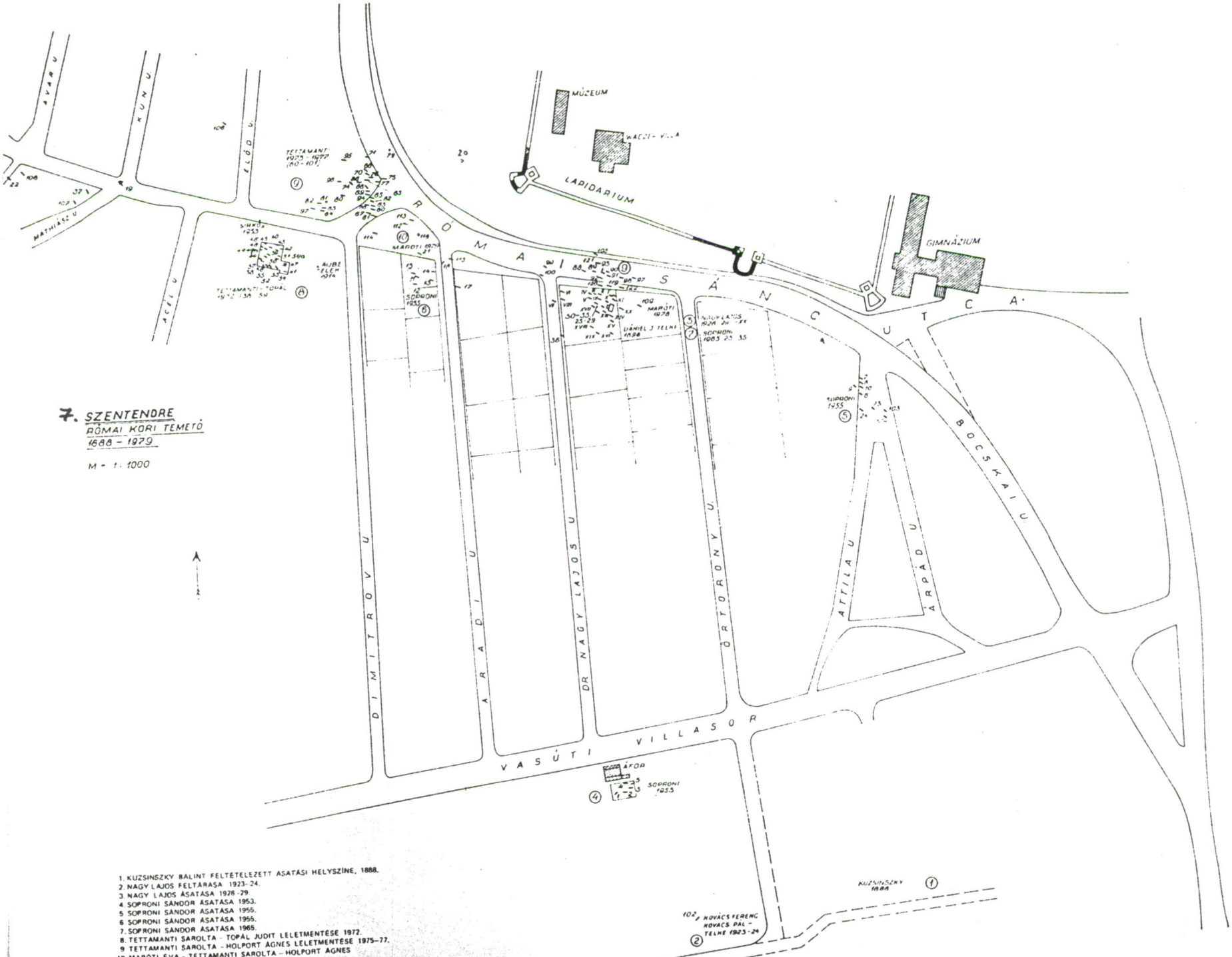

1. KUZSINSZKY BÁLINT FELTÉTELEZETT ÁSATÁSI HELYSZÍNE, 1888.
2. NAGY LAJOS FELTÁRÁSA 1923-24.
3. NAGY LAJOS ÁSATÁSA 1928-29.
4. SOPRONI SÁNDOR ÁSATÁSA 1953.
5. SOPRONI SÁNDOR ÁSATÁSA 1955.
6. SOPRONI SÁNDOR ÁSATÁSA 1955.
7. SOPRONI SÁNDOR ÁSATÁSA 1965.
8. TETTAMANTI SAROLTA - TOPÁL JUDIT LELETMENTÉSE 1972.
9. TETTAMANTI SAROLTA - HOLPORT ÁGNES LELETMENTÉSE 1975–77.
10. MAROTI ÉVA - TETTAMANTI SAROLTA - HOLPORT ÁGNES

8. A kővágószőlősi mauzóleum és villa rekonstrukciós rajza

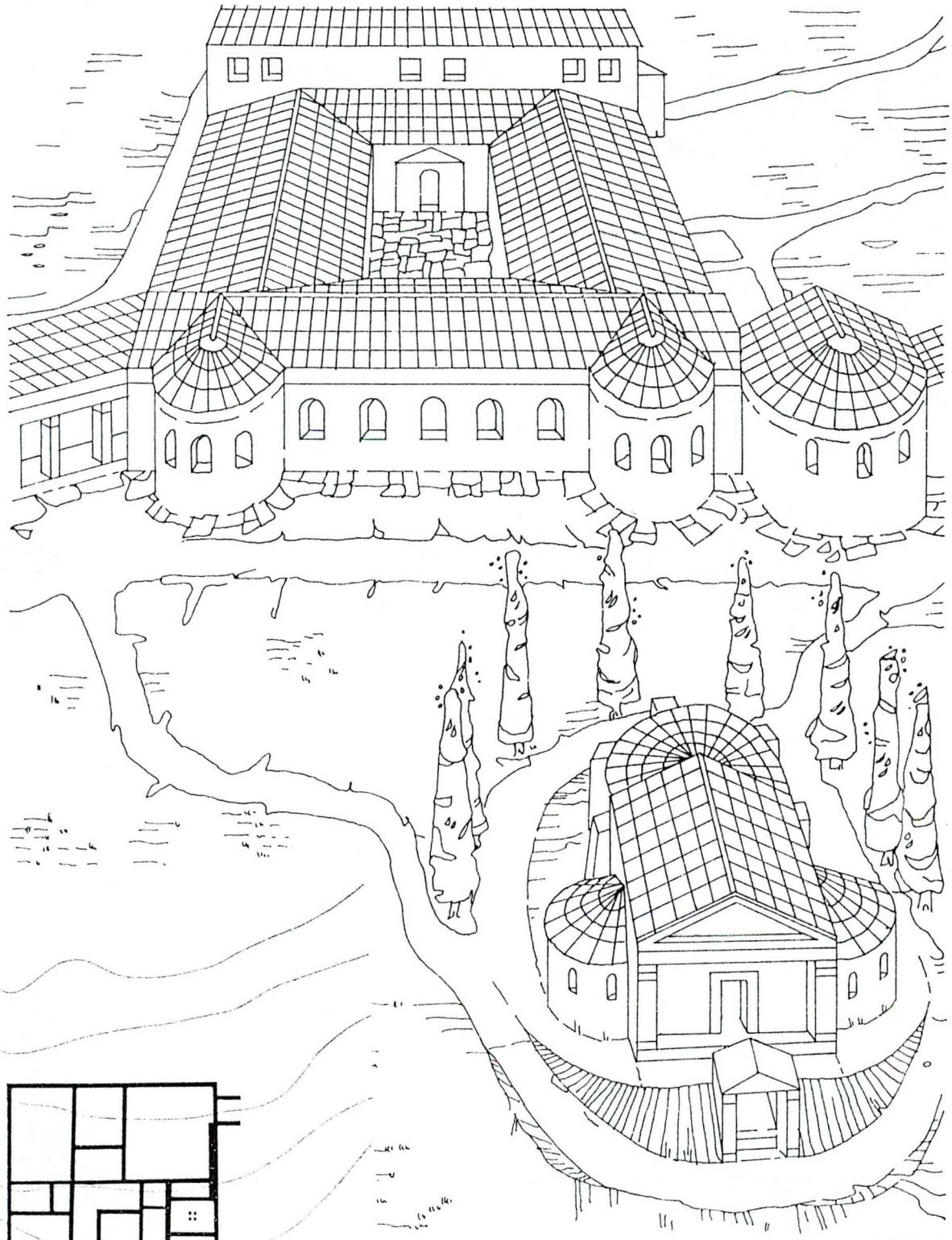

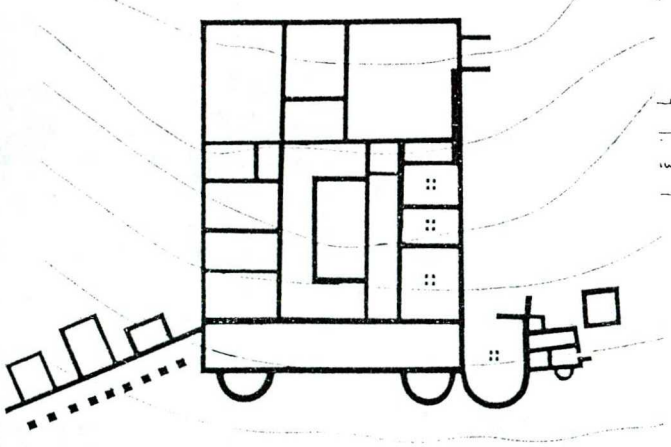

9. A kővágószőlősi mauzóleum és villa alaprajza

N

10. Mauzóleum Kővágószőlős

11. A kővágószőlősi mauzóleum falfestményei

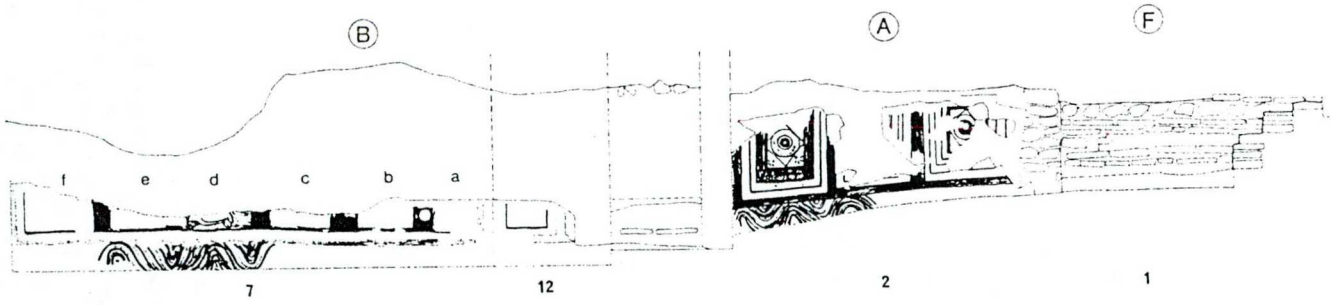

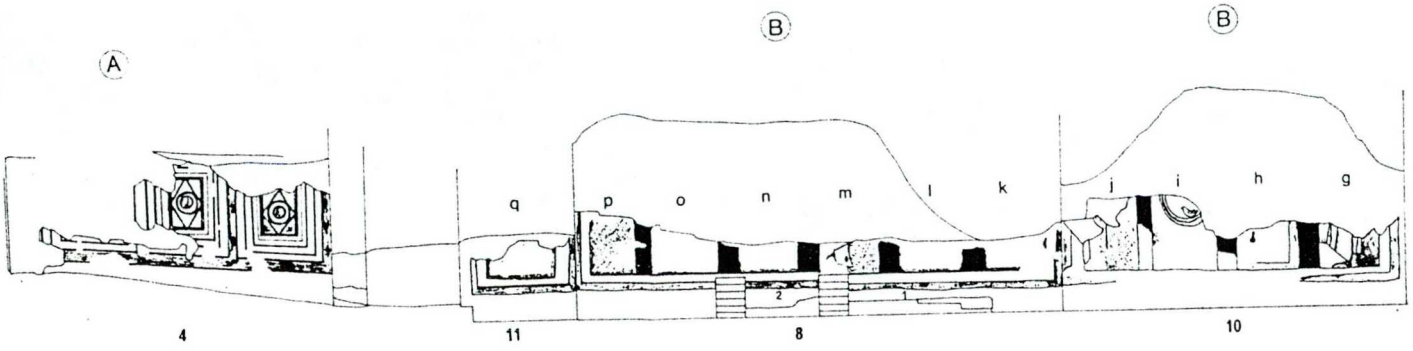

12. Sopianae az ókeresztény temető és a város egymáshoz való viszonyát bemutató ábra

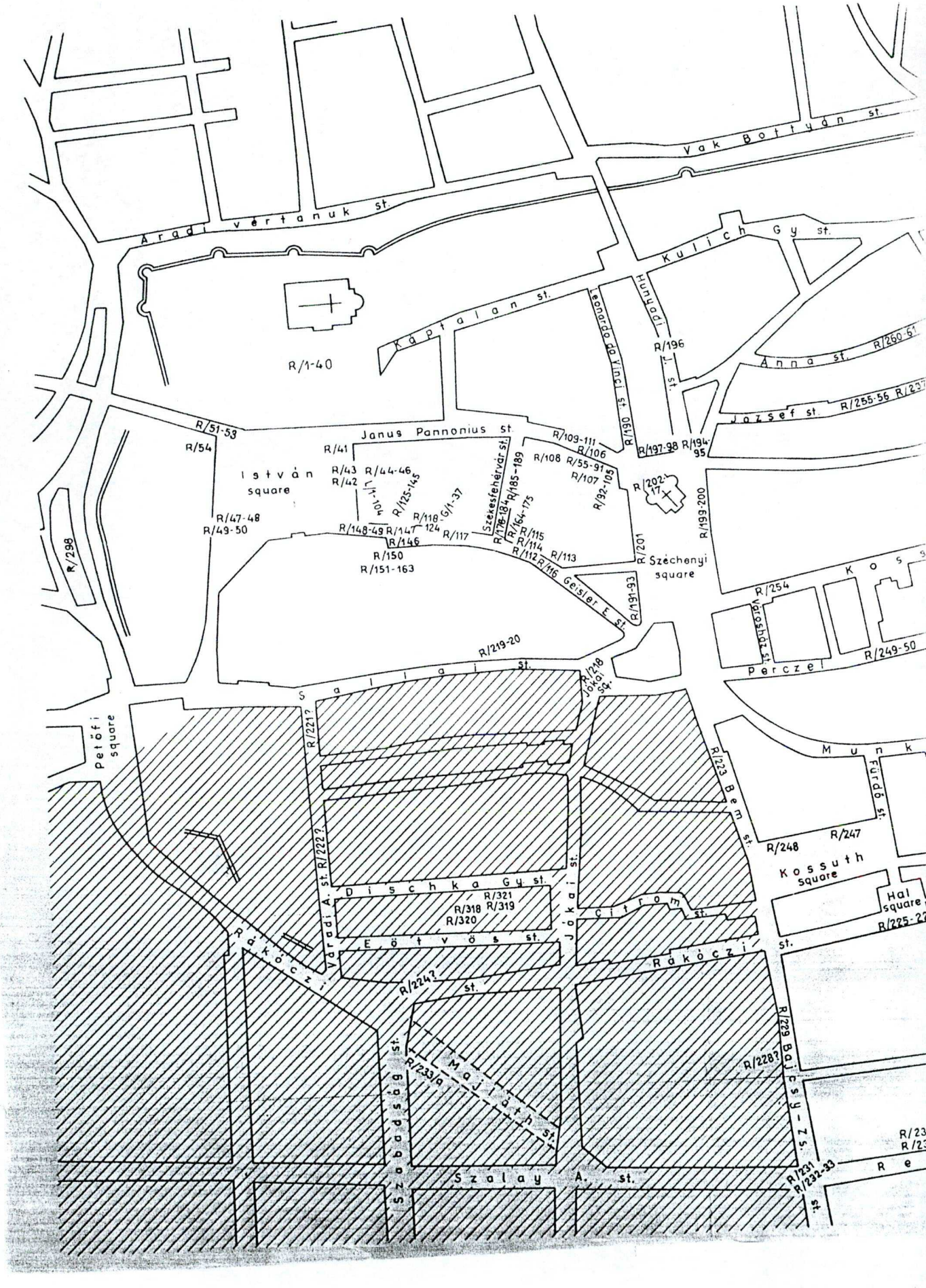

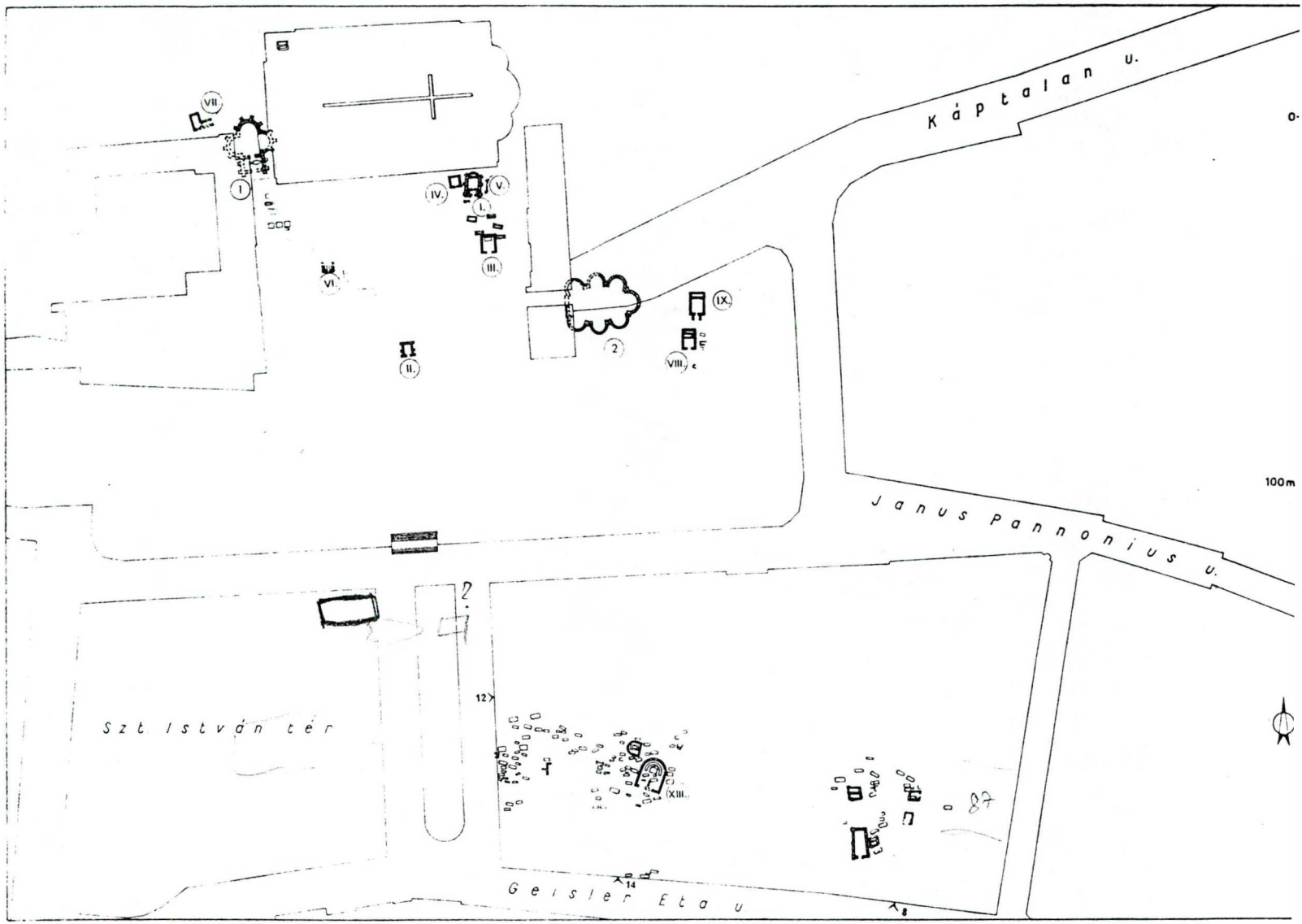

13. A székesegyház körüli ókeresztény temető

1. cella trichora — *I-IX. sírkamrák*
2. cella septichora — *XIII. sírkápolna*

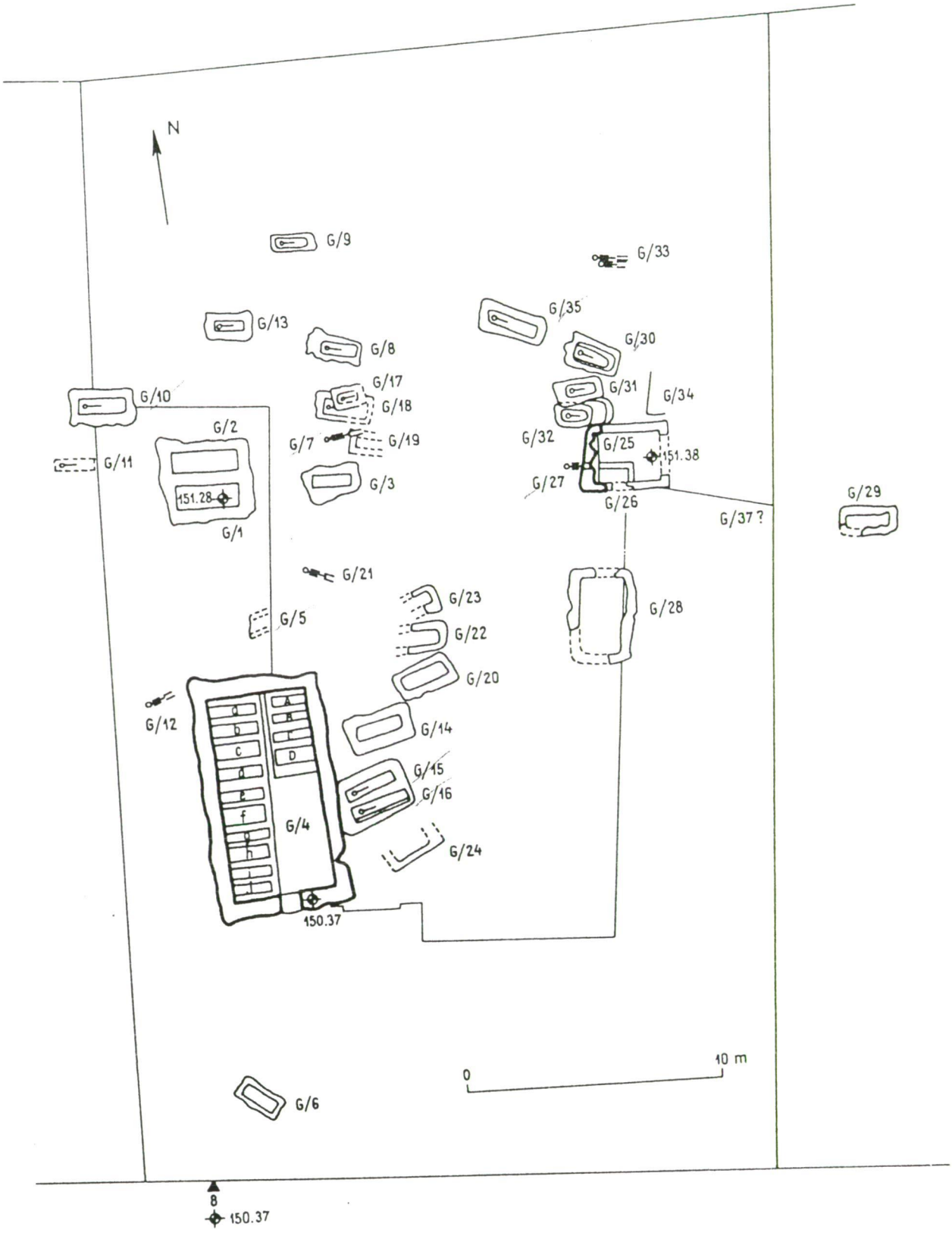

14. Sopianae a Geisler E. u. alatt feltárt temetőrész

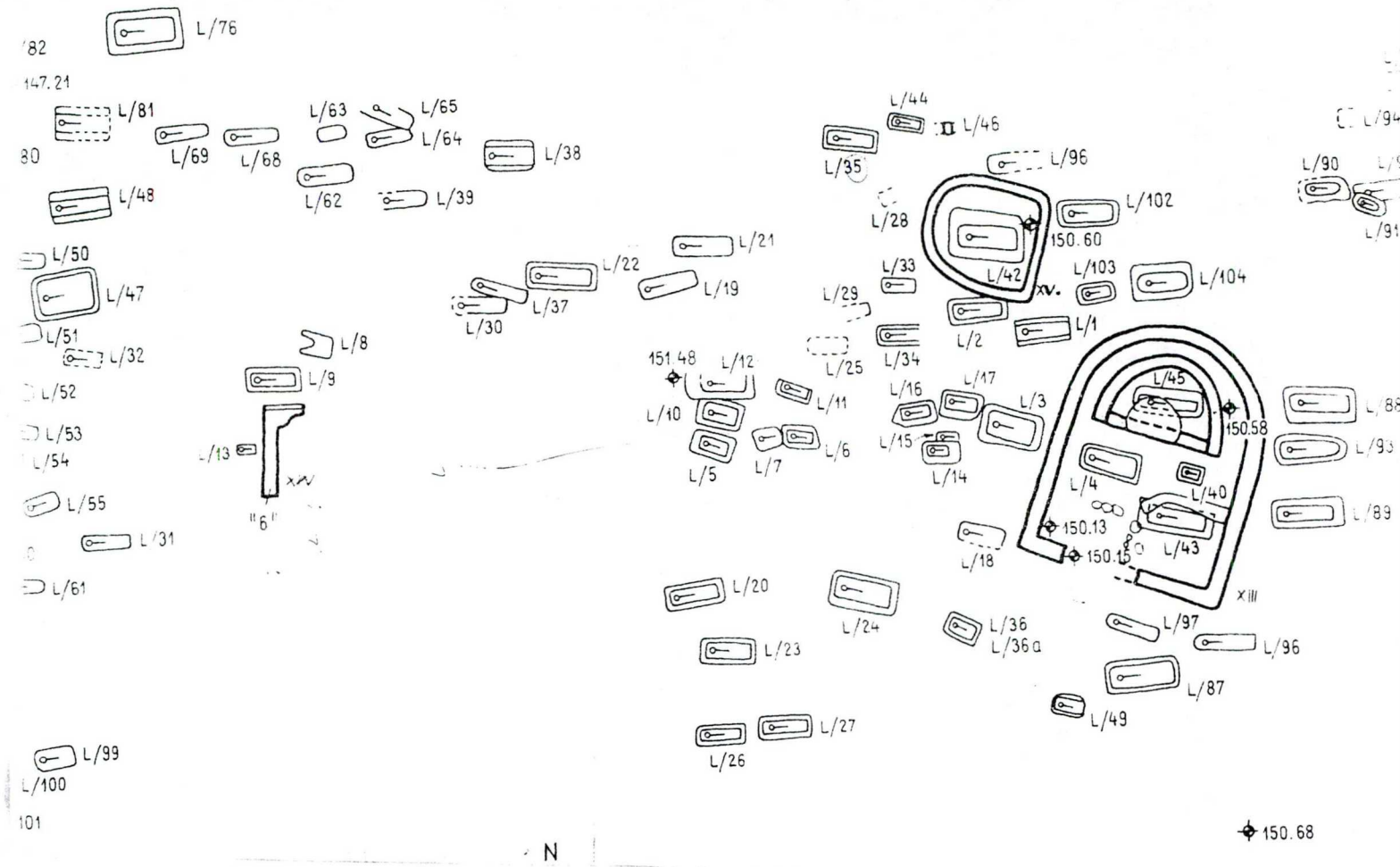

15. A pécsi XIII: sírépítmény és a körülötte fekvő sírok viszonyát bemutató térkép

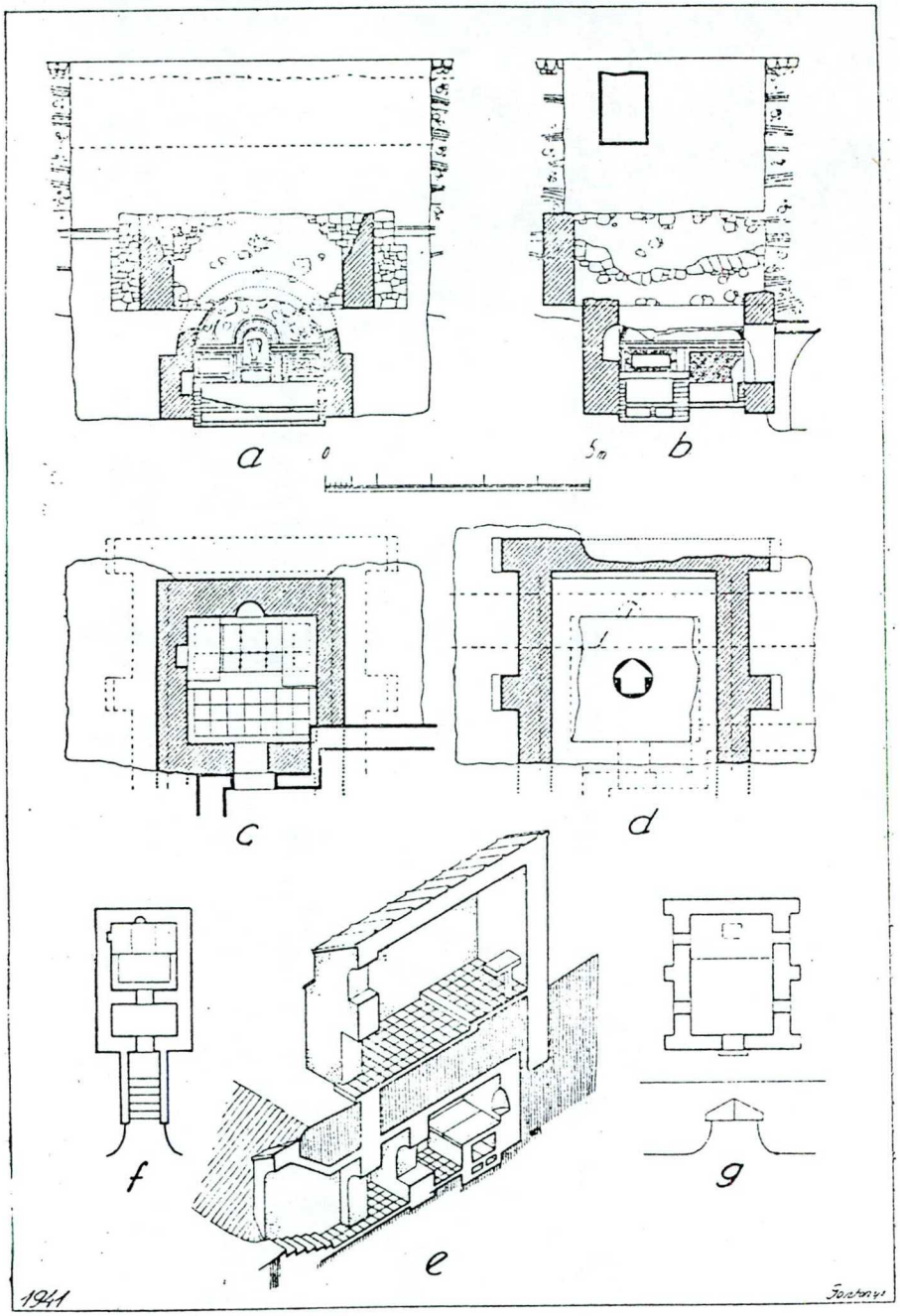

16. A második festett sírkamra és sírkápolna a pécsi ókeresztény temetőben. a, b. kereszt- és hosszmetszet. c, d. sírkamra és sírkápolna alaprajza a feltárás eredményei szerint. e—g. rekonstrukciók.

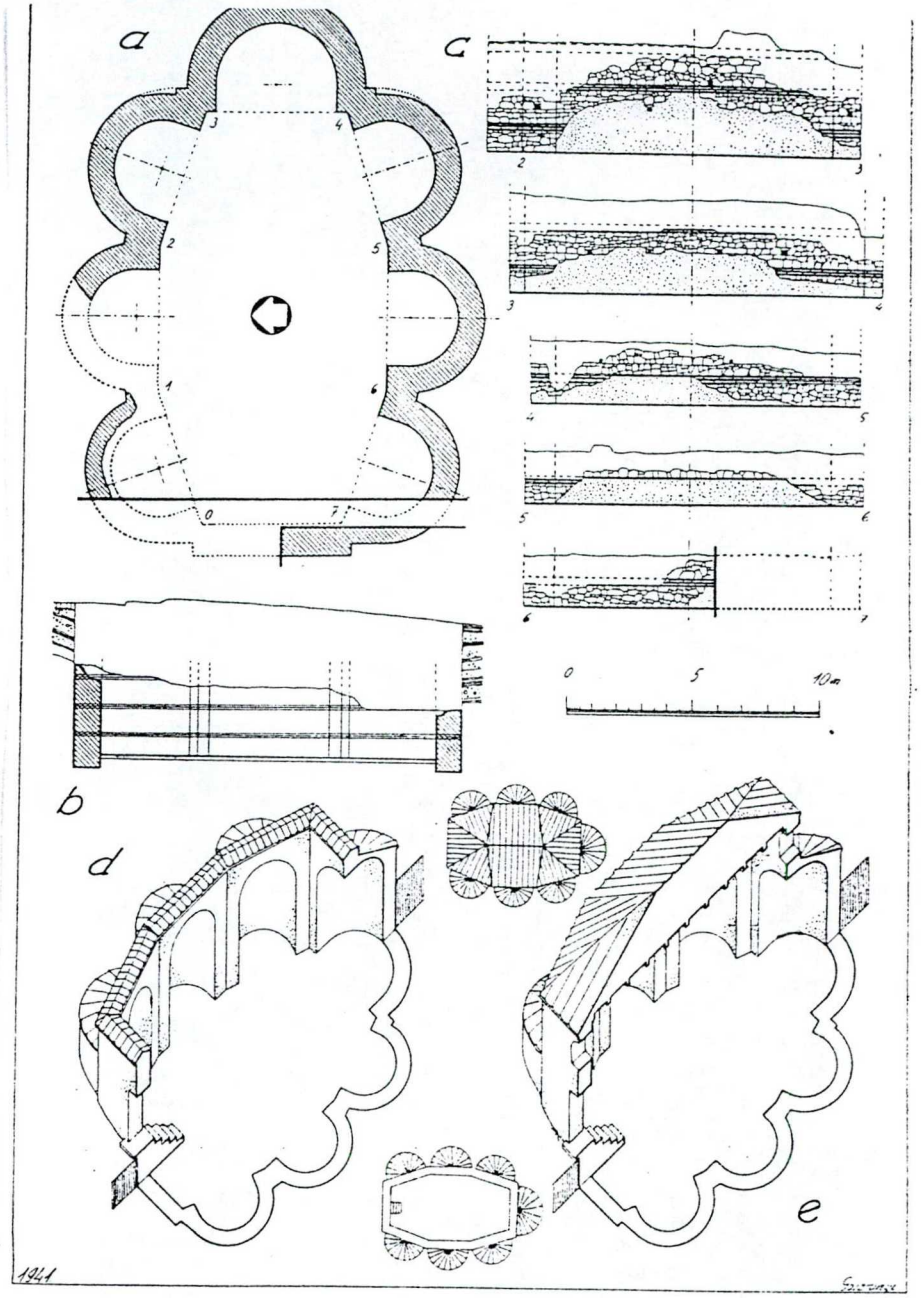

17. Hétkarélyos temetői épület a pécsi ókeresztény temetőben. a—c. alaprajz és metszetek a feltárás eredményei szerint, d—e. rekonstrukciók.

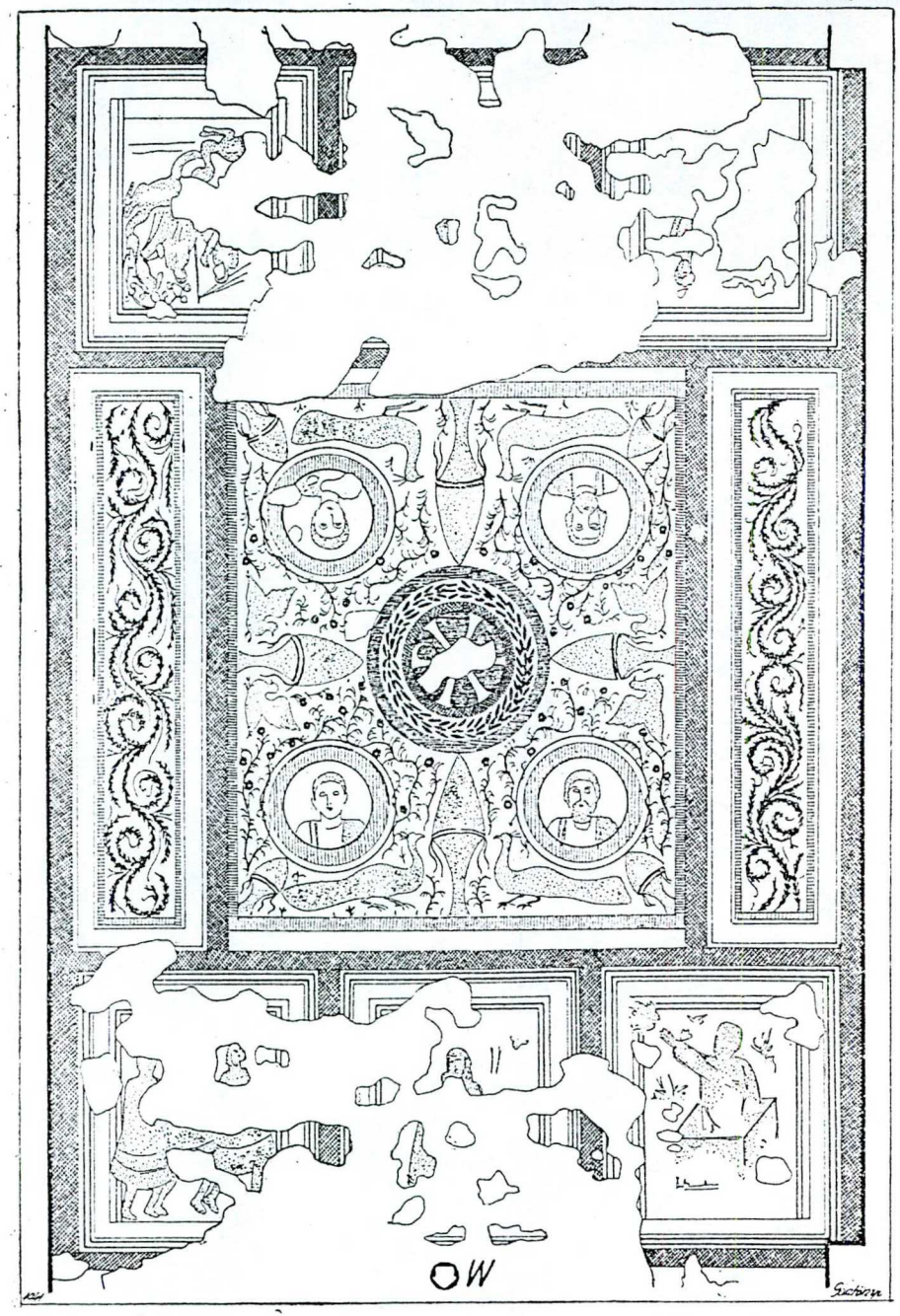

18. A pécsi első festett sírkamra dongaboltozatán és oldalfalain talált falfestmények vázlata. W. nyugati oldal.

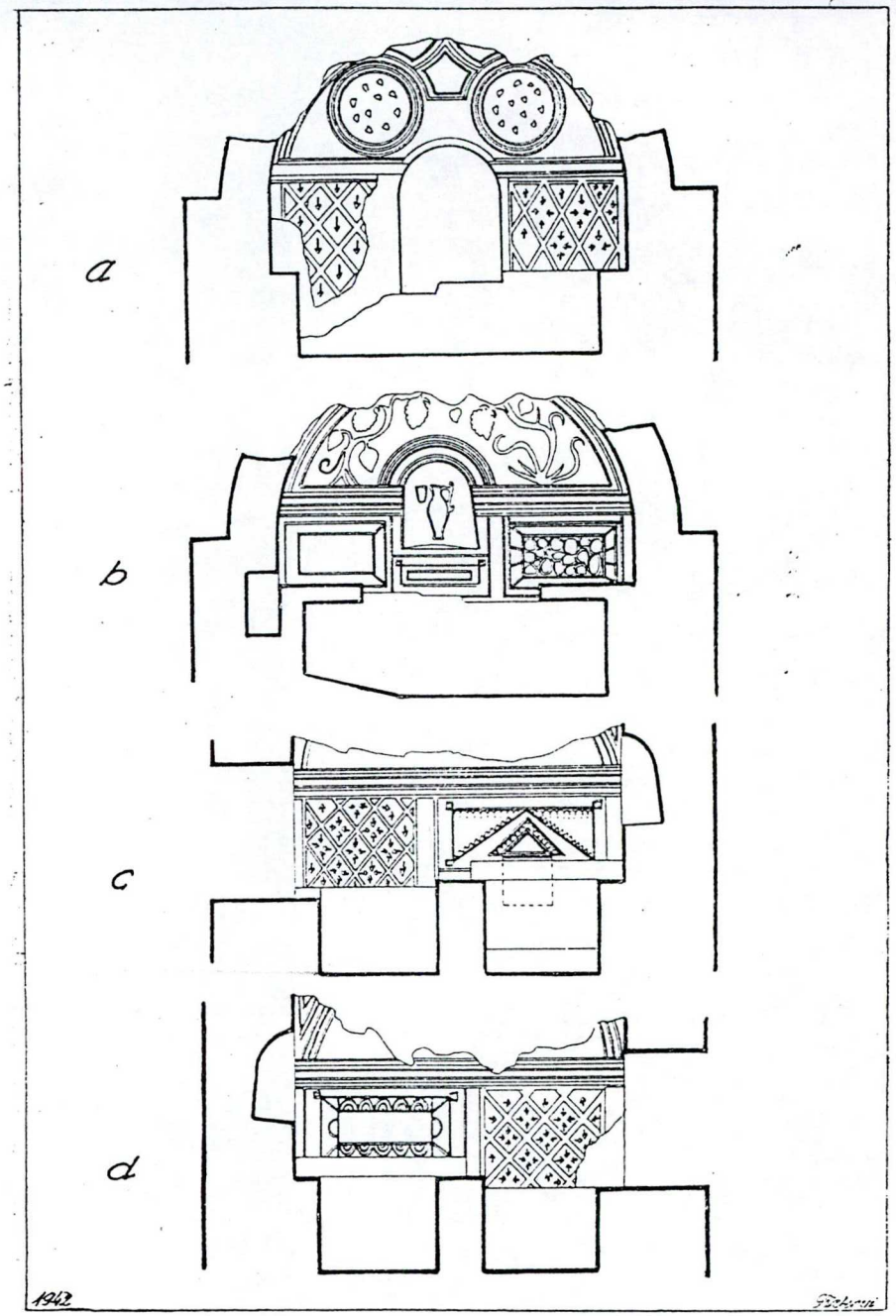

19. A pécsi második festett sírkamra falfestményeinek vázlata. a. déli, b. északi, c. nyugati és d. keleti oldal.

20. Pécs ókeresztény mauzóleum

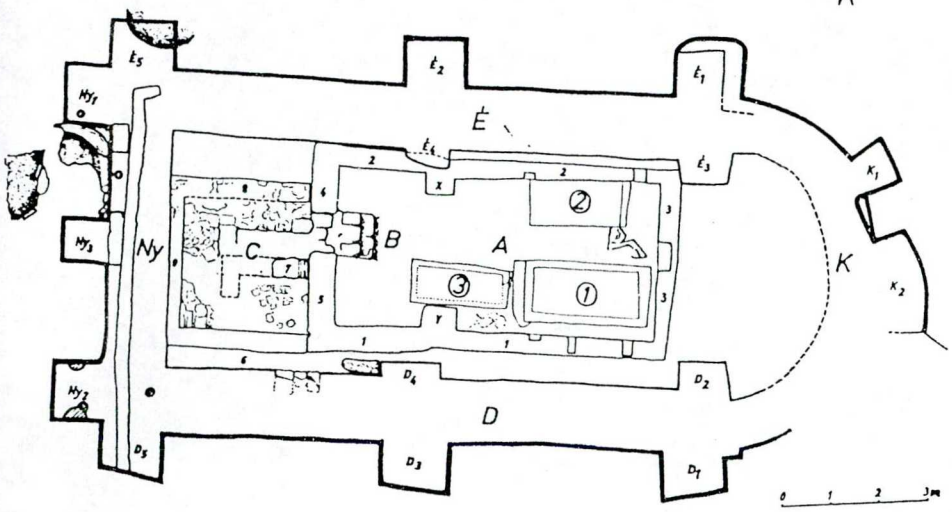

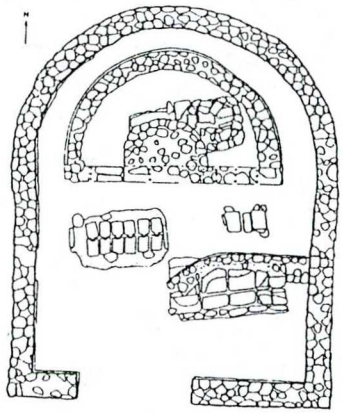

21. Pécs XIII. sírépítmény

22. PÉCS CELLA SEPTRICHORA

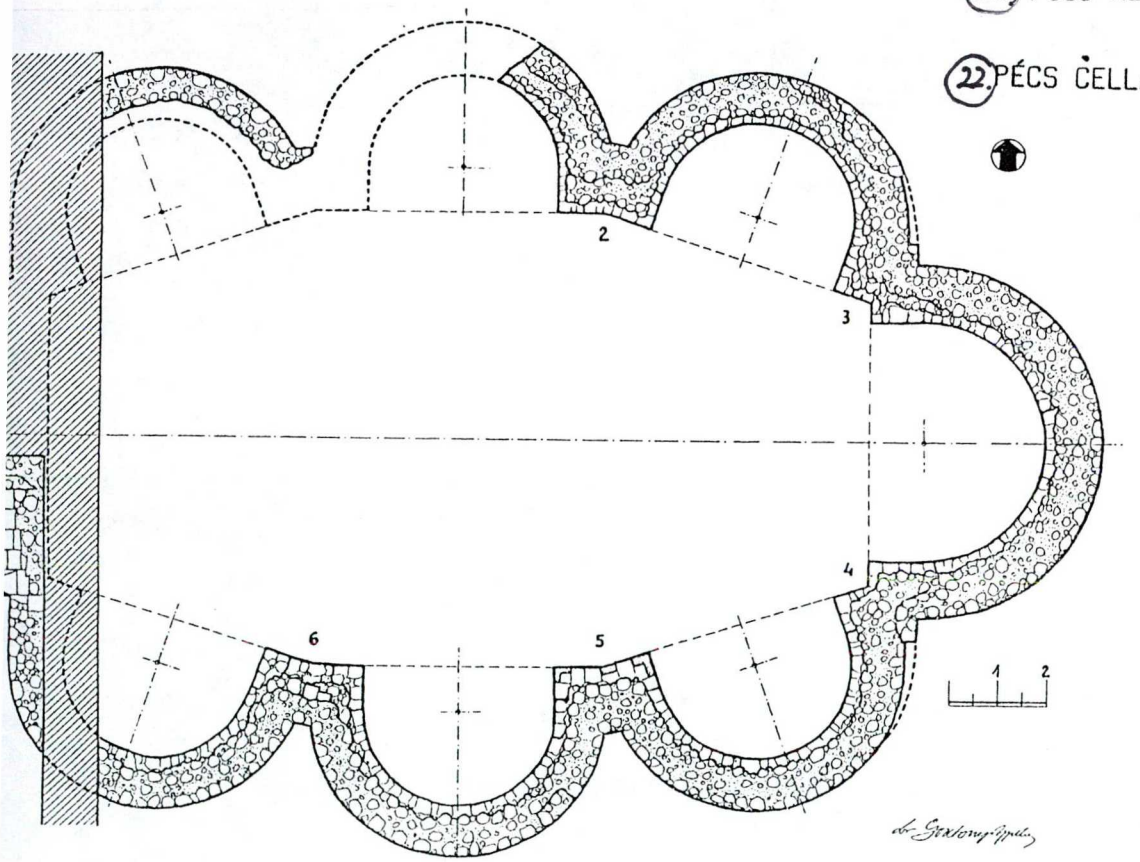

23. Pécs VII. sírépítmény

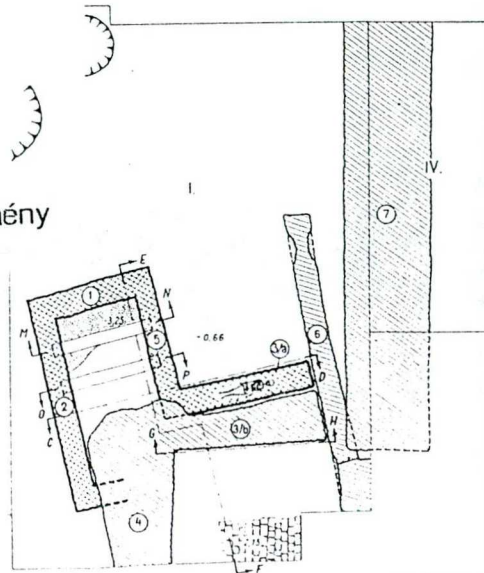

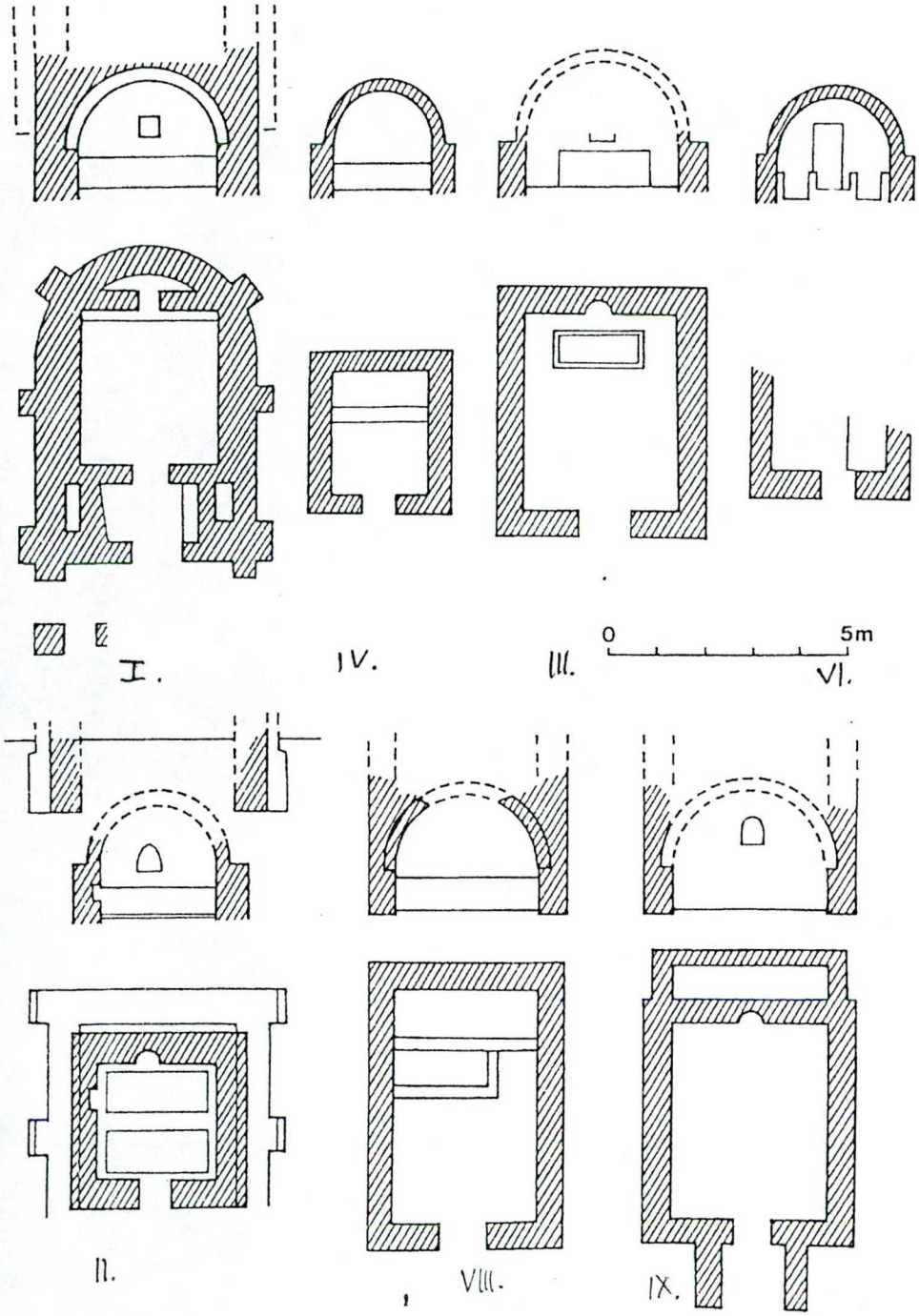

24. Pécs sírépítmények

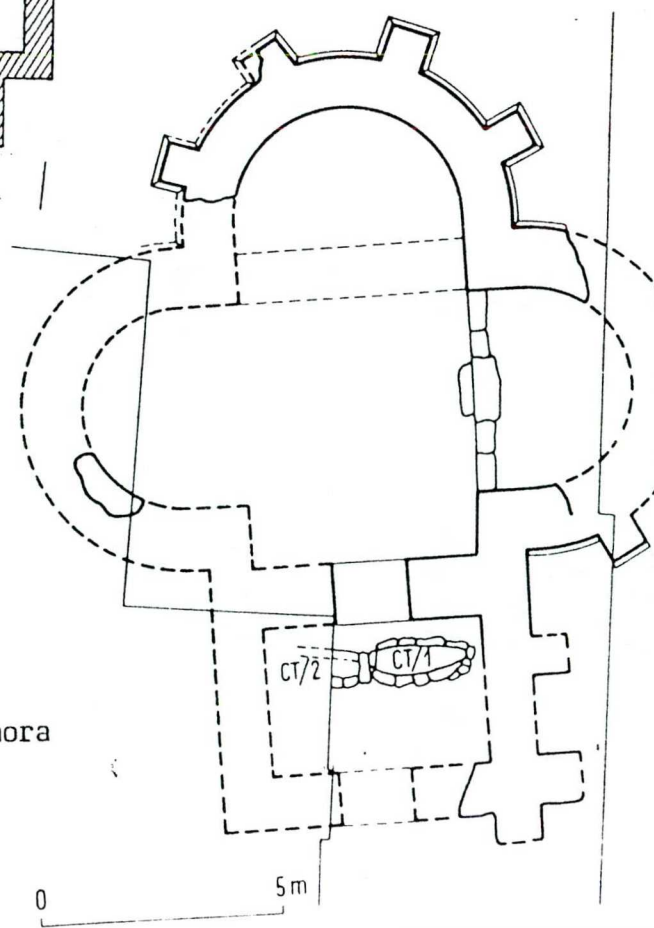

25. Pécs cella trichora

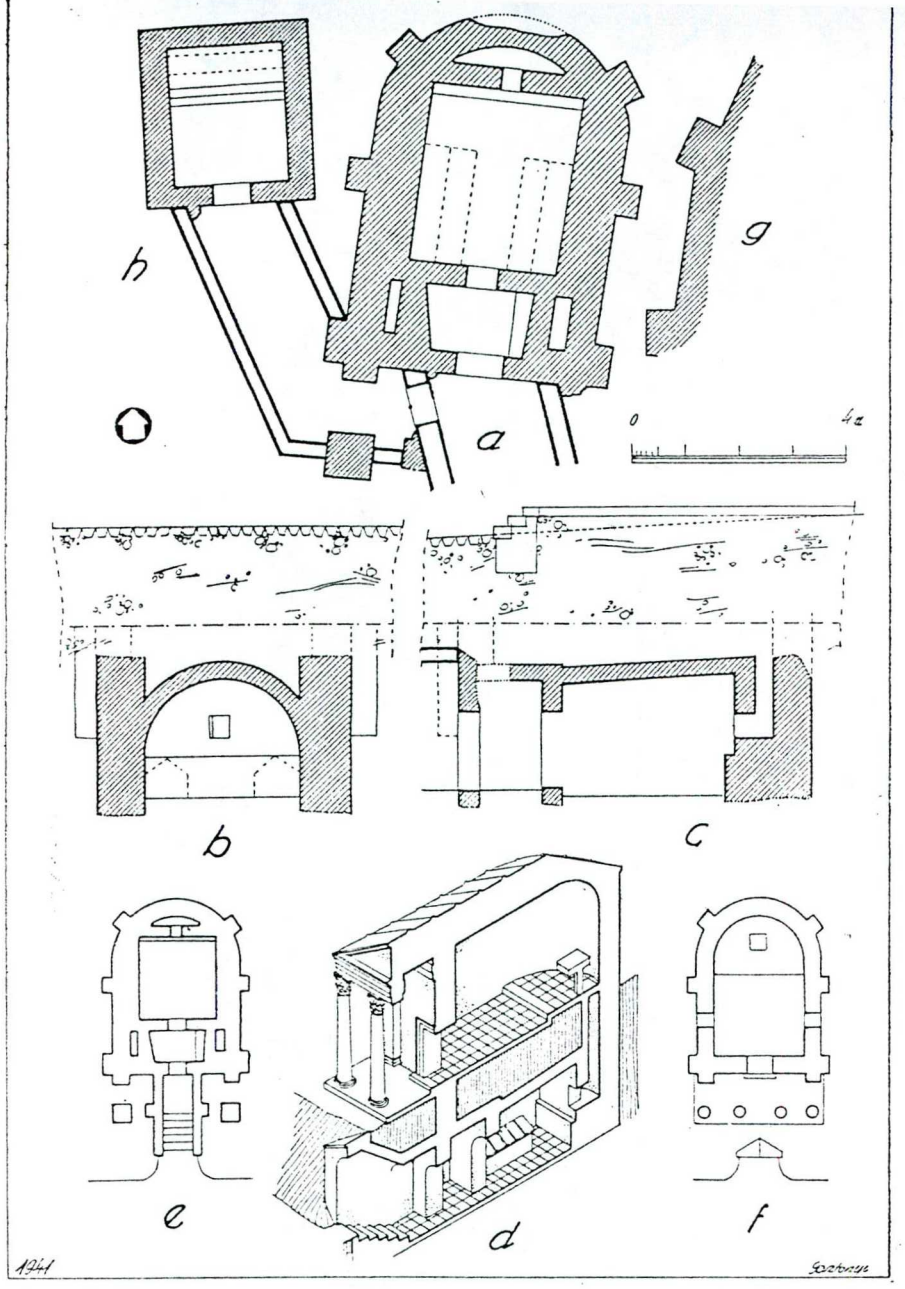

26. A pécsi első festett sírkamra és sírkápolna (cubiculum, cella memoriae). a, b, c. az első festett sírkamra alaprajza, kereszt és hosszmetszete a feltárások eredménye szerint. d, e, f. a sírkamra és sírkamra rekonstrukciója, sírkamra és sírkápolna alaprajza, távlati metszete. g, h. festetlen sírkamrák.

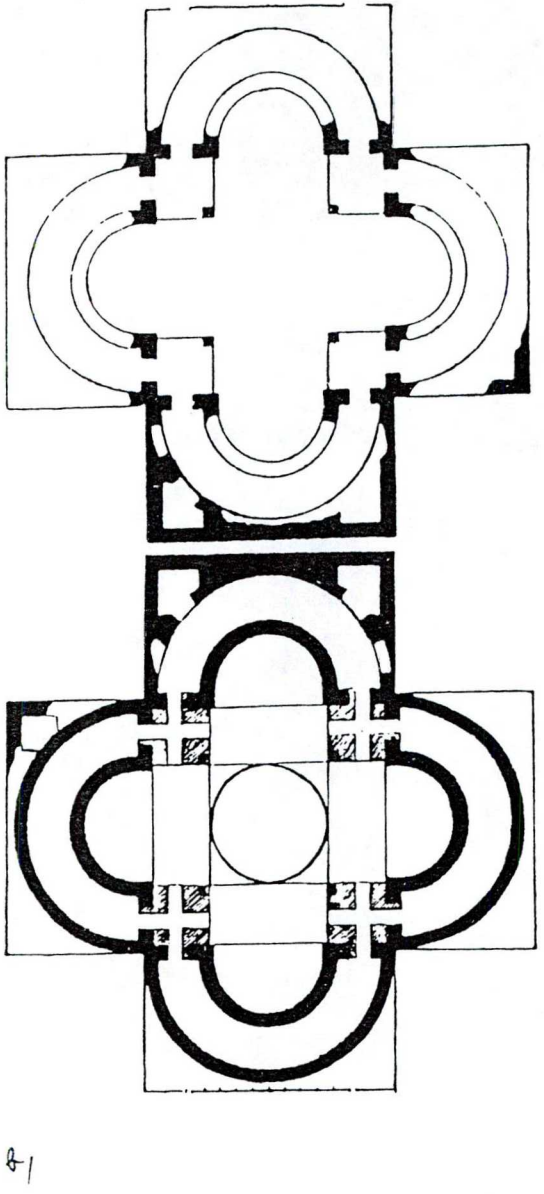

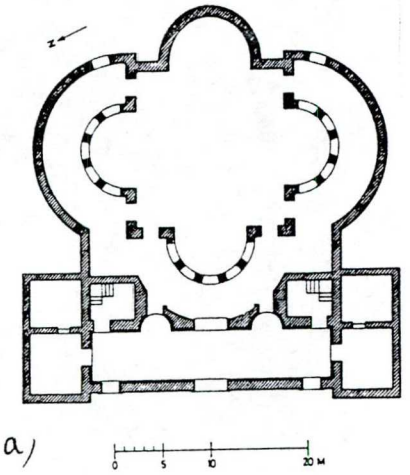

27. Balkáni apszisos építmények /a Athén, b Hadrianopolis/

28. Mozaikpadló a pécsi X. sírkamrából

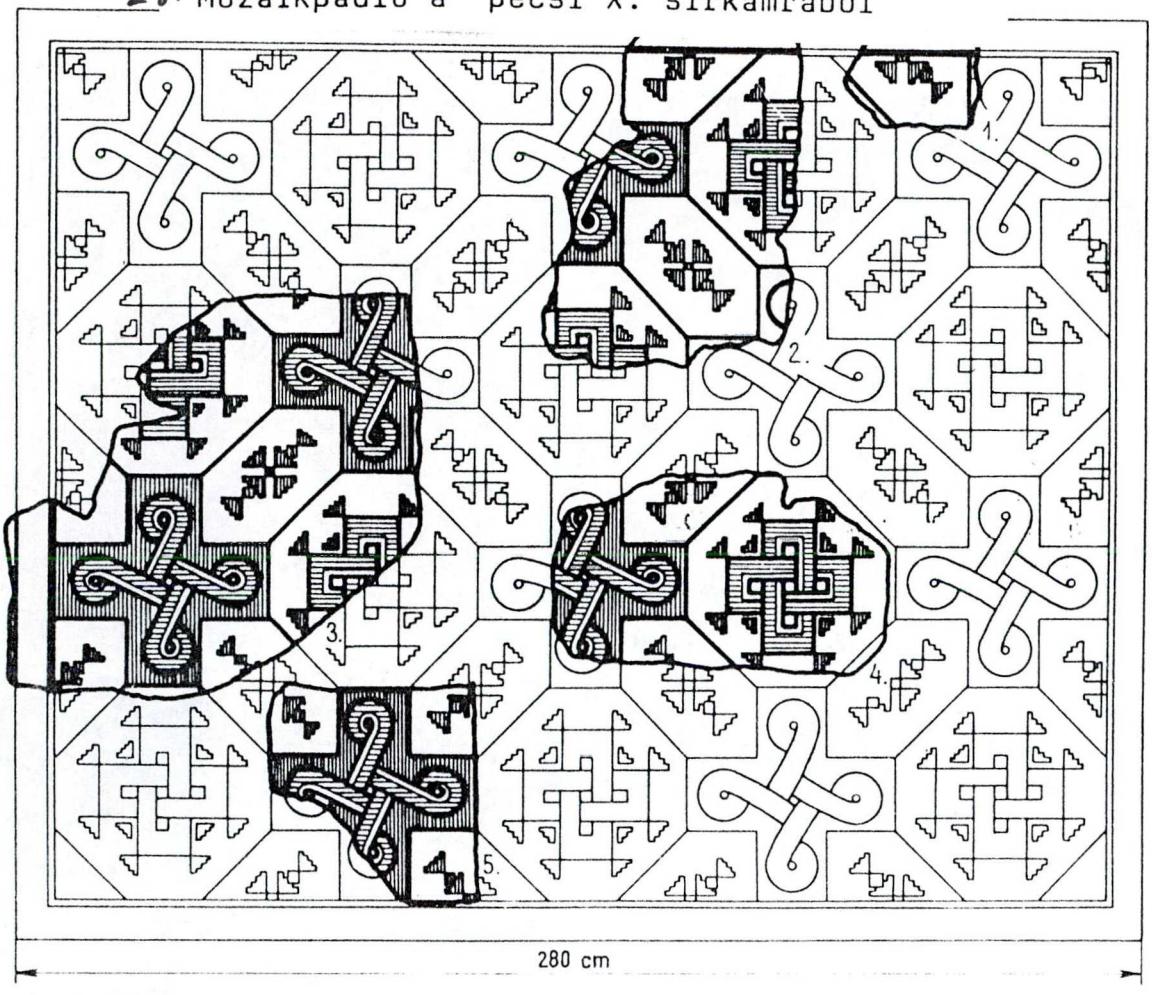

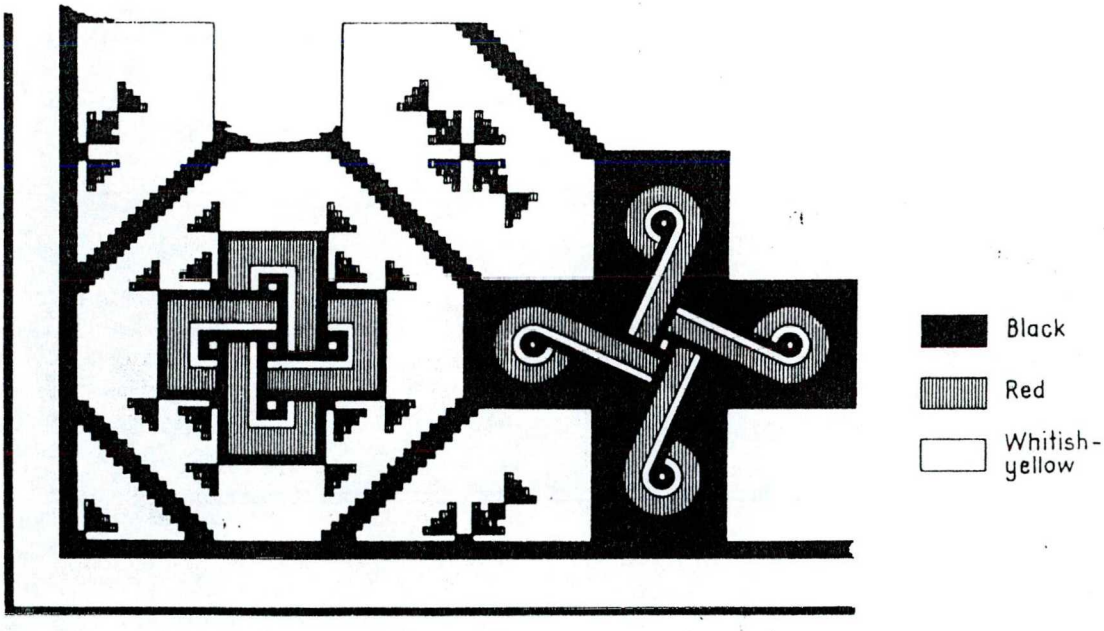

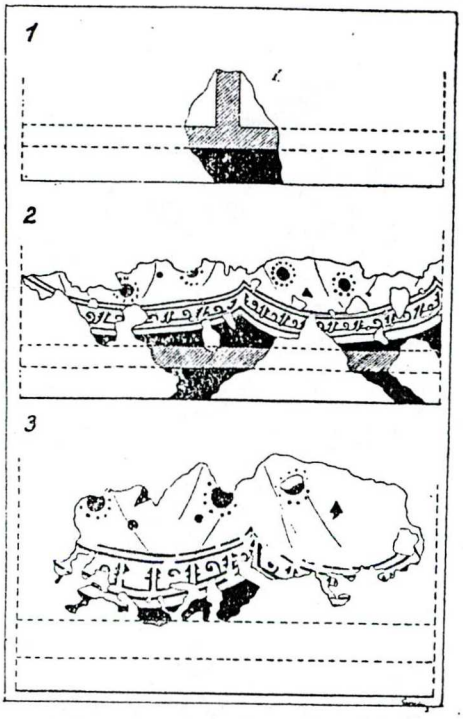

29. A pécsi cella trichora (háromkarélyos temetői kápolna) falfestmény-részletei. 1. Első kifestés nyomai a Kr. u. IV. század második feléből. 2—3. Második kifestés részletei.

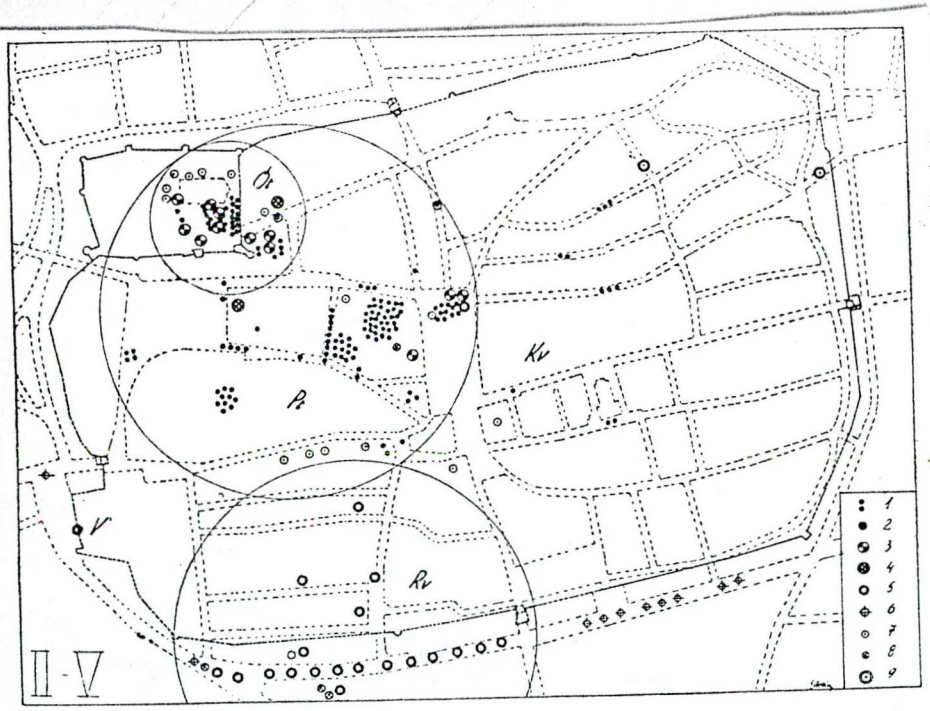

30. Pécs rómaikori leletei. Kv. középkori város, mai belváros. Rv. rómaikori város. Pt. pogány temető magja. Ót. ókeresztény temető körzete. V. rómaikori kapuív helye. 1. sírleletek. 2. szarkofágok. 3. sírkamrák. 4. mozaikpadlók. 5. épületfalmaradványok. 6. útnyomok. 7. sírkövek. 8. oltárkövek. 9. vízvezetéknyomok. A leletek 1939. évi állapot szerint.

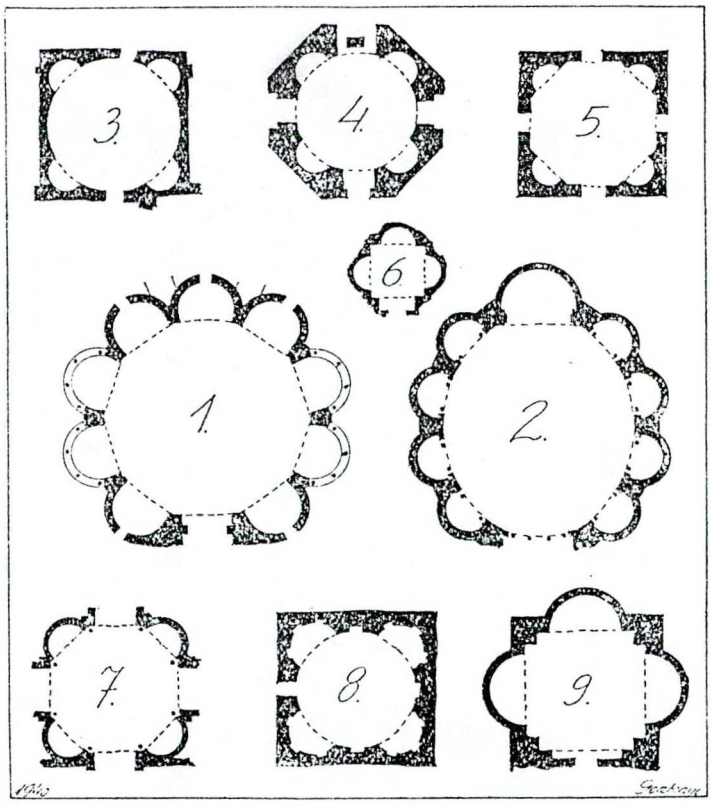

31. Pogány római karélyos épületek. 1. Róma: Minerva Medica. 2. Köln: Gereon (Rek. Rathgen), 3. Herculanum: fürdő frigidáriuma, 4. Spalato: Jupiter temploma, 5. Róma: Caracella fürdőjének frigidáriuma, 6. Karélyos római épület Bramante rajza nyomán, 7. Tivoli: Villa Hadriana, 8. Róma: Titus fürdőjének frigidáriuma, 9. Római karélyos épület G. B. Montano rajza nyomán.

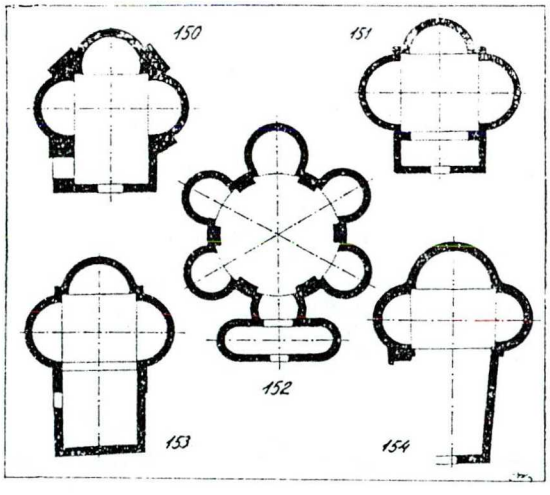

32. Római ókeresztény karélyos építmények. 150. S. Soteris cella trichorája, 151. S. Sixtus cella trichorája, 152. Hatkarélyos temetői épület emelettel a Via Appia mellett. 153. Cella trichora a basilica apostolórum mellett, 154. Cella trichora a S. Sinforoza szentélyénél.

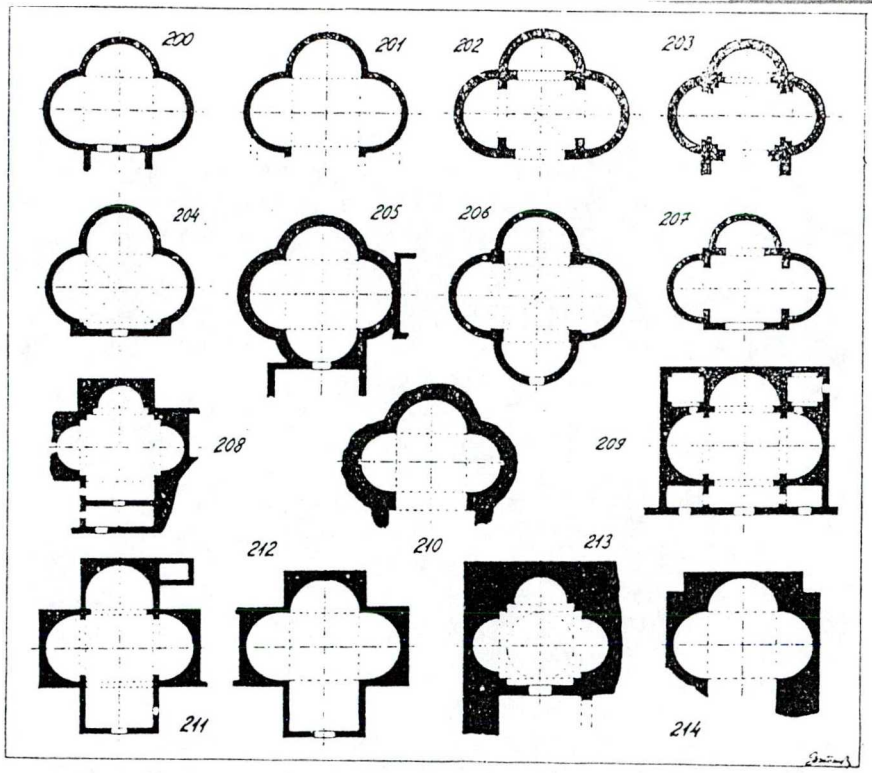

33. Északafrikai három és négykarélyos építmények, 200. Bir Ftouah, 201. Khirbet-bou-Adouffen, bazilika szentélyrésze, 202. Ksar Hellal, 203. Guebieu, 204. Henchir Redés, 205. Tigzirt, baptisterium, 206. Henchir Maatria, 207. Damous el Karita, 208. Apollonia, 209. Thebessa, 210. Feriana, 211. Aquemun Ubekkar, 212. Thibari, 213. Ptolemaide, diakonikon, 214. Sidi Abdallah Melitti.

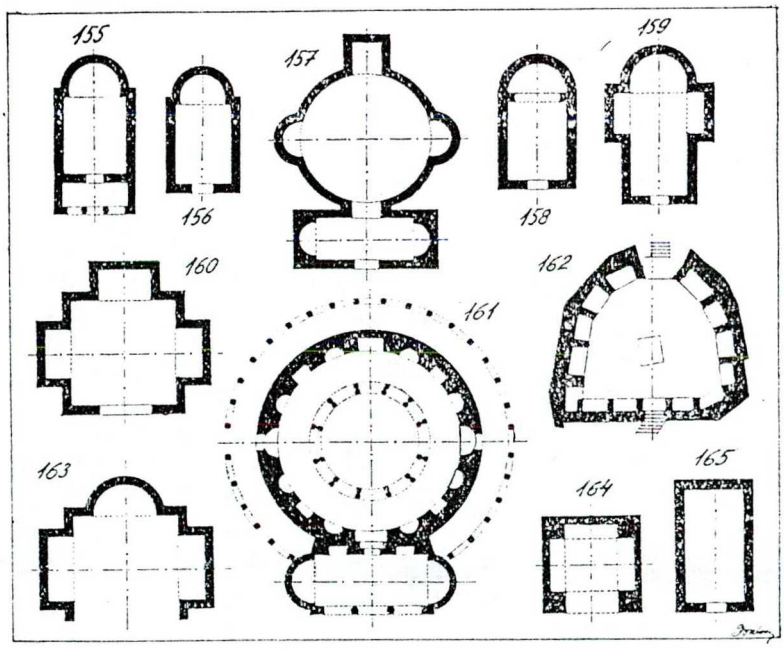

34. Római ókeresztény földfeletti temetői épületek, 150—160. és 163—165. temetői kápolnák a Sebastiankatakomba felett, a basilica apostolorum környékén, 161. Sta Constanza síremléke, 162. Platonia, cubiculum sírhelyekkel.

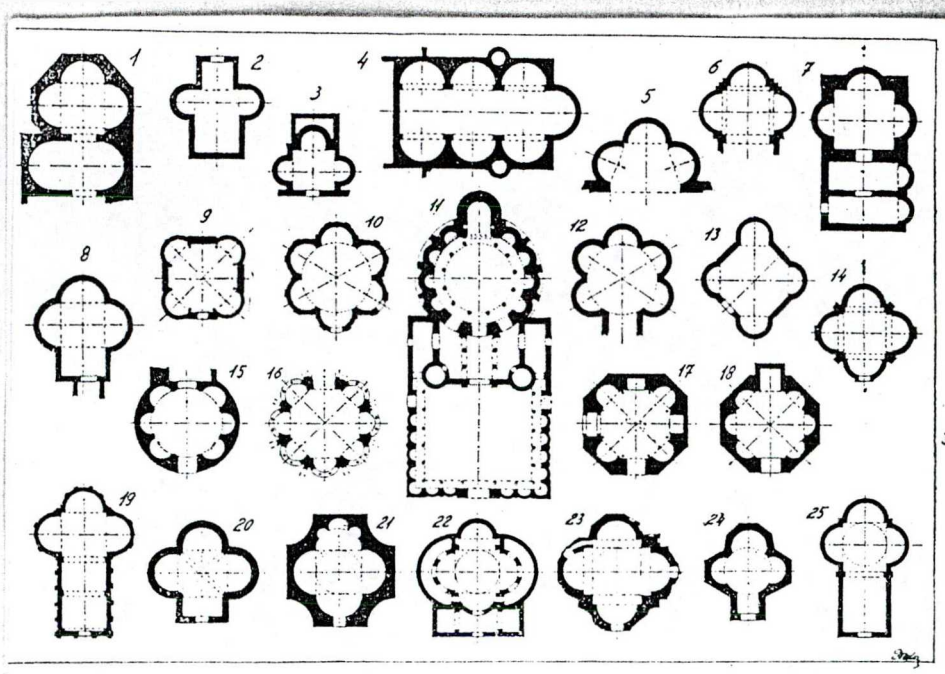

35. Karélyos építmények Európában és a Földközi-tenger mellékén. 1. Ötkarélyos kápolna a parenzoi dóm mellett, 2. Kétkarélyos kápolna a samosi Heraion mellett, 3. Cella trichora a korinthosi bazilika mellett, 4. Sarandai hétkarélyos templom, 5. San Pedro szentélyrészlete, 6. S. Nicolo Geroneban, 7. Kápolna Tropeum Traianiban, 8. Cella trichora a gradoi S. Eufemia mellett, 9. Ravenna, orthodoxok baptisteriuma, S. Giovanni in Fonte, 10. Spalato, S. Trinita, 11. Preslav, körtemplom, 12. Zara, S. Orsola, 13. Ravenna, arianusok baptisteriuma, 14. Biella, baptisterium, 15. Würzburg, várkápolna, 16. Ravennai S. Vitale középrésze, 17. Albenga, baptisterium, 18. Mettlach, sírkápolna, 19. Bilice, háromkarélyos templom, 20. Nona (Nin), cella trichora, S. Nicolo, 21. Adrianopel, Sinaitikon, 22. Philippopel, Batchkovo, vörös templom, 23. Velussa, kolostortemplom, 24. Cherson, baptisterium, 25. Gravedona, templom.

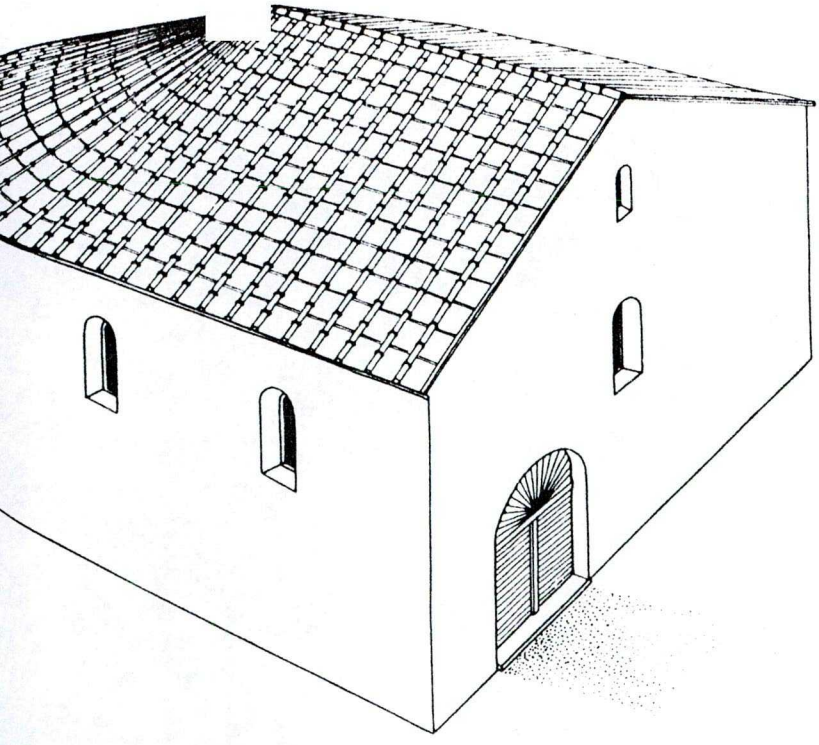

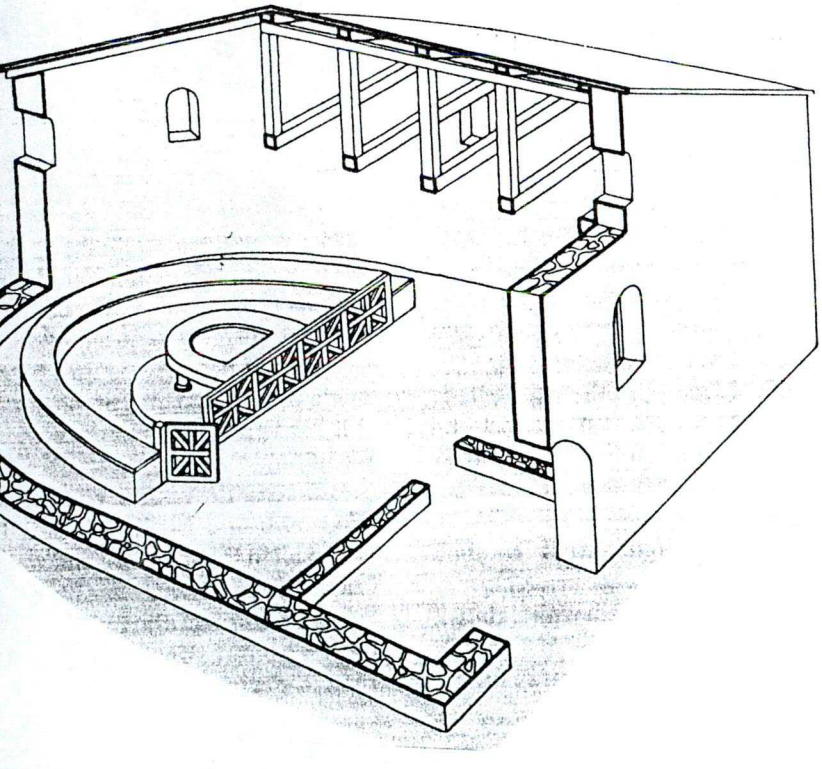

III. sírépítmény rekonstrukciós rajza
36.

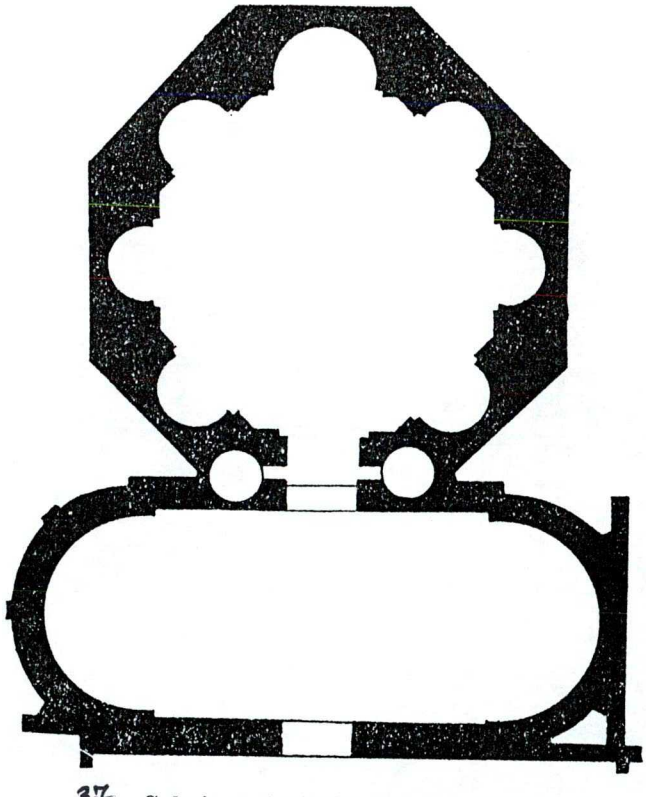

37. Galerius császár thesszalonikai oktogonja

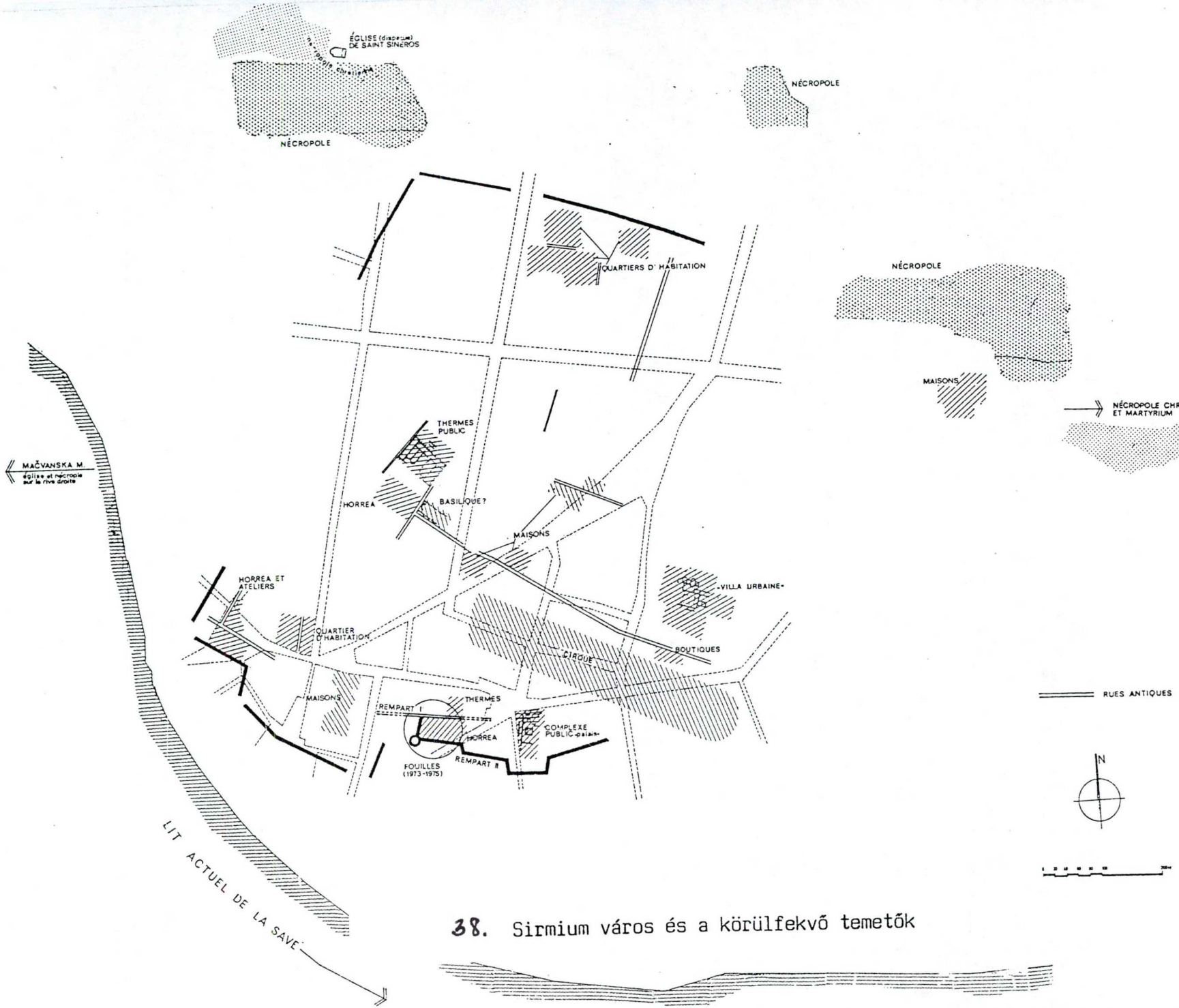

38. Sirmium város és a körülfekvő temetők

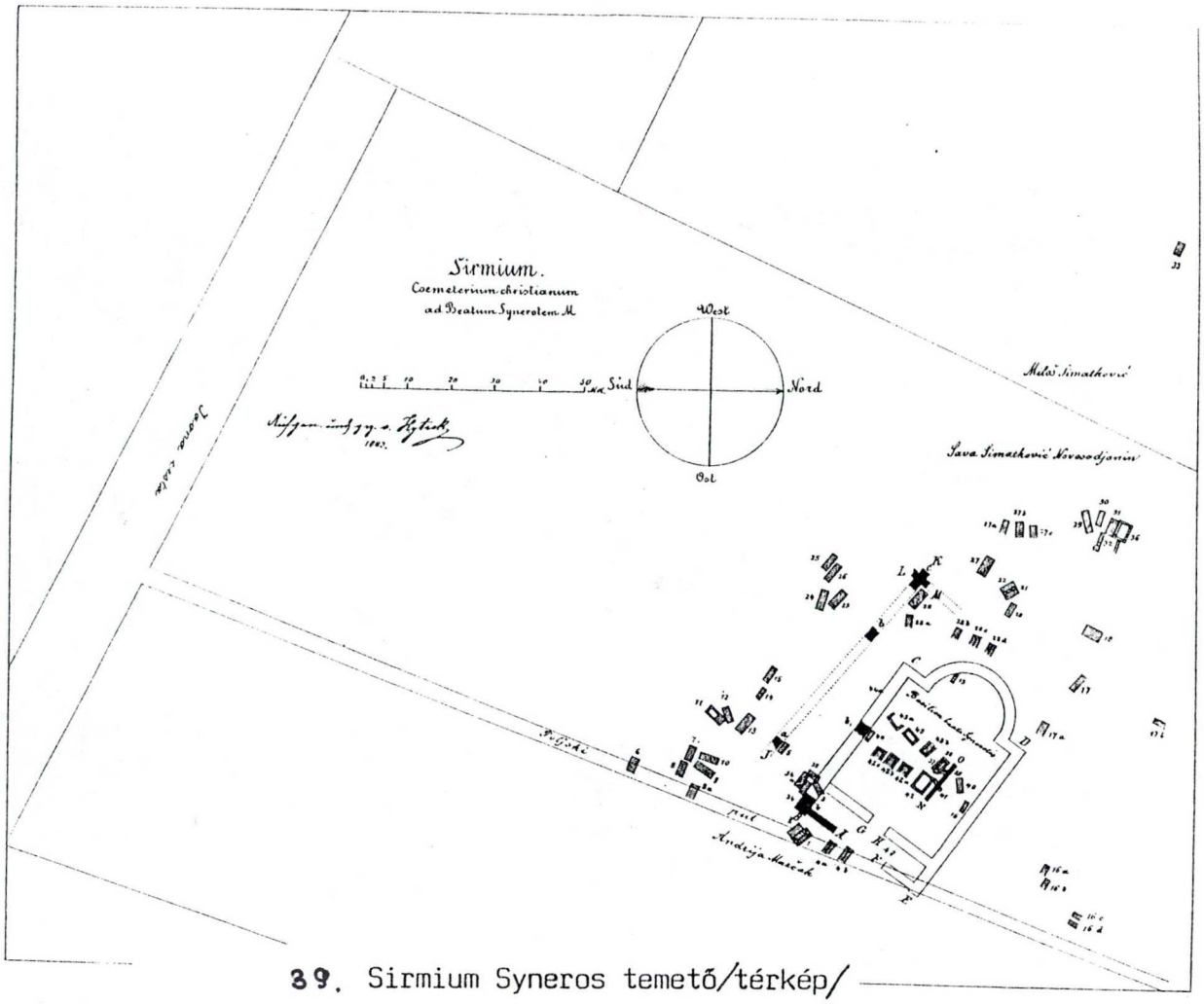

39. Sirmium Syneros temető/térkép/

40. Sirmium K-i temető temetőtérkép

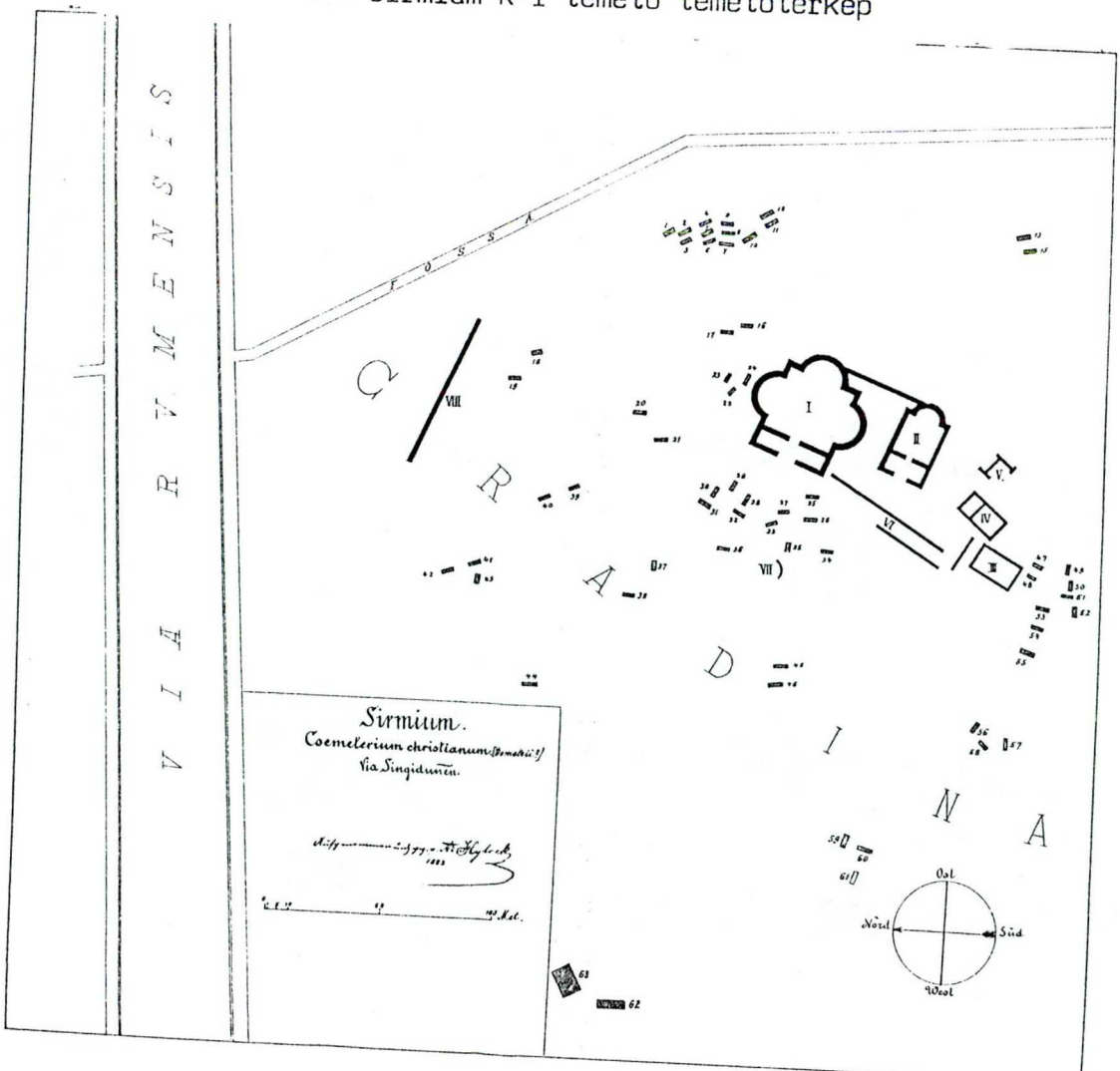

41.-Sirmium Syneros temető sítipológia /Hytrek/
42.

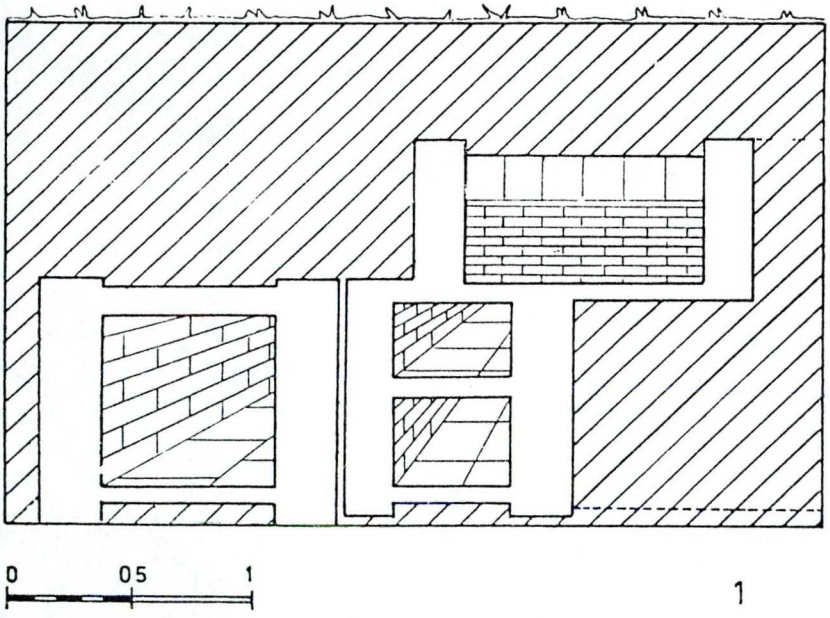

1

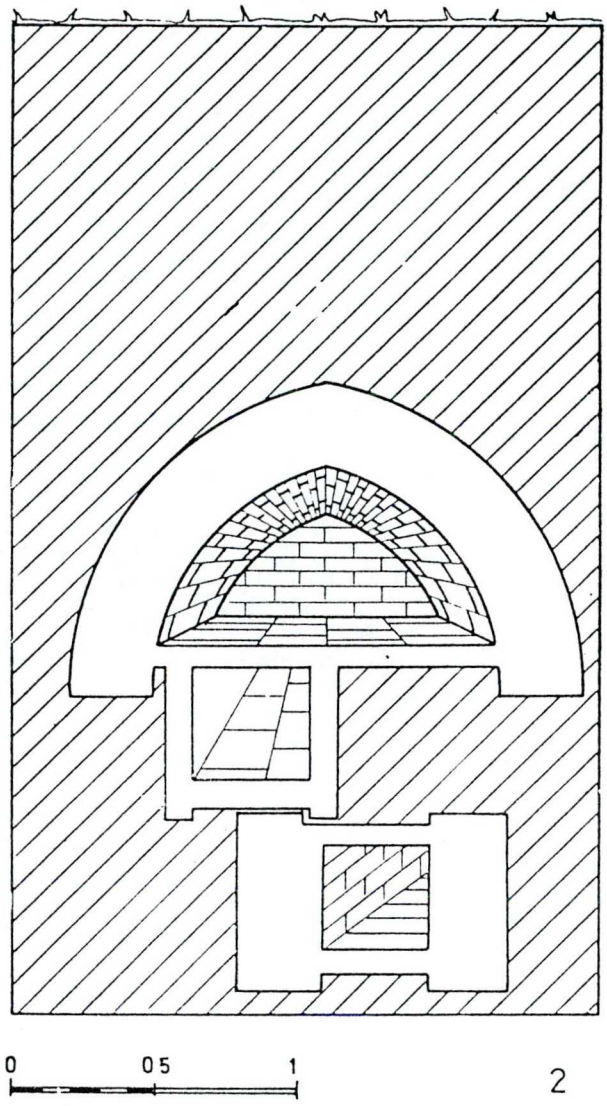

2

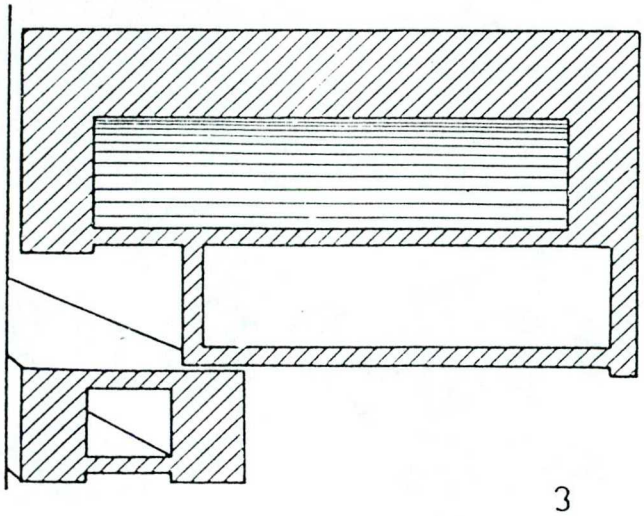

3

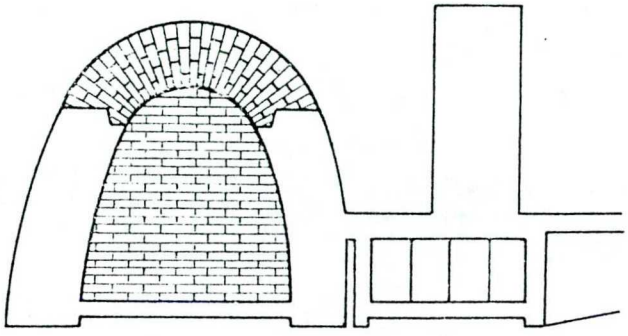

4

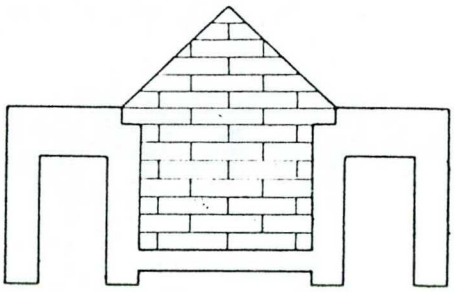

1

0 05

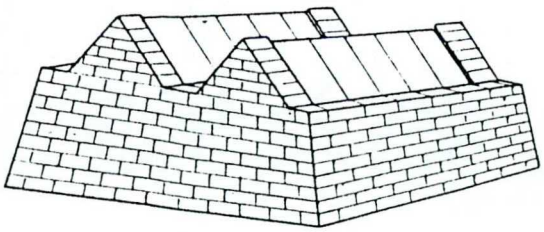

4

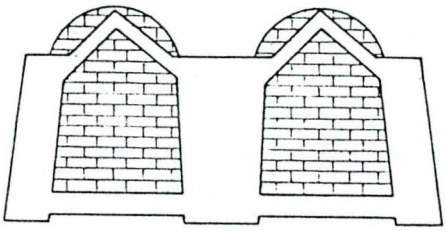

5

0 05 1

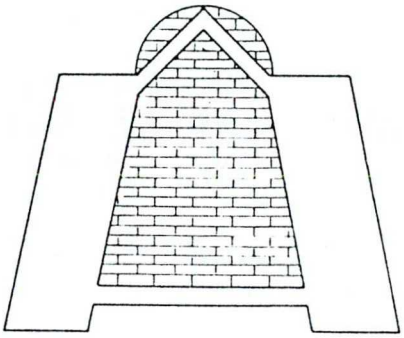

2

0 05 1

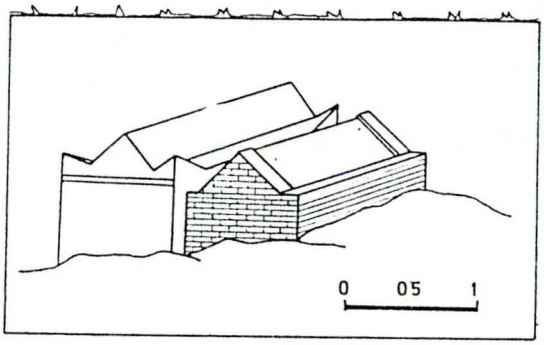

0 05 1

6

0 05 1

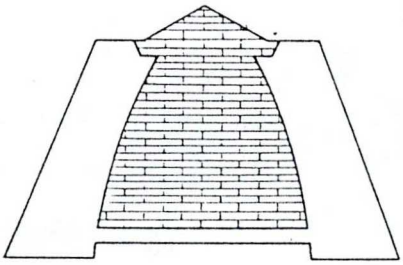

3

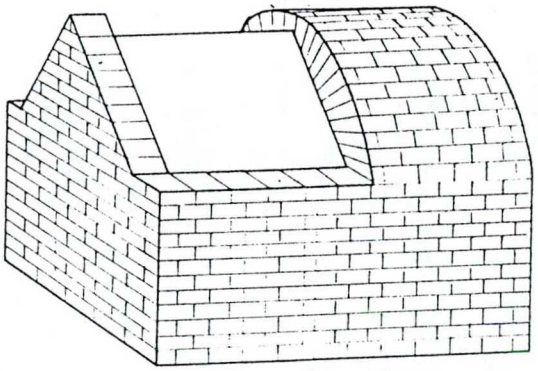

7

0 05

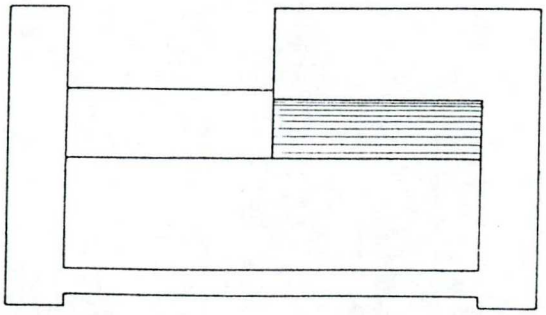

0 05 1

8

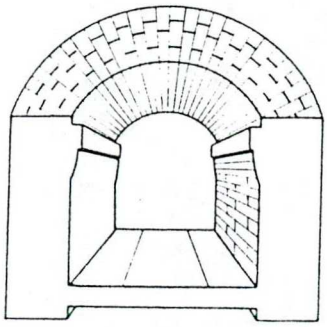

9

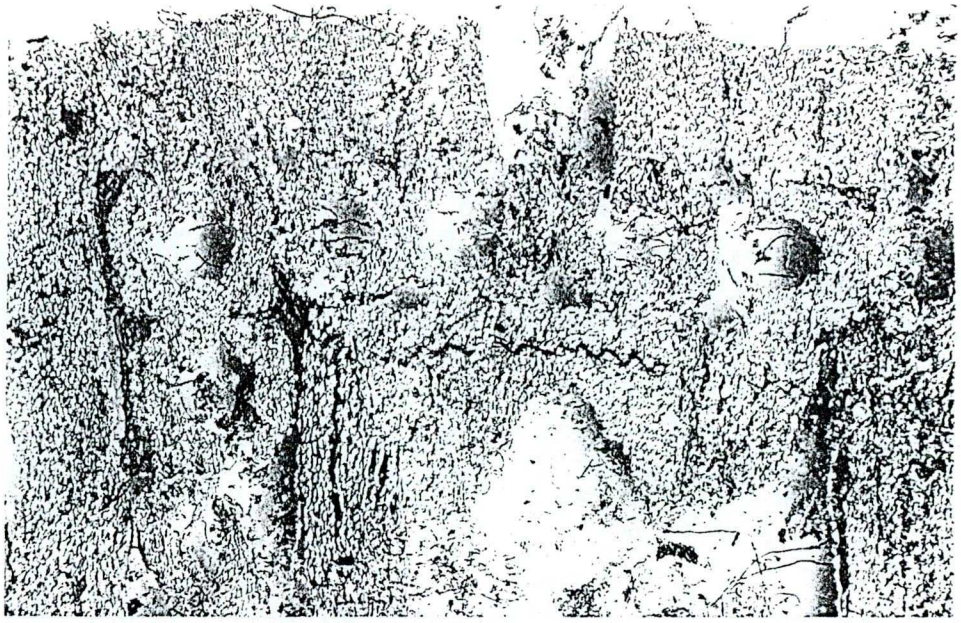

43. Aranyszálas szövetmaradványaz alsóhetényi mauzóleum 53. sírjából

44. Téglakarcolat Alsóhetény

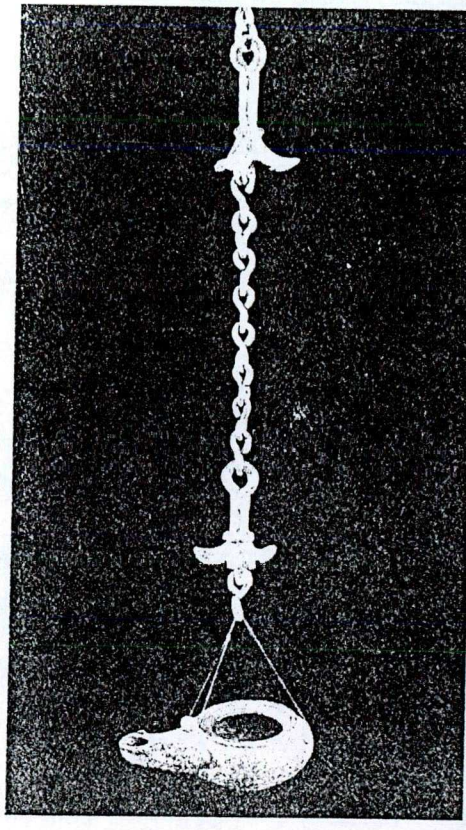

45. Lámpafüggesztő és lámpa Alsóhetényből

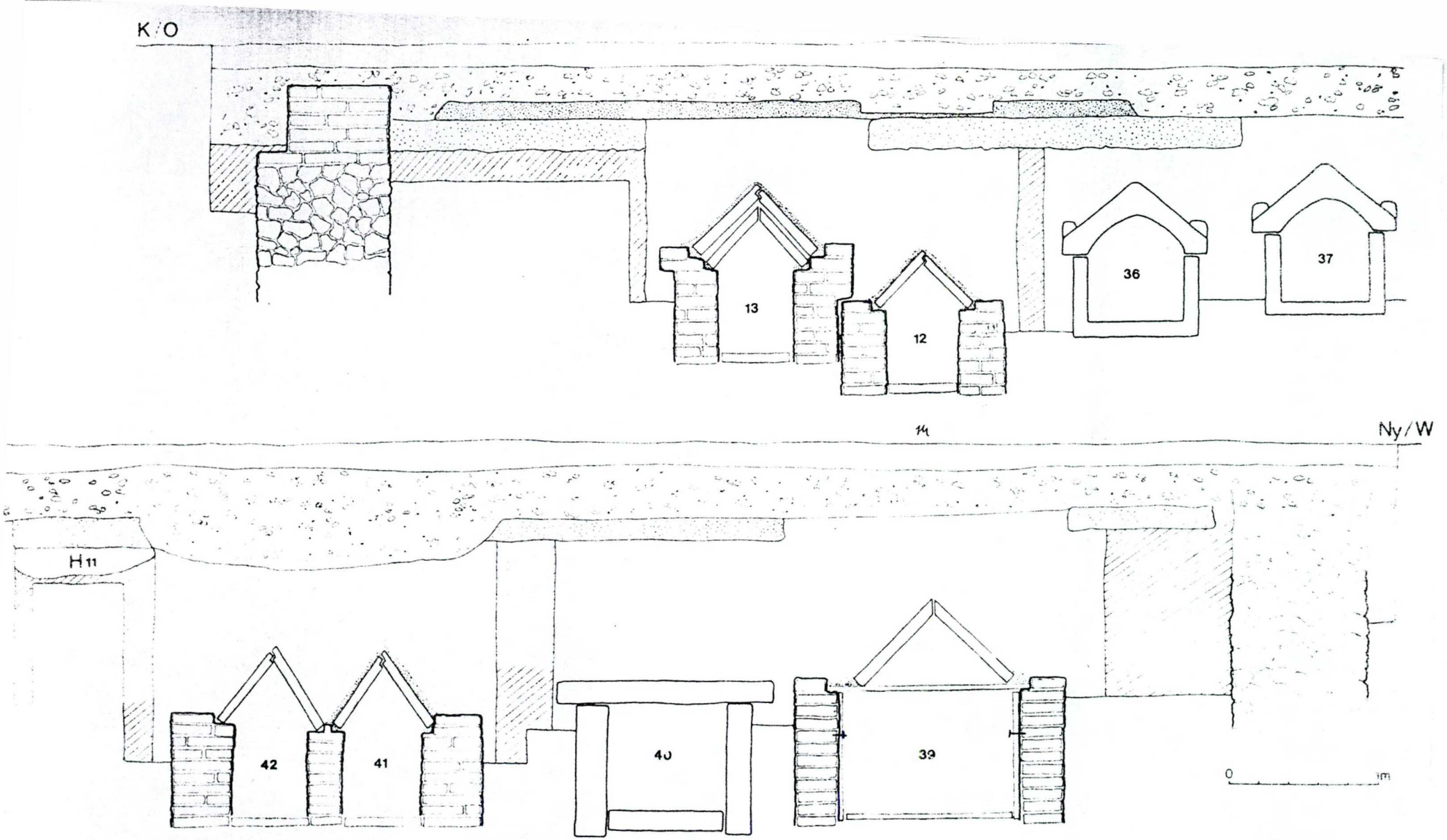

46. Az alsóhetényi erőd temetőjének I. sz. mauzóleuma. Az ÉNy-i helyiség terrazzópadlója a sírhelyekkel (1986), 1 : 20

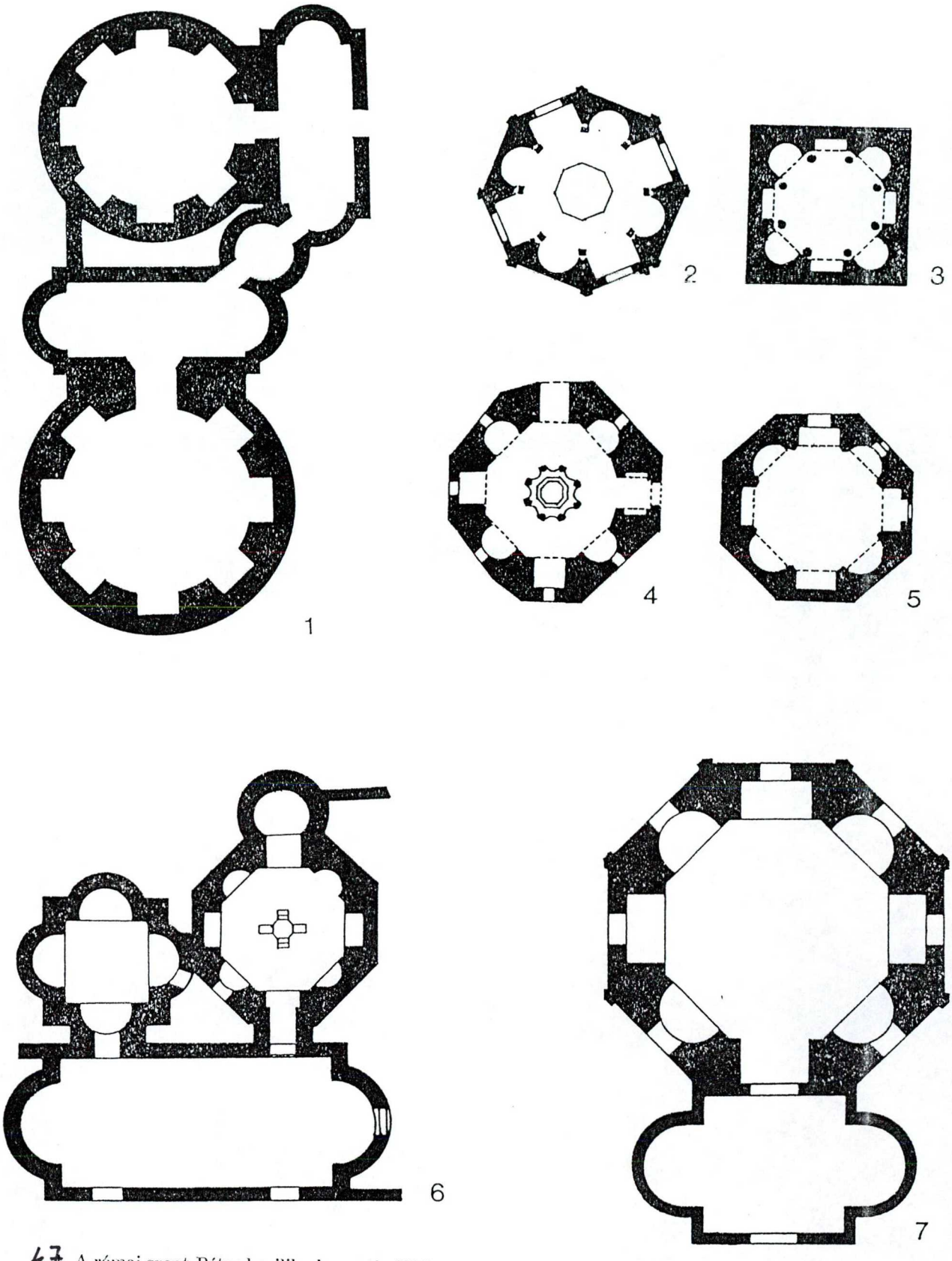

47. A római szent Péter bazilika kereszthajójához csatlakozó császári mauzóleumok. — 2—5. Keresztelőkápolnák Italiában. — 6. Lechaion, keresztelőkápolna, Görögország. — 7. San Aquilino kápolna, Milánó

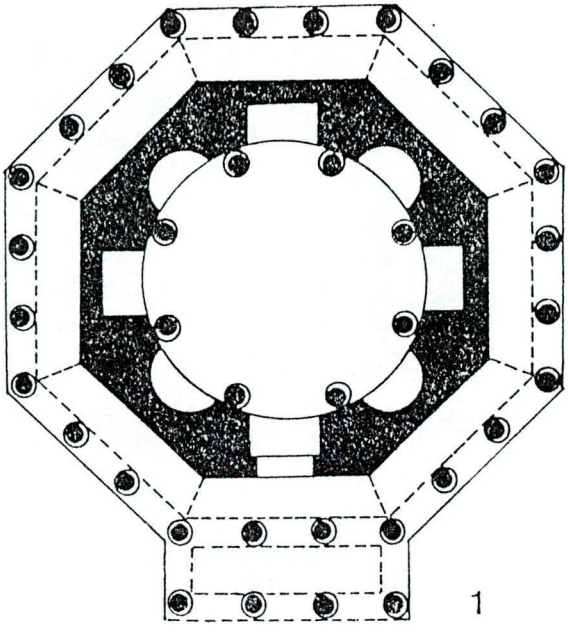

1

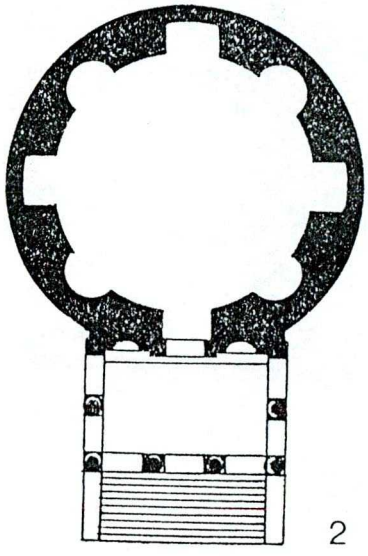

2

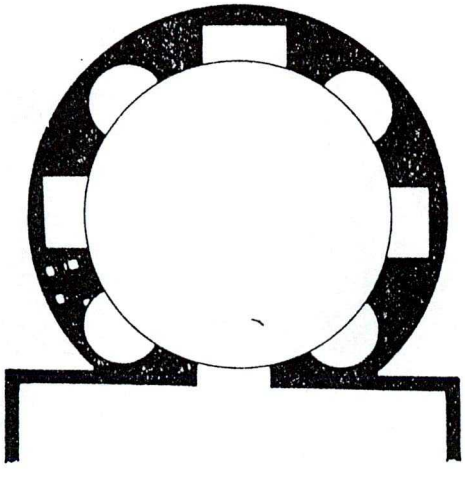

3

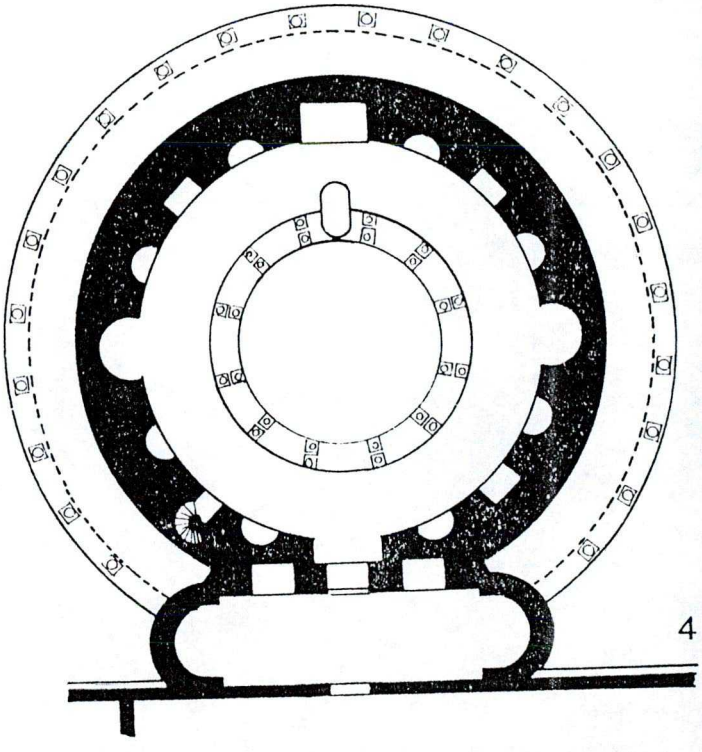

4

1. Diocletianus spalatoi mauzóleuma. — 2. Maxentius fia, Romulus mauzóleuma, Roma. — 3. Nagy Constantinus anyja, Helena mauzóleuma, Róma. — 4. Nagy Constantinus leánya, Constantia mauzóleuma, Róma

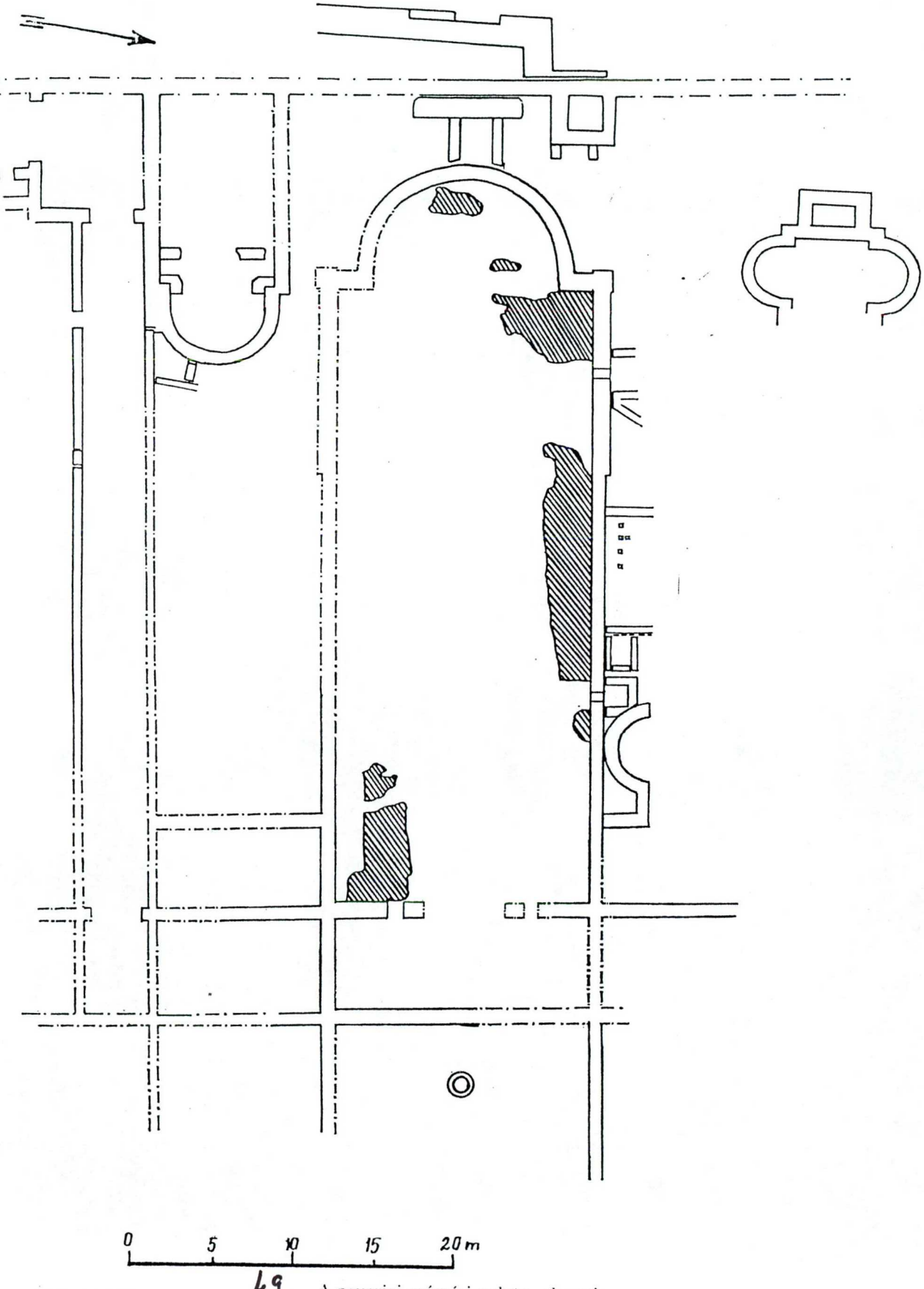

49. A savariai császári palota alaprajza

50. Jó Pásztor ábrázolás a RIU. 75. sírkövön

51. A.székesfehérvári oltárkorlát

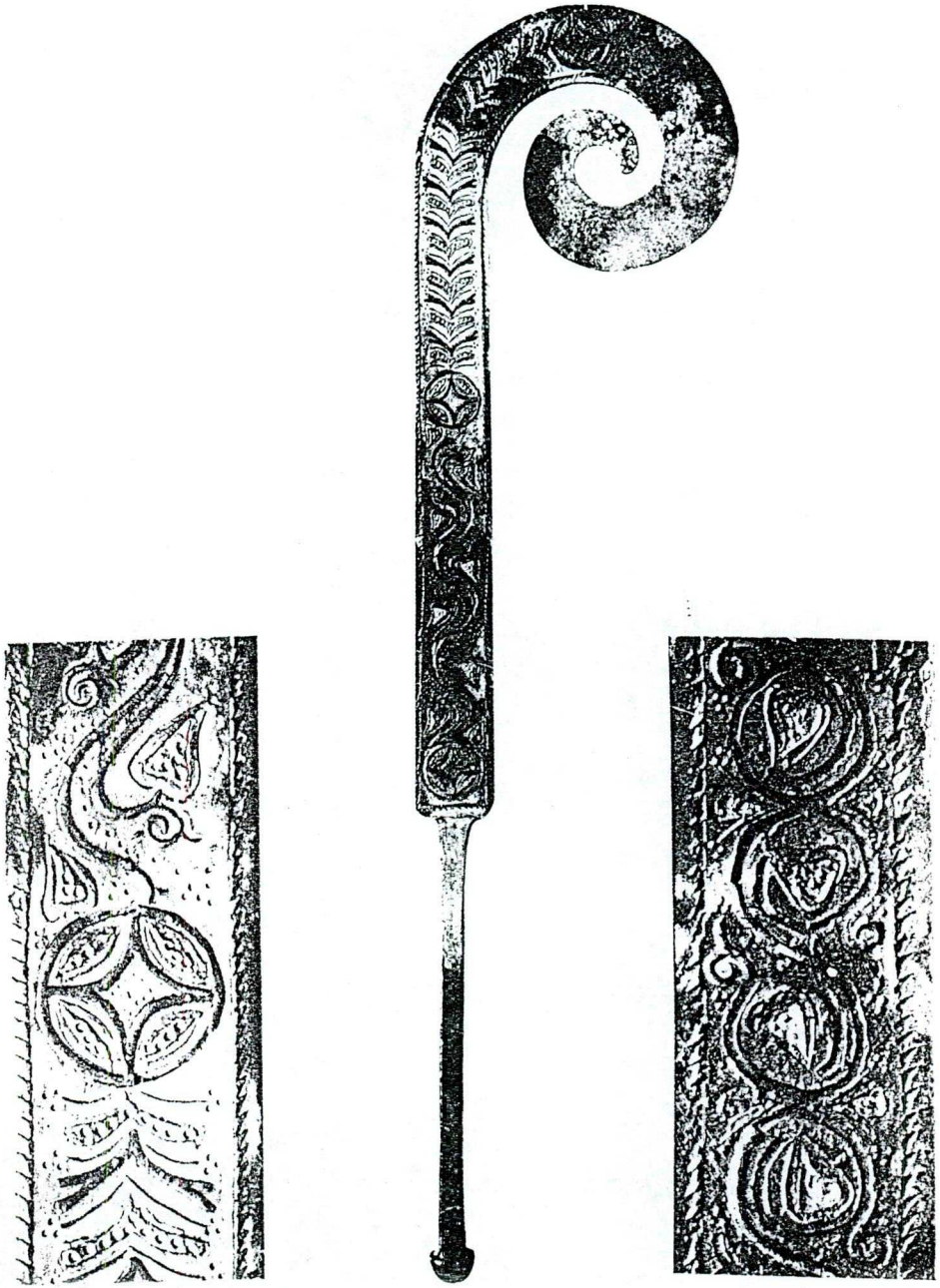

52. Az ún. pásztorbot Brigetióból

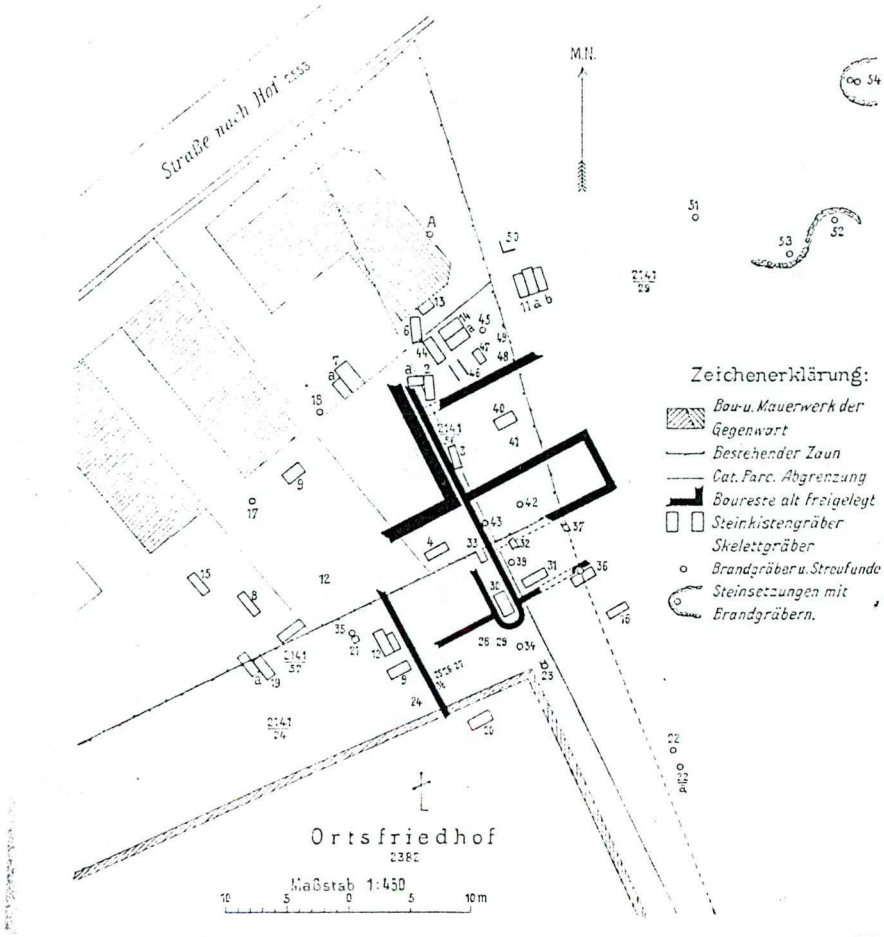

53. Au am Leithaberg temetőjének és épületeinek ábrája

54. Rogoznica temetőjéből előkerült bronz gyertyatartók

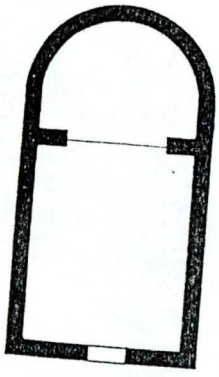

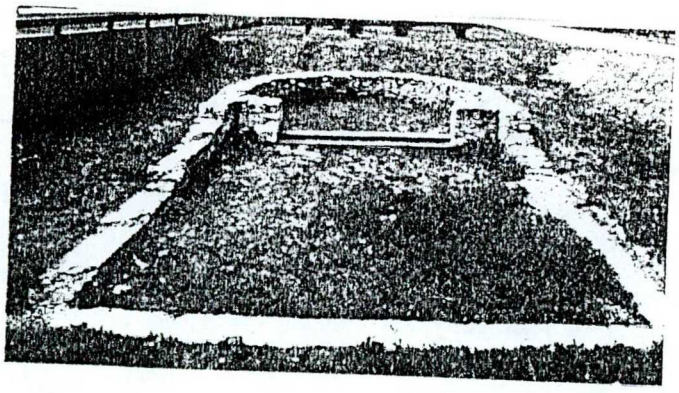

56. A korakeresztény kápolna helyreállított falmaradványai

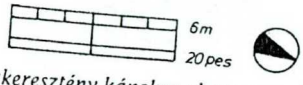

orakeresztény kápolna alaprajza Intercisa

55.

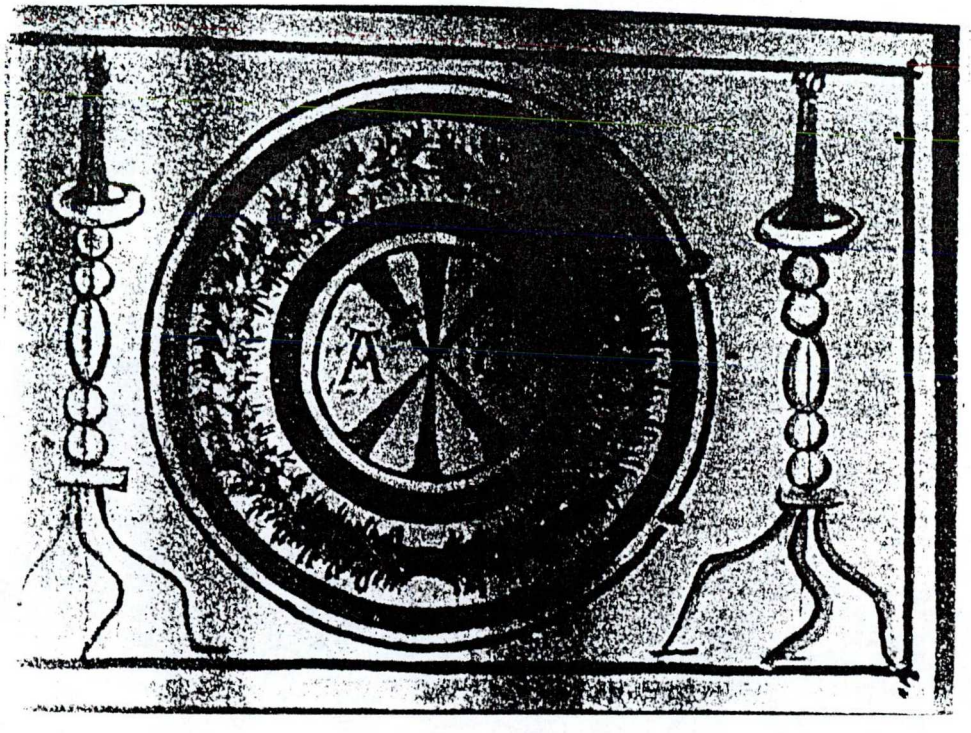

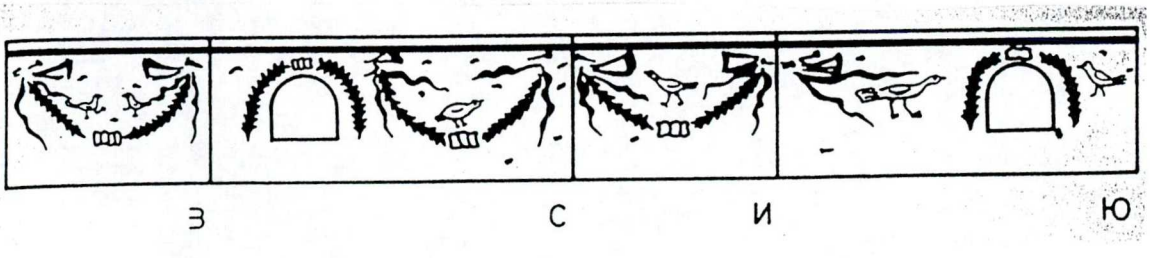

7.IV. századi falfestmények Serdicából és Philippopolisból

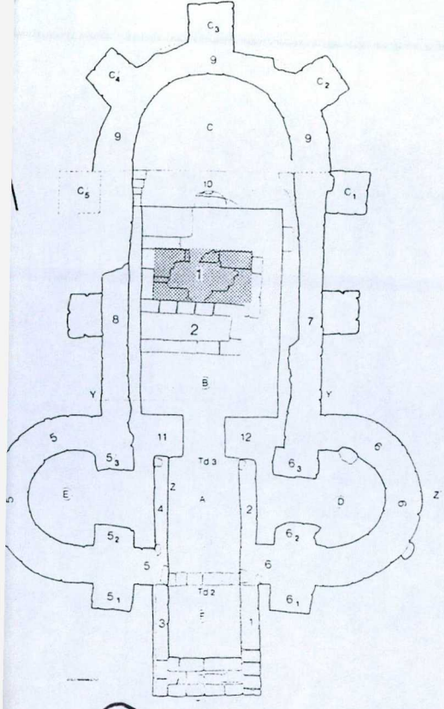

58. Kővágószőlős sírépítmény

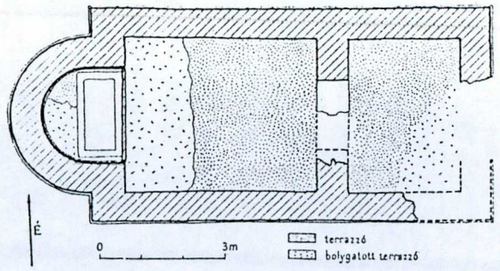

60. Sárisáp sírépítmény

59. Ságvár sírépítmény

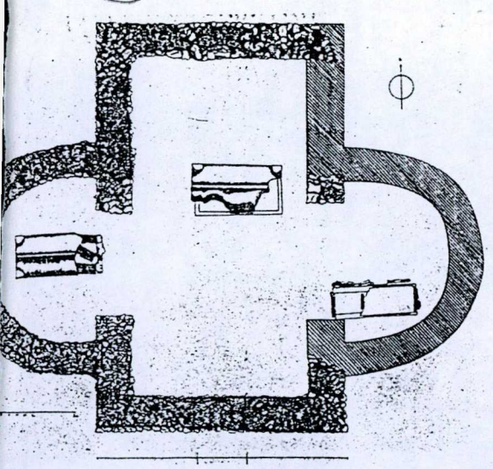

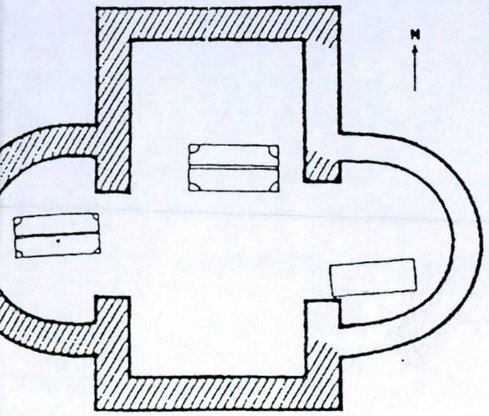

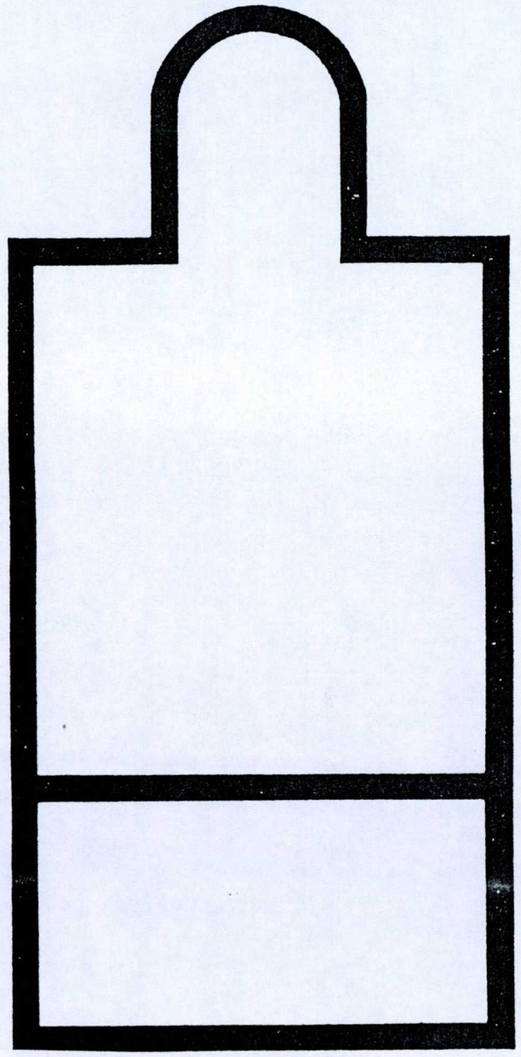

61. Diós sírépítmény

62. IOVIA
Alsóhetény
1981-1987

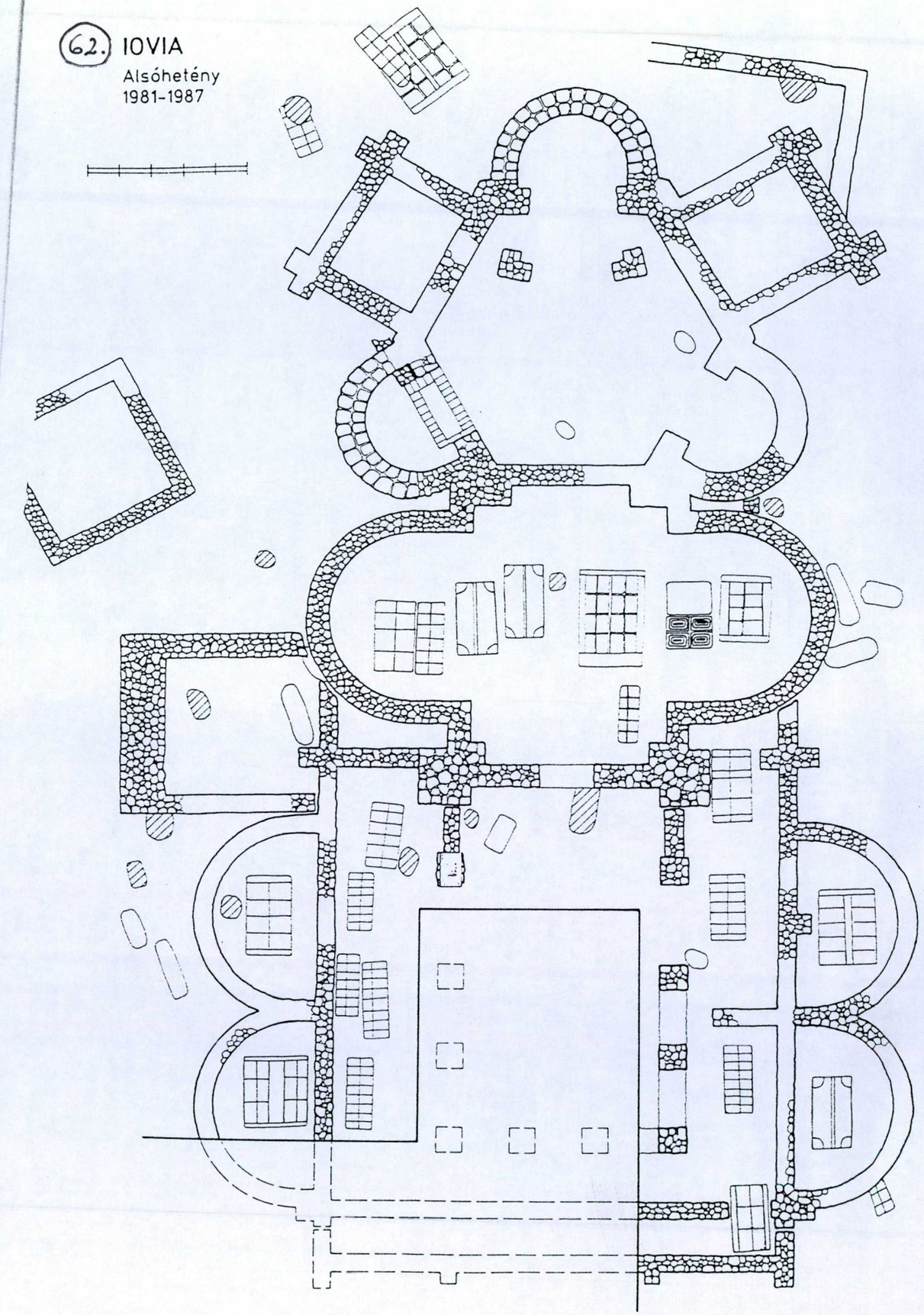

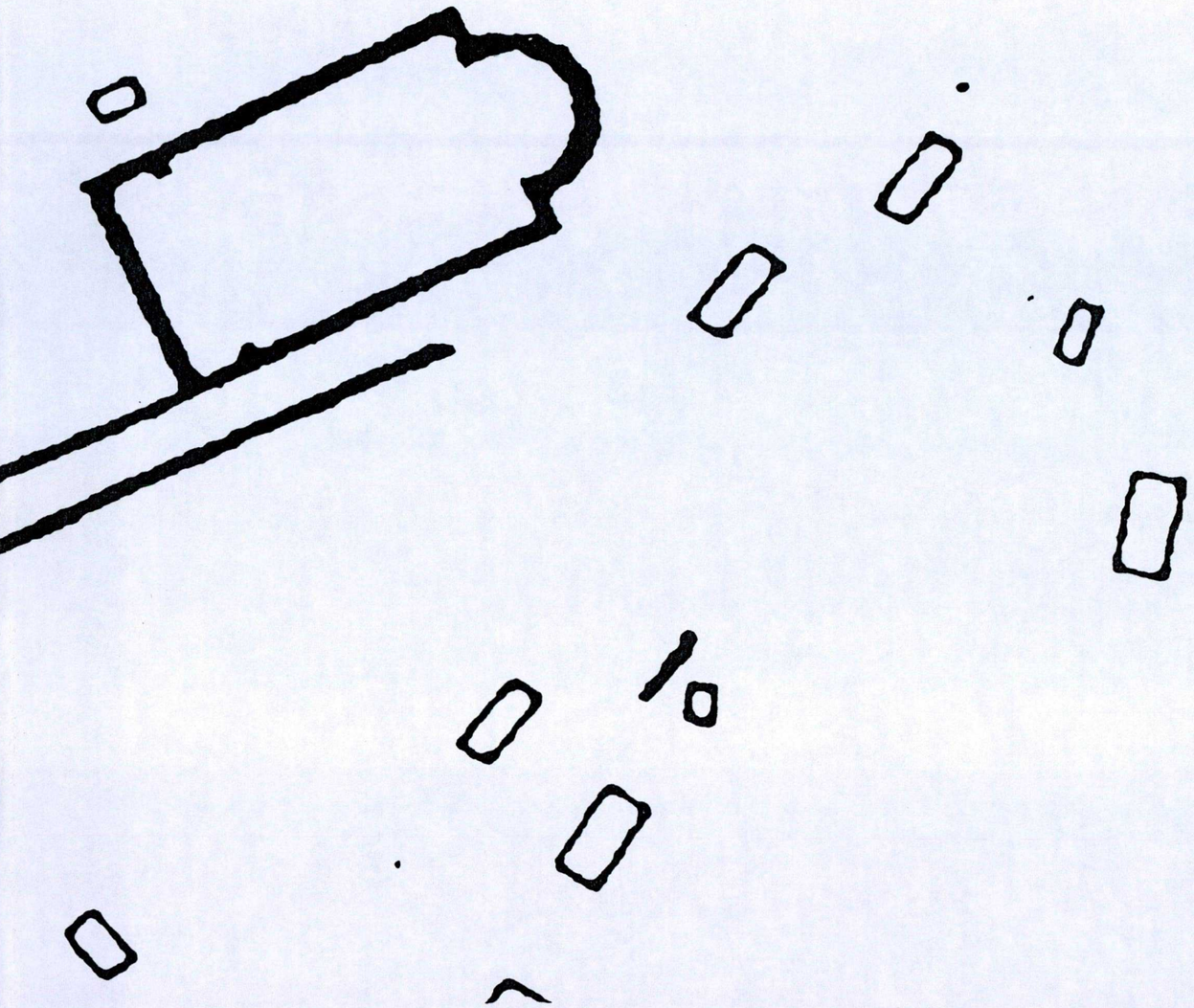

63. Óbuda Gázgyár sírépítmény

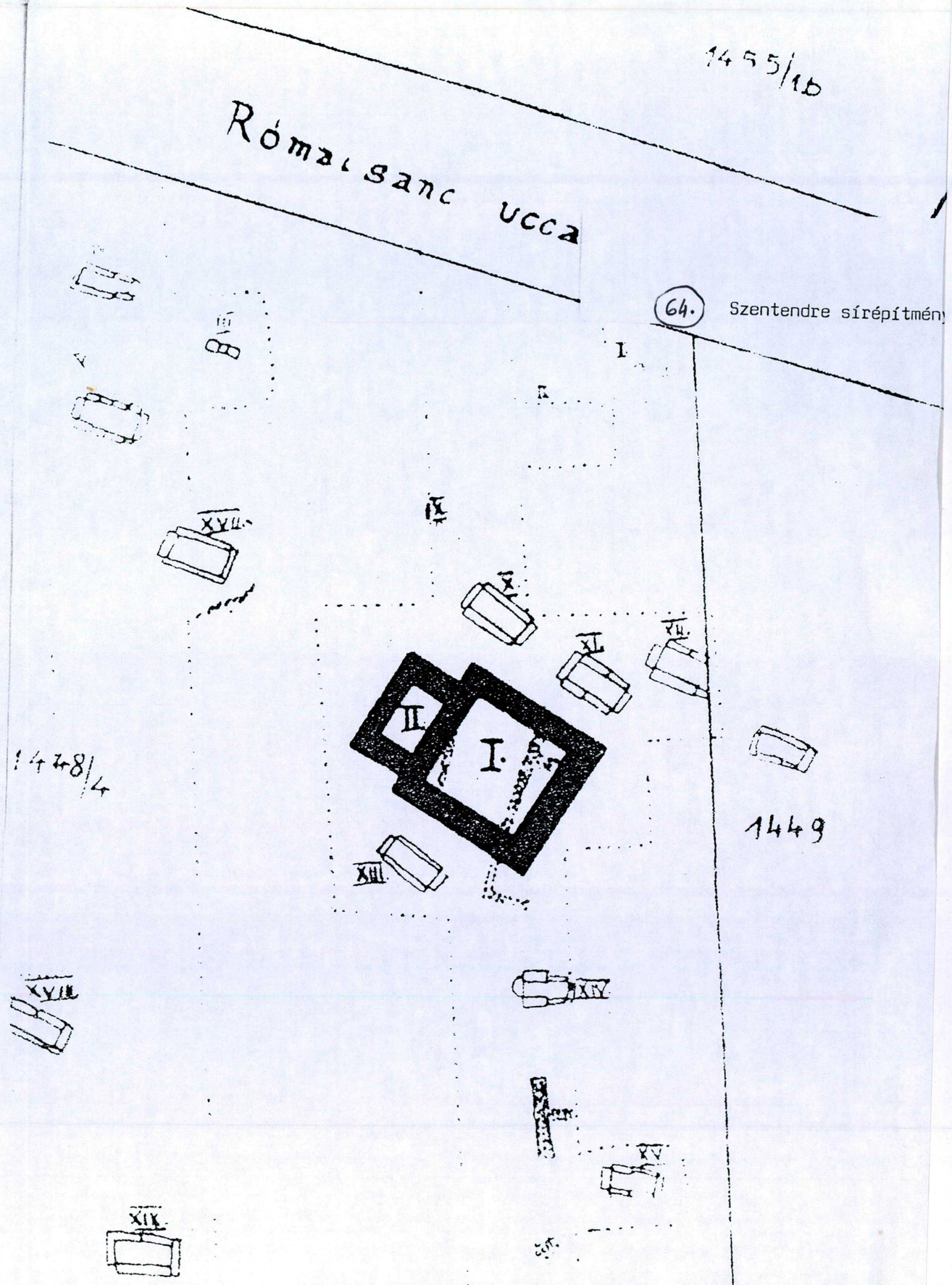

64. Szentendre sírépítmény

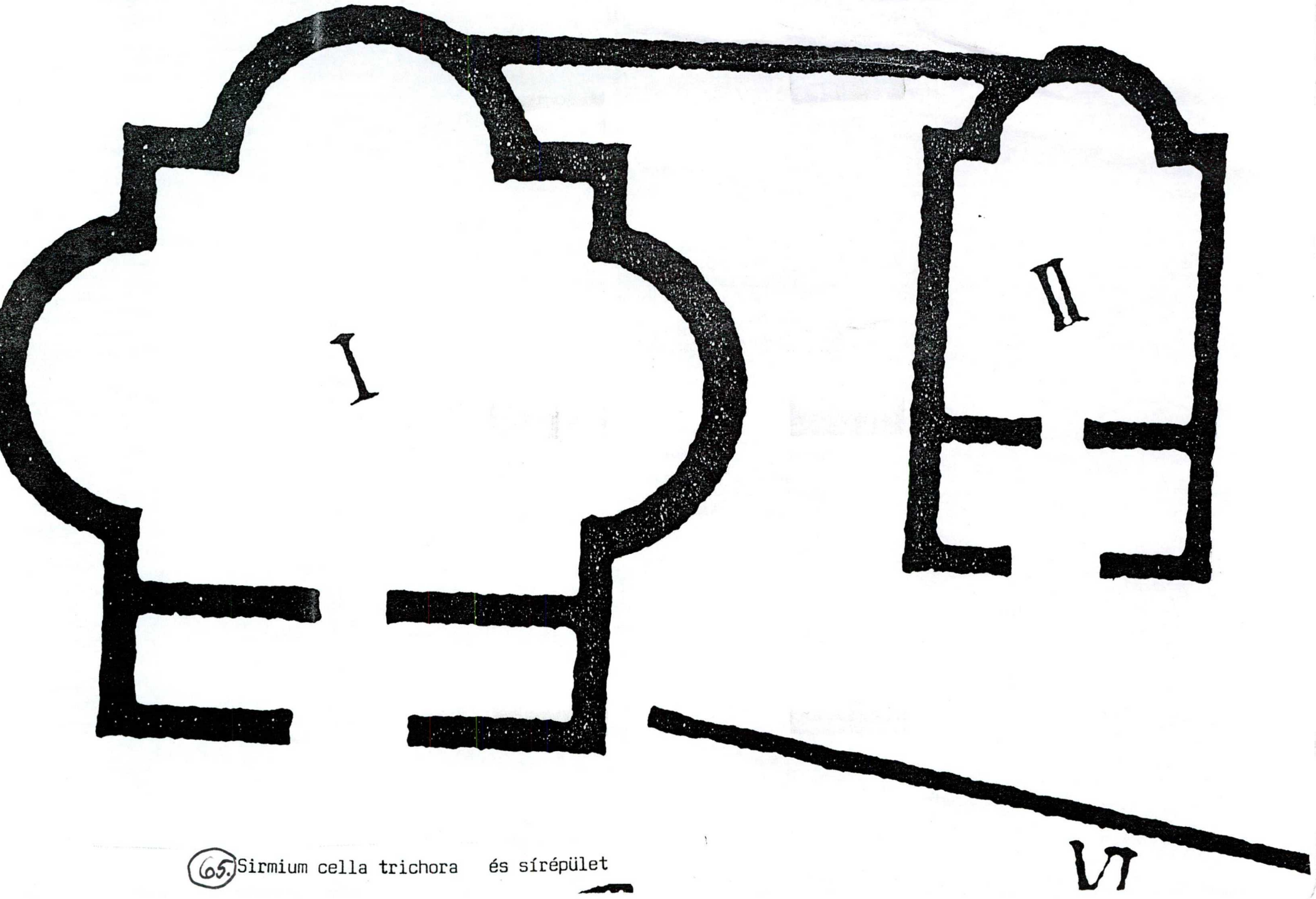

65. Sirmium cella trichora és sírépület

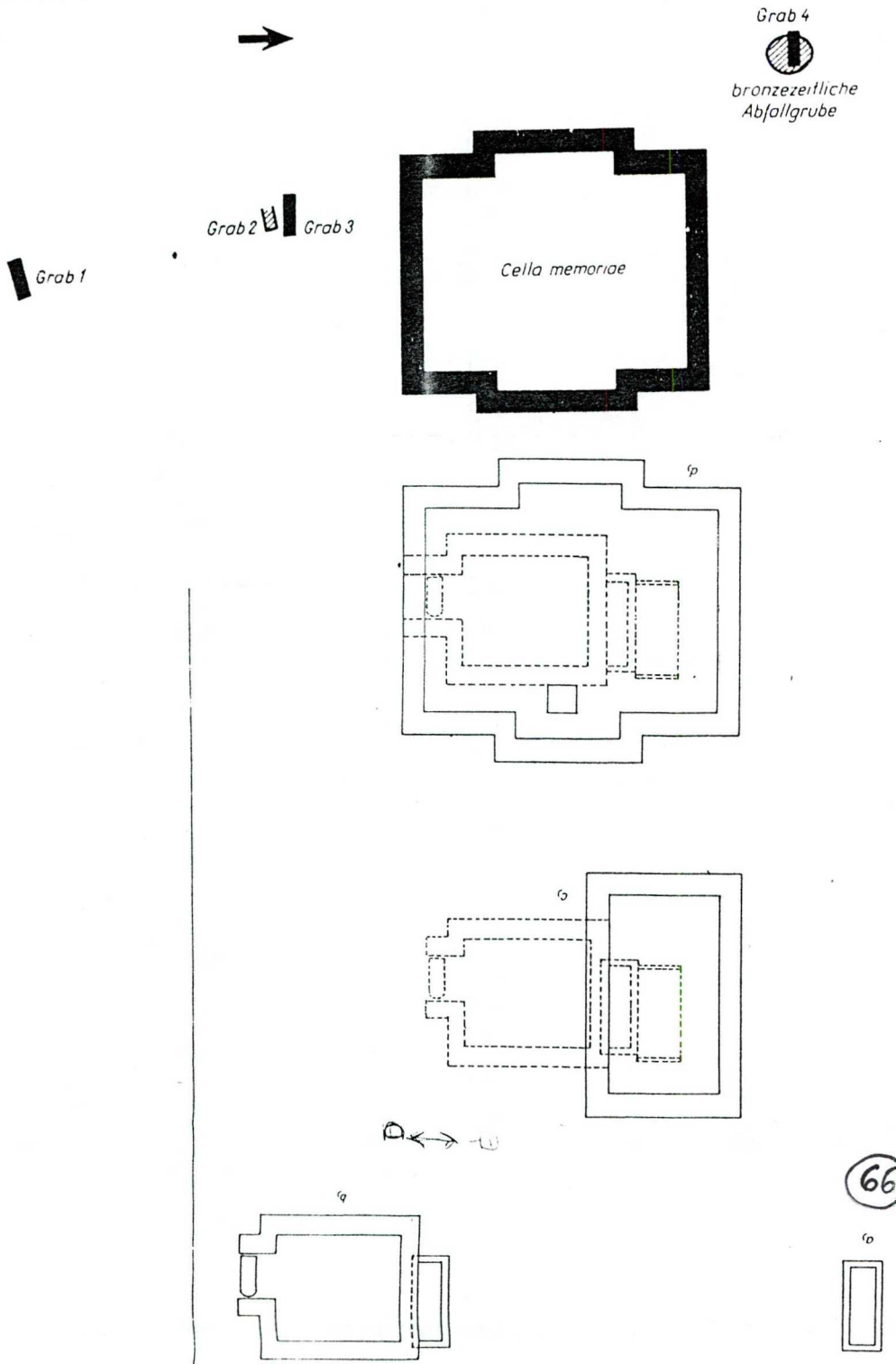

66. Fenékpuszta-Halászrét sírépítmény

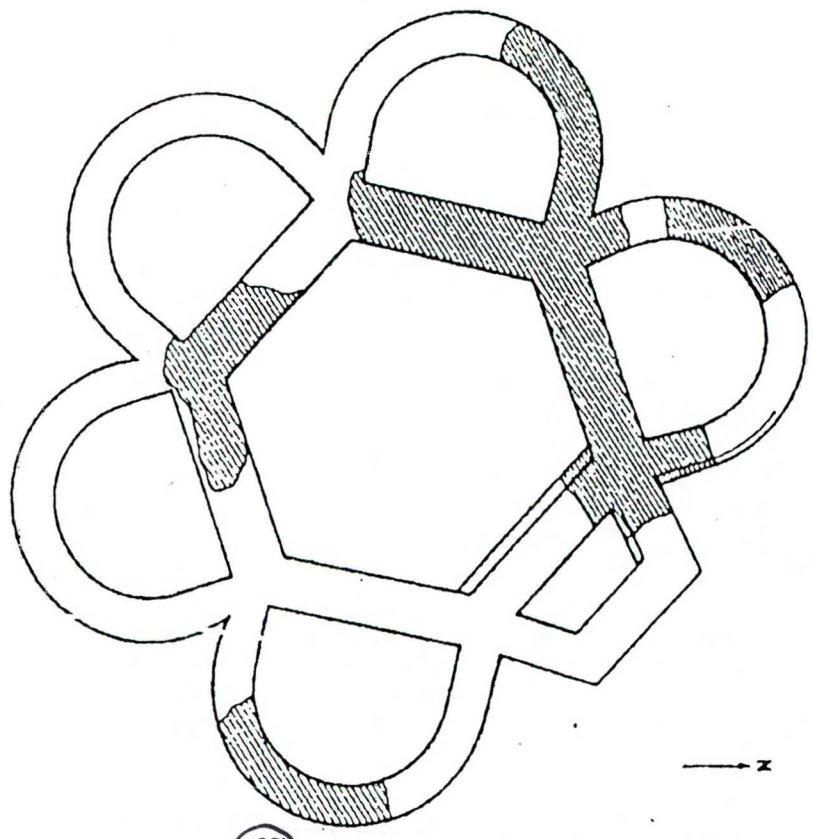

67. Aquincum Berend.u. ötkarélyos épület

68. A IV. század utolsó évtizedeire jellemző épületek és temetők az aquincumi tábor és canabae területén